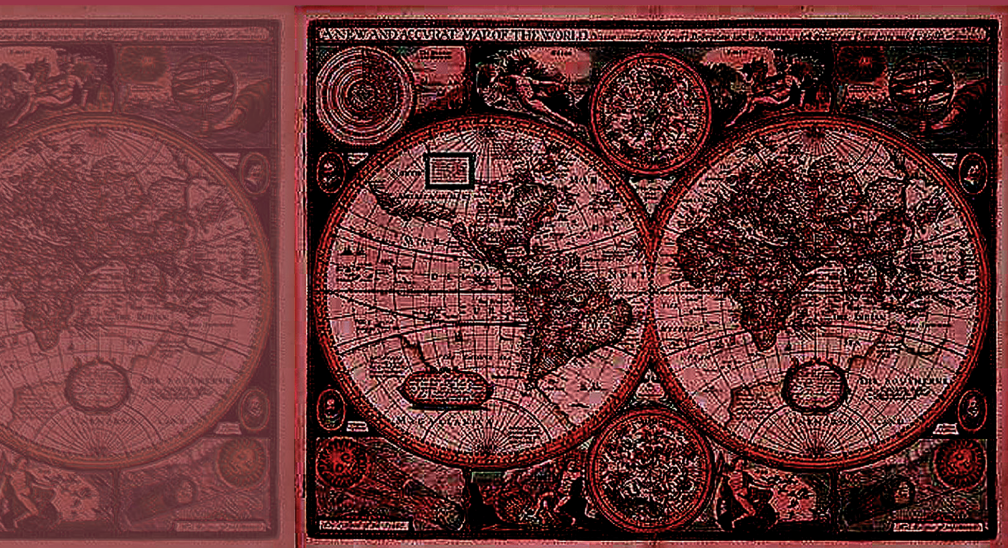

Editori
Zuzana Hasarová – Alena Mikulášová –
Miroslav Palárik

VOX DISCIPULI HISTORIAE IV.

Nitra 2014

Vox discipuli historiae IV.

Za jazykovú úpravu zodpovedajú autori príspevkov.

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE

FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTÓRIE

Recenzenti

Stredovek a novovek:

doc. PhDr. Peter Chrastina, PhD.

doc. PhDr. Peter Ivanič, PhD.

Moderné dejiny:

doc. PhDr. Ladislav Ruman, CSc.

PaedDr. Veronika Plesníková, PhD.

Mgr. Miroslav Palárik, PhD.

VOX DISCIPULI HISTORIAE IV.

Editori:

© Mgr. Zuzana Hasarová

© Mgr. Alena Mikulášová, PhD.

© Mgr. Miroslav Palárik, PhD.

© Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

(Zborník prác študentov Katedry histórie FF UKF v Nitre)

Obrázok na obálke:

SPEED, John. Antický svet roku 1651 – archívna nástenná mapa – replika. Populárna mapa tradičnej stredovekej kartografie. [Online]. Dostupné na internete: http://www.mapysveta.sk/images/002631_33_NM_Svet_antik_FB.jpg

ISBN 978-80-558-0619-8

EAN 9788055806198

Nitra 2014

Obsah

Predhovor	5
Karol GAZDÍK Hrad a panstvo Revište.....	7
Michal ĎURČO Vývoj industriálnej krajiny Hronca	47
Radovan ŠTEVULA Profily kultúrnokrajinných vrstiev mesta Partizánske	61
Zuzana BABIAKOVÁ Prvá svetová vojna v listoch bavorského princa Georga.....	75
Lenka ŠPILÁKOVÁ Poľsko-slovenské pohraničie na Kysuciach 1938 – 1939	97
Anna KURKOVÁ Oslavy 1. mája počas slovenského štátu (1939 – 1945).....	123

Predhovor

V akademickom roku 2012/2013 vzniklo na Katedre histórie FF UKF v Nitre niekoľko zaujímavých študentských prác, ktoré majú potenciál osloviť širšie publikum so záujmom o históriu. Nadviazali sme preto na tradíciu a pripravili štvrté pokračovanie zborníka študentských prác s názvom *Vox discipuli historiae*. Veríme, že aj touto cestou môžeme pomôcť začínajúcim mladým kolegom prezentovať výsledky ich bádateľskej práce.

Autor prvého príspevku, Karol Gazdík, študent tretieho ročníka bakalárskeho štúdia učiteľstva histórie a výchovy k občianstvu, sústredil pozornosť na hrad a panstvo Revište. Text približuje dejinný vývoj tohto hradu a panstva, významného kontrolného bodu obchodných ciest v Tekovskej stolici. Príspevok je doplnený o dve tabuľkové prílohy. Skrátená verzia práce sa umiestnila v rámci katedrového kola ŠVK a UP 2013 v sekcii s názvom *Dejiny stredoveku, novoveku a historická geografia*.

Michal Ďurčo, študent tretieho ročníka bakalárskeho štúdia jednodborovej histórie, skúmal historicko-geografické kontexty vývoja obce Hronec. Štúdia *Vývoj industriálnej krajiny Hronca* prináša pohľad na využívanie krajiny v troch časových medzích. Autor text doplnil o prehľadné grafy a tabuľky, ktoré zhrňajú výsledky jeho bádania. Práca zvíťazila na katedrovom kole ŠVK a UP 2013 v sekcii prác *Dejiny stredoveku, novoveku a historická geografia*.

Tradičným prispievateľom v zborníku študentských prác je Radovan Števula, študent prvého ročníka magisterského stupňa štúdia jednodborovej histórie. Jeho cieľom bolo vytvoriť profily kultúrnokrajinných vrstiev mesta Partizánske, pričom nadviazal na svoje predchádzajúce výskumy, ktoré o Batovanoch, resp. meste Partizánske, publikoval v predchádzajúcich ročníkoch zborníka. Text s názvom *Profily kultúrnokrajinných vrstiev mesta Partizánske* je príspevkom k regionálnym dejinám, ktoré sa v rámci záverečných prác tešia narastajúcej obľube. Rovnako ako u predchádzajúcich autorov, aj táto štúdia sa umiestnila v rámci katedrového kola ŠVK a UP 2013 v sekcii *Dejiny stredoveku, novoveku a historická geografia*.

Zaujímavý náhľad na udalosti prvej svetovej vojny priniesla Zuzana Babiaková, študentka tretieho ročníka bakalárskeho stupňa štúdia jednodborovej histórie, v príspevku s názvom *Prvá svetová vojna v listoch bavorského princa Georga*. Autorka spracovala súkromné, doteraz nepublikované materiály, osobnú korešpondenciu princa Georga, ktorú posielal svojej sestre na zámok v Topoľčiankach počas Veľkej vojny. Čitateľ získa obraz o prežívaní vojny a jej útrap z pohľadu šľachtica a dôstojníka rakúsko-uhorskej armády. Práca sa umiestnila na katedrovom kole ŠVK a UP 2013 v sekcii prác *Dejiny 20. storočia a popularizácia histórie*.

Tému z regionálnych dejín spracovala aj Lenka Špiláková, študentka tretieho ročníka bakalárskeho stupňa štúdia jednodborovej histórie. Príspevok *Poľsko-slovenské pohraničie na Kysuciach 1938 – 1939* analyzuje situáciu na Kysuciach, kde v dôsledku Viedenskej arbitráže došlo k úprave hraníc. Text ponúka zaujímavú sondu do zmien, ktoré sa v tomto priestore odohrali a upozorňuje na ich dôsledky na každodenný život Kysučanov.

Problematika Slovenskej republiky 1939 – 1945 sa teší veľkej obľube medzi historikmi aj študentmi histórie. Sviatky a ich oslavy využíval totalitný režim na upevnenie svojej pozície. Anna Kurková, študentka druhého ročníka magisterského stupňa štúdia jednodobrovej histórie, sa v príspevku s názvom *Oslavy 1. mája v období slovenského štátu 1939–1945*, zamerala na sviatok, ktorý pre režim predstavoval výzvu. Archívny výskum by niektoré zo záverov publikovaného textu postavil do nového svetla. Autorka však detailne rozobrala dobovú tlač a poskytla tak dobrú východiskovú bázu pre ďalší možný výskum. Pozornosť sústredila na priebeh osláv, pričom sa usilovala zachytiť aj situáciu mimo hlavného mesta.

Uverejnené príspevky vychádzajú zo študentským prác. Zastúpené sú bakalárske, diplomové, ale aj práce Študentskej vedeckej a umeleckej prehliadky. Nepochybne je možné sa k nim zaujať kritické stanovisko, mnohé vyčítať, zaiste by sa dalo mnohé doplniť či preformulovať. Ako zostavovatelia sme však rezignovali na toto právo a rozhodli sme sa texty uverejniť tak, ako boli pripravené študentmi. Mladí nádejní kolegovia prejavili značné úsilie a entuziazmus pri písaní svojich prvých vedeckých textov, ktoré by mali byť ocenené. Zároveň by v prípadnej diskusii mali preukázať schopnosť obhájiť svoje názory a vedecké postupy.

zostavovatelia

HRAD A PANSTVO REVIŠTE

Karol GAZDÍK

*Karol GAZDÍK. **The Castle of Revište and its Dominion.** Using the methods of compilation and archival research, I have explored the history of the Castle of Revište and its Dominion, addressing the key events which took place between the 13th and 19th century. The article is divided into two parts. The first part describes the castle and its important function, scrutinize the semasiology of its name, and analyzes its historical development until its functional cessation. The second part describes the historical timeline of the dominion since its origin (1228 – 1479) through the monopoly power of the Dóci family (1479 – 1662) up until the period during which the castle was administered by the County Commission in the town of Banská Štiavnica (Hlavný komorno-grófsky úrad v Banskej Štiavnici) (1662 – 1871).*

Keywords: *Revište; Castle; Dominion; Colliery treasury; the Dóci family*

Hrad Revište ako významný fortifikačný objekt stál v strategicky významnom území, ktorého poloha v Hronskom údolí zaručovala efektívnu kontrolu komunikácie od Hronského Beňadika smerom na Zvolen, v kontexte Tekovskej stolice kontrolu obchodných ciest smerom od nej, orientovaných na stredoslovenské banské mestá. Kvôli tejto strategickej významnosti primárne vlastnili hrad a panstvo Revište panovníci Uhorska, ktorí ho často záložovali, darovali či prenajímali svojim lojálnym poddaným, aby tak mali toto územie stále pod určitou kontrolou. Práve kvôli týmto skutočnostiam by si hrad Revište zaslúžil značnú pozornosť u odbornej i laickej verejnosti. Vo svojom príspevku zhrňam najdôležitejšie informácie o tomto hrade a jeho panstve, ktoré sú tematicky členené do dvoch kapitol. Sú len zlomkom z celkového informačného spektra, ale za to oboznámi čitateľa s fixne najdôležitejšími poznatkami o tomto strategicky významnom stredoslovenskom hrade a jeho panstve.

Hrad Revište

Hrad Revište leží v katastrálnom území obce Žarnovica, časť Revištské Podzámčie, okres Žarnovica, Banskobystrický samosprávny kraj. V historickom kontexte toto územie spadalo pod Tekovskú stolicu.¹ Vlastníkom hradu Revište,

¹ Severnú časť stolice tvorili horské celky sopečného Slovenského stredohoria so Žiarskou kotlinou a juhovýchodné svahy Tribeča. Južná časť stolice sa rozkladala väčšou časťou svoj-

ako národnej kultúrnej pamiatky, sú Lesy Slovenskej Republiky, š.p. V súčasnosti už zrúcanina hradu Revište stojí na skalnatom andezitovom ostrožnom výbežku Čierneho vrchu pohoria Vtáčnik.² Vypína sa nad pravým brehom rieky Hron, ktorá tu vytvára veľký meander. Martin Bóna uvádza nadmorskú výšku 265 m n. m.,³ Daniel Kysel zas 310 m n. m.⁴ Hrad je súčasťou pohronskeho hradného systému, ktorého funkcia bola ochrana stredoslovenských banských miest a komunikačného ťahu medzi nimi.⁵ Poloha bola vizuálne prepojená s opevneným kaštieľom v Hliníku nad Hronom, ako aj so strážnymi polohami Várta a Stráža situovanými oproti hradu na ľavom brehu Hrona. Na základe tvarovej podoby s hradom Šášov, ktorý spolu s hradom Revište dotvára scenériu údolia stredného toku Hrona, predpokladám časovú aj funkčnú súvislosť. Explicitne tomu napovedá aj fakt, že Šášov bol od roku 1490 v majetkovej držbe rodu Dóciocov, ktorí v tom čase už vlastnili aj Revište.⁶ Dócioci však funkciu oboch hradov nevyužili a banské mestá skôr ohrozovali svojou expanziou.

Existuje mienka, ktorej sa pridávajú najmä obyvatelia Revištského Podzámčia a okolia, že názov Revište je odvodený z mena pôvodného vlastníka hradu. Tento vlastník by sa mal volať Révai. Názor je však mylný, lebo nikto z vlastníkov hradu a panstva nebol Révai. Révaiovci ako bohatá šľachtická rodina mala svoje majetky v Turci. Preto by som sa skôr priklonil k teórii, že názov hradu pochádza od mena potoka tečúceho popod hrad v pôvodnom názve Ryvchka, čo mohlo znamenať aj riečka. Podľa jazykovedcov je názov Revište staroslovienskeho pôvodu. Vo svojej konečnej podstate znamená „vyryté, vyhlbené miesto“ alebo „miesto obohané priekopou“.⁷ Ak by sme sa chceli hlbšie venovať sémantike tohto názvu, museli by sme si ho rozložiť. Jazykovedci názov Revište odvodzujú zo staroslovienskeho základu „rev“ a potom zo sufixu na označenie miesta „-ište“ (príkladom je pohrebište). „Rev“ ako základ má pôvod v praslovanskom *rъvъ. Jazykovedci ďalej uvažujú, že zo základu „rev“ sa mohlo vyvinúť buď *rъvъ-ati >rvati, čo znamenalo trhať, vkorávať, vytrhávať, alebo *rъvъ -rъvъ > rov, rev (striednica e, o za ъ, ѣ), z toho

ho územia na Hronskej pahorkatine, kde bolo skvelé podnebie a úrodná pôda pre poľnohospodárstvo. Hlavnou vodnou tepnou stolice bola rieka Hron. Žarnovica sa už v 15. storočí v Tekovskej stolici spomína ako mestečko (neskôr najväčšie mesto Revištského panstva). ŽUDEĽ, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava : Obzor, 1984, s. 127, 131.

² Ostroh alebo ostrožný výbežok je terénny výbežok s príkrymi bokmi do záhybu údolia (vodného toku). PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. Encyklopédia slovenských hradov. 1. slovenské vyd. Bratislava : Slovart, 2007, s. 382.

³ PLAČEK – BÓNA, ref. 2, s. 250.

⁴ KYSEL, Daniel. Revište. In Slovenské hrady [online]. Dostupné na <http://www.hrady.sk/reviste.php> (21. 7. 2012)

⁵ GAŠPARÍK, Ján. Dejiny Žarnovice. 1. vyd. Bratislava : Alfa, 1992, s. 15.

⁶ PLAČEK – BÓNA, ref. 2, s. 289.

⁷ BIELIK, Miroslav. Kľakovská dolina. Martin : Matica Slovenská, 2005, s. 46.

staroslovanské rovъ znamená všeobecne hrob.⁸ Výsledkom je názov Revište, ktoré teda vzniklo z *rъvъ rev + ište = re-vište.⁹ Význam slova v tejto chápanej rovine už neznamena hrob, ale skôr priekopa alebo jama. Tieto významy môžeme dať do priamej súvislosti s geografickými zvláštnosťami miesta, na označenie ktorého sa používalo. Išlo pravdepodobne o miesto pri Hrone, kde boli asi nejaké jamy, presnejšie priekopy, slúžiace podľa všetkého na obranné účely.¹⁰ Ďalšie názvy, ktoré sú vlastne dejinnou obdobia názvu Revište, sú Reuisce z roku 1331, Ryuche z roku 1340 a Revistye alebo Reuisthye z roku 1388.¹¹

Hrad Revište by sa dal v súčasnosti skúmať prevažne archeologicky, nakoľko z neho zostala len ruina. Zachovali sa z neho do značných výšok len centrálné murivá Dolného a Horného hradu, v ktorých je viacero deštruovaných otvorov okien a vstupov. Tieto murivá sú dnes objektom výskumu Martina Bónu a tiež údržby občianskym združením na jeho záchranu. Preto považujem za dôležité vo svojom príspevku poukázať aj na dobový záznam podoby hradu Revište. Najnovšie sa výskumu podoby hradu podľa inventárov venoval Radoslav Ragač.

Exteriér hradu sa člení na Dolný a Horný hrad. Dolný hrad zvaný tiež Dvor je vekovo mladší objekt ako Horný hrad, avšak z hľadiska prístupu je to prvý objekt s ktorým prichádzame pri návšteve hradu do styku. Je to vlastne opevnený vstupný areál chrániaci pôvodné stredoveké jadro. Obdobie jeho vzniku sa ešte presne neurčilo, rámcovo sa dá však predpokladať jeho vznik v ranonovovekom období, teda v období tureckého nebezpečenstva, asi v druhej polovici 16. storočia, kedy prechádzali opevňovacími úpravami mnohé hrady. Dolný hrad tvoria nasledujúce objekty: vstupná brána (veža), fortnička, strážnica spolu s ďalším dreveným objektom a dve stajne. Dolný hrad bez zmien zachytáva aj mladší inventár z roku 1701.¹² Najzákladnejším prvkom každého hradu je brána. Vstupná brána (Thor) bola podľa opisu vybavená padacím mostom s dvojicou železných reťazí a dvojitou drevenou bránou s dvomi zámkami. Druhý vstup do hradného areálu tvorila takzvaná fortnička (Fortnitschka), čo je vlastne bašta. Jej súčasťou bola brána so železným kovaním, reťazami a spúšťacím mechanizmom mostíka s dvomi povrazmi. Jej druhý názov v prameňoch je malá bašta a bola situovaná oproti bráne (1701). Súčasťou Dolného hradu bola aj strážnica (Wachtstuben).¹³ Podľa inventá-

⁸ MACHEK, Václav. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha : ČAV, 1957, s. 424, 429.

⁹ BAĎURÍK, Jozef. Z dejín Revištského panstva do polovice 17. storočia. In Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica, 1975, roč. 26, s. 171.

¹⁰ BAĎURÍK, ref. 9, s. 171.

¹¹ KYSEL, ref. 4.

¹² RAGAČ, Radoslav. Dejiny hradu Revište: archívno-historický výskum, 2012, s. 8 [CD-ROM]. (Rukopis poskytlo občianske združenie na záchranu hradu Revište).

¹³ V inventári je uvedené, že strážnica bola umiestnená na ploche Dolného hradu (na Dvo-re) – im Hoff. RAGAČ, ref. 12, s. 8.

ra to bola murovaná stavba s jedným okenným otvorom bez skla. Bola vykurovaná pecou a mala okované dvere a reťaze. Ďalej sa na Dolnom hrade nachádzal starý drevený dom nad strážnicou (Schrott oder Plockhaus). Ragač sa o tomto objekte zmiňuje ako o skladovacom priestore. Skôr sa však prikláňa k pravdepodobnejšej alternatíve a to, že sa jednalo o opevnený delostrelecký post. Bolo v ňom umiestnené jedno väčšie dvojlibrové kovové delo na lafete s kolesami s erbom rodu Dóci.¹⁴ Posledným spomínaním objektom Dolného hradu boli dve drevené stajne rovnakej veľkosti. Boli dosť malé, ale aj tak každá z nich pojala šesť koní. V druhej polovici 17. storočia to boli jediné stajne na hrade. Na základe ich kapacity sa vie pomerne presne odhadnúť veľkosť hradnej posádky.¹⁵

Už pri súčasnej návšteve hradu môžete usúdiť, že vstup na Horný hrad je možný len cez areál Dolného hradu. Tento prístup na Horný hrad bol tvorený vstupnou okrúhlu baštou (RundenPasty, SchlossPastei). Tá bola vybavená drevenou okovanou bránou a padacím mostom, ktorého zdvíhací mechanizmus tvorili dve reťaze.¹⁶ Z bašty boli na hradné nádvorie prístupné štyri brány, ktoré boli tiež okované a zabezpečené reťazami. V roku 1663 bolo v bašte umiestnené jedno delo, dva dvojité háky a truhlica, pravdepodobne príslušenstvo dela. Na nádvorí (Höf-fl)¹⁷ sa nachádzala cisterna s kovovou reťazou, ktorá je často nesprávne označovaná za studňu. Cisterna svojou hmotou pravdepodobne zasahovala aj pod baštu. Na nádvorí sa tiež nachádzali vstupy do hradu a väznice. Predpokladaná väznica (Tiemniz) bola zaklenutá miestnosť so vstupnými okovanými dverami a ďalšími drevenými dverami umiestnená pod nádvorím a hradnou budovou. Z opisov vieme, že hradný palác bol trojpodlažný s jednou nie príliš vysokou vežou. Časť spojovacích priestorov bola drevená. Drevené boli tiež strešné konštrukcie, ktoré boli kryté šindľom. Strešnú krajinu dotvárala séria komínových telies. Väčšina reprezentatívnych obytných priestorov bola umiestnená na prízemí paláca, ktoré bolo podľa počtu miestností hmotovo najrozsiahlejšie. Tieto priestory boli vykurované kachľovými pecami, ktoré sa obsluhovali z príľahlých obslužných priestorov pre zvýšenie pohodlia obyvateľov hradu. Okenné otvory niektorých miestností mali sklenené výplne s olovenou sieťou.¹⁸ Ostatné okná mali výplň papierovú, alebo boli

¹⁴ Delo strieľalo dvojlibrové železné gule (cca 1 kilogram) a nepochybne pokrývalo vstup do hradu. RAGAČ, ref. 12, s. 8.

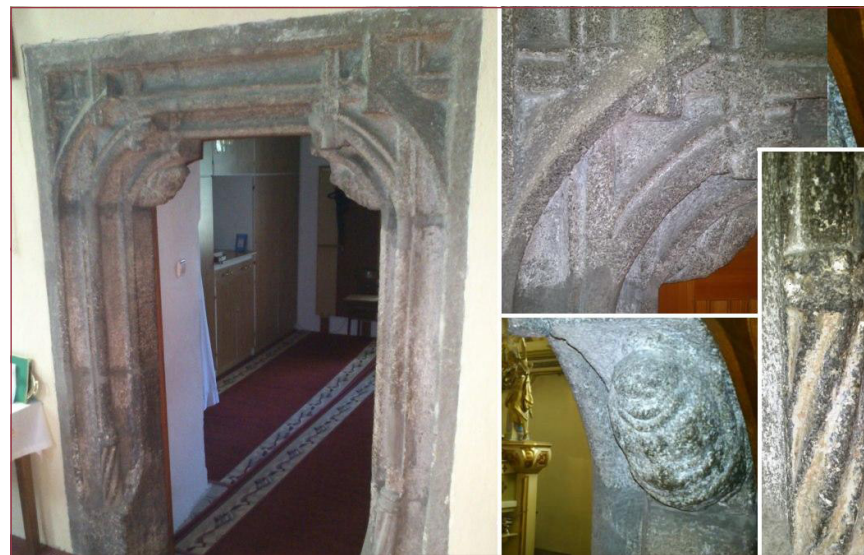
¹⁵ Počet členov hradnej posádky korešpondoval s kapacitou hradných stajní, ktoré mali kapacitu 12 koní. RAGAČ, ref. 12, s. 13.

¹⁶ O padacom moste a jeho zdvíhacom mechanizme sa píše v podrobnom popise z roku 1682. RAGAČ, ref. 12, s. 9.

¹⁷ Výraz Höf-fl, v kalkovom preklade „dvorček“ naznačuje, že nádvorie bolo len malé. RAGAČ, ref. 12, s. 9.

¹⁸ Olovená sieť bola súčasťou skla ako jeho výstuž. Okenná tabuľa bola zložená z malých sklenených dielcov.

poškodené a nezasklené.¹⁹ Hradná posádka²⁰ sídlila v dvoch väčších miestnostiach na vyššom podlaží. Strážna hliadka však bola trvalo umiestnená vo vykurovanej strážnici na Dolnom hrade. V podzemných priestoroch hradu sa pravdepodobne nachádzala väznica, ktorá bola prístupná len z hradného nádvorja. Hrad mal aj dobre zásobenú zbrojnicu, ktorá je aj poslednou položkou inventára hradu. Jej pozícia sa predpokladá v objekte na štvorcovom pôdoryse situovanom v priestore oproti palácu. Ide o logické vyriešenie nebezpečenstva výbuchu strelného prachu. Údaje o mobiliári hradnej kaplnky sú zatiaľ neznáme. Z hradnej kaplnky sa zachoval iba kamenný neskorogotický sedlový portál s pretínanými prútmi a diamantovými podstavčekom z konca 15. storočia. V líci sedlového rámu sú dve obrátené maskaróny.²¹ Portál je vložený do steny žarnovického kostola predeľujúcej sakristiu a presbytérium.²²

Obr. 1 – Neskorogotický sedlový portál hradnej kaplnky z konca 15. storočia. Foto autor.

¹⁹ Okná bez výplne alebo s papierovou výplňou sú v inventári označené ako „bez skla“. RAGAČ, ref. 12, s. 9.

²⁰ Stálu posádku hradu Revište tvorili v druhej polovici 17. storočia len niekoľkí hradní strážcovia, zvyčajne bývali dvaja a potom vojaci, respektíve drábi (drabantí). Vojakov bolo zvyčajne okolo sedem až desať. Na čele posádky stál desiatnik (zehenther), ktorý zároveň aj zastával funkciu hospodárskeho správcu hradu – polkorába. V roku 1723 sa už hradní strážcovia v útoch nevyskytujú. Vyskytujú sa už len v službách žarnovického kaštieľa. RAGAČ, ref. 12, s. 12-13.

²¹ Maskarón je ozdobný plastický prvok ľudskej tváre (masky) na architektonických elementoch. PLÁČEK – BONA, ref. 2, s. 381.

²² GAŠPARÍK, ref. 5, s. 27, 28.

Z miestností dolného podlažia Ragač najprv spomína dve zaklenuté vstupné miestnosti do ktorých sa vstupovalo dvojicou drevených dverí z nádvorí. Boli prechodné a vstupovalo sa z nich do dvoch izieb. Za nimi nasledovala prvá izba s kachľami (KachelStuben), ktorá bola prístupná cez spomínanú vstupnú miestnosť. Nachádzala sa v nej kachľová pec a tri zasklené okná. Funkčným príslušenstvom bola miestnosť, odkiaľ bola obsluhovaná kachľová pec. Pre komfort panstva bola na hrade zriadená miestnosť pre služobníctvo (Rauch, oder gesindeStuben), odkiaľ bola služobníctvom obsluhovaná kachľová pec a kde služobníctvo aj bývalo. Miestnosť mala tri okná so železnými mrežami, z toho dve okná boli zasklené. Prechod do takzvanej Panskej izby tvorila drevená chodbička (Hölzernesgangl), ktorá sa nachádzala pred dverami Hornej predizby. Horná predizba (obereVorhauss) bola vlastne predizba už spomínanej Panskej izby. Nachádzali sa v nej podľa inventára strohé nábytky, konkrétne starý stôl, stará biela stolička, dve staré biele posteľe a kamenný mlyn na mletie soli. Najväčšou miestnosťou dolného podlažia bola Panská izba (HerrnStuben). Izba bola vykurovaná starou obyčajnou kachľovou pecou a mala štyri zasklené okná pravdepodobne s olovenou sieťou. Vstupné dvere boli biele s čiernym kovovým kovaním a plochým zámkovým mechanizmom na kľúč a kľučkou. V izbe sa nachádzala stará biela stolička, stará posteľ s baldachýnom. Na stene izby bolo päť líšt, alebo rámov natretých orechovohnedou farbou, ktoré slúžili na zavesenie výzbroje. Príslušenstvom izby boli prevét²³ a špajza²⁴, alebo kuchyňa. Ďalšími miestnosťami dolného podlažia boli zaklenutá miestnosť nad temnicou a zaklenutá miestnosť za miestnosťou nad temnicou. Zaujímavá svojou výbavou je prvá spomenutá. Nachádzal sa v nej pomerne bohatý mobiliár a mala dve zasklené okná s olovenou sieťou. Ďalej sa spomína jeden biely stôl, stará stolička, čierne staré kreslo, podstavec na súdok orechovej farby, španielska posteľ orechovej farby s bielymi líštami, lišty orechovej farby na spôsob rámov s 29 šraubami, kachľová pec zelenej farby, sklenený lampáš, drevená prachovnica a ďalšie vybavenie.²⁵

Prvými spomínanými miestnosťami stredného podlažia sú komora a pivnica, ktoré obsahovali jedno okno, dvere a mali jablkovú klenbu (Äppelgewölb). Vstup

²³ Prevét je stredoveký záchod prevažne v arkieri alebo v komôrke v hrúbke múry s vyústením šikmého odpadu do priečelia. PLÁČEK – BŮNA, ref. 2, s. 382. V niektorých publikáciách sa tento typ záchodu uvádza aj ako kamenný záchodový vikiér, ktorý začali v mestách používať od 13. storočia, na hradoch o celej generácie skôr. FURRER, Daniel. Kam aj kráľ chodí pešo: malá kultúrna história záchodu. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 41. Panská izba obsahovala tento prevét ako príslušenstvo. Bola to malá miestnosťka uzatvorená drevenými dverami. RAGAČ, ref. 12, s. 10.

²⁴ Multifunkčný priestor s dvojicou dverí prístupný z predizby a z izby, kde sa pripravovali pokrmy a skladovali potraviny. Z nej bola pravdepodobne obsluhovaná aj kachľová pec umiestnená v panskej izbe. V miestnosti bolo malé okienko bez skla. RAGAČ, ref. 12, s. 10.

²⁵ RAGAČ, ref. 12, s. 11.

do komory tvorila zaklenutá priebežná chodba (durch gang) zo strany dvora. Nad pivnicou bola z chodby prístupná tretia izba, tiež nazývaná izba drabantov. Vykurovaná bola kachľovou pecou, mala štyri okná, z nich tri so železnými mrežami v tvare kríža, dvoje dvere so zámkovým mechanizmom a kľučkou. Ďalej boli vo výbave izby dve staré lavice, jedna biela zlá posteľ, dva malé rámy a dve drevené špalety. Príslušenstvom izby bola kuchynka. Ďalšími miestnosťami stredného podlažia boli štvrtá izba, taktiež nazývaná izba drabantov a zaklenutá kuchynka (gewölbteKuchl). Táto kuchynka mala jedno veľké okno, drevenú truhlicu, drevené ohnisko, stoličku, lavicu a dve staré vstavané skrine, takzvané almary.

Horné podlažie tvorili štyri zaklenuté priestory s okovanými dverami, z nich dva horné boli obytné priestory, konkrétne izby. V každej bolo okno bez skla, obyčajné kachle, v izbách 2 lavice pri stene, v dvoch dolných priestoroch po malom okne so železnou mrežou.²⁶ Významnejším objektom horného podlažia bola Kusá veža, ktorá nie je bližšie opísaná. Vie sa len, že nebola vysoká.²⁷

Dôležitým objektom hradu bola zbrojnica (RüstKammer). Jej výzbroj obsahovala: železné delové gule (1/2, 3/4, 1, 2, 3 funtové), prach v piatich vreciach a súdkoch, olovo, dve falkonety²⁸ s dóciovským erbom, falkoneta bez lafety s erbom Novej Bane, 77 muškiet, 55 bandalírov (pásky s prachovnicami), staré kopije, šípy so železnými hrotmi, hlavne k organu (viachlavňové delo), dvojité hákovnice, uhorskú zástavu s dóciovským erbom (dvojstranná) a ďalšie zbrane. Časť výstroje bola v roku 1679 prevezená na Šášov.²⁹

Posledným objektom hradu bol majer pod hradom. Bola to drevená budova, ktorá sa skladala z predizby, dvoch komôr, čiernej kuchyne, izby a zaklenutej pivničky pre mliečne výrobky. Na dvore bol kravín a chliev pre ošípané.

Na základe posledného a doterajšieho architektonicko-historického,³⁰ archívneho a dendrochronologického výskumu³¹ zrúcaniny hradu Revište, možno celkovú analýzu stavebného vývoja hradu rozčleniť do ôsmich základných stavebných

²⁶ RAGAČ, ref. 12, s. 12.

²⁷ Prídavné meno kusá je historickým synonymom prídavného mena krátky, resp. nízky. RAGAČ, ref. 12, s. 12.

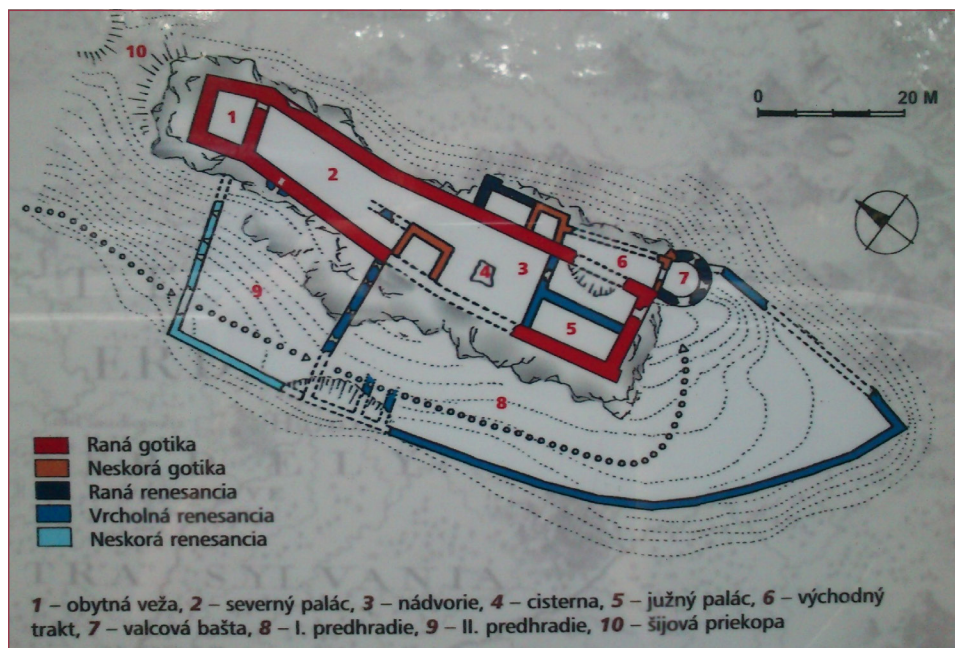
²⁸ Falkonet alebo oktáva či sokolník bolo ľahké delo s najmenším kalibrom hlavne (cca 7 cm) s jej hmotnosťou od 500 do 1000 kg. Delo sa v ojedinelých prípadoch používalo na ničenie málo odolných stavieb protivníka. Z falkonetov sa vystreľovali ocelové gule do hmotnosti 1,5 kg na vzdialenosť cca 1000 metrov. Počas presunu delo ťahali dva kone. LETOŠŤÁK, Ľudovít. Delostrelectvo čierneho strelného prachu. Ružomberok : EPOS, 2003, s. 70.

²⁹ RAGAČ, ref. 12, s. 12.

³⁰ Stručný inventarizačný súpis hodnotových detailov a prvkov vo forme spracovanej tabuľky, pozri v textovej prílohe č. 1.

³¹ Správa 20121106_1 o dendrochronologickom datovaní vzoriek z hradu Revište, vypracovaná pre Ing. arch. Martina Bónu od Dr. Petra Bartu zo 7. novembra 2012, pozri v textovej prílohe č. 2.

etáp: ranogotická (začiatok 14. storočia), vrcholnogotická I. (30. – 40. roky 14. storočia), vrcholnogotická II. (druhá polovica 14. storočia – prvá polovica 15. storočia), neskorogotická I. (druhá polovica 15. storočia), neskorogotická II. (prvá tretina 16. storočia), ranorenesančná (druhá tretina 16. storočia), vrcholnorenesančná (tretia tretina 16. storočia) a neskororenesančná etapa (v priebehu 17. storočia).

Obr. 2 - Farebná vývojová analýza hradu Revište z informačnej tabule pod hradom. Autorom vývojovej analýzy je Ing. arch. Martin Bóna. Foto autor.

Jednotlivé stavebné etapy so sebou prinášajú mnohé architektonické prvky, ktoré buď posilnili obranyschopnosť hradu alebo naopak komfort pre obytné účely. Základom je gotické jadro hradu, ktoré v sebe zahŕňa obytnú vežu, parkánovú baštu, hradby a samozrejme hradný palác. K určeniu doby výstavby najstarších zachovaných architektur prispelo dendrochronologické datovanie lešenárskeho trámu z južnej línie obvodového opevnenia, ktorého zotatie datované do rokov 1301 – 1321 umožňuje pri predpoklade následného použitia dreva v stavbe začleniť do rovnakého obdobia aj výstavbu hradu.³² Renesančné stavebné etapy považujem za etapy, kde sa zastavil rast obvodu hradného jadra a pozornosť sa sústreďovala na zdokonaľovanie obrany. Hovorí o tom tiež Martin Bóna, spomínajúc turecké ohrozenie, ktoré tieto úpravy vyvolalo a determinovalo.³³ Tento môj pohľad, viac

³² Správa o dendrochronologickom datovaní zo 7. novembra 2012, ref. 31.

³³ PLAČEK – BÓNA, ref. 2, str. 252.

laický ako odborný, vychádza z poznatku, že dolné hradby pod hlavným hradným jadrom, vystavané k zvýšenej obrane hradu, sú práve renesančné. Z renesančných architektonických prvkov, mimo kontext obrany, stoja ešte za zmienku dve výklenkové objekty. Zrejme s hygienickou funkciou mohol súvisieť prvý objekt. Ide o menší rizalit väčším „vstupným“ otvorom pristavaný v úrovni prízemí k západnej fasáde severného paláca, pôdorysne situovaný pod výklenkovým prevétom na poschodí.³⁴ Ten bol niektorými staršími bádatelmi považovaný za pôvodný ranogotický vstupný otvor do hradného jadra.³⁵ V súčasnosti sa to však nedá relevantne preukázať kvôli mohutnej deštrukcii tejto časti. Nápodvedou nám môže byť maltové spojivo, ktoré opätovne poukazuje na vrcholnorenesančný rizalit neznámej funkcie. Na základe týchto zistení sa zdá, že západný trakt severnej časti severného paláca obsahoval skôr pomocné hygienické či obslužné priestory, pričom reprezentačné miestnosti boli oknami orientované na východ do údolia rieky. Druhým objektom je veľký reprezentačný arkier³⁶, nesený päticou zdvojených kamenných krakorcov,³⁷ ktorý bol orientovaný do priestoru nádvorja prvého predhradja. Žiaľ, tento prvok je dnes už zaniknutý, čo považujem za veľkú škodu, nakoľko tento arkier rozhodne skrášľoval západné priečelie hradu.³⁸

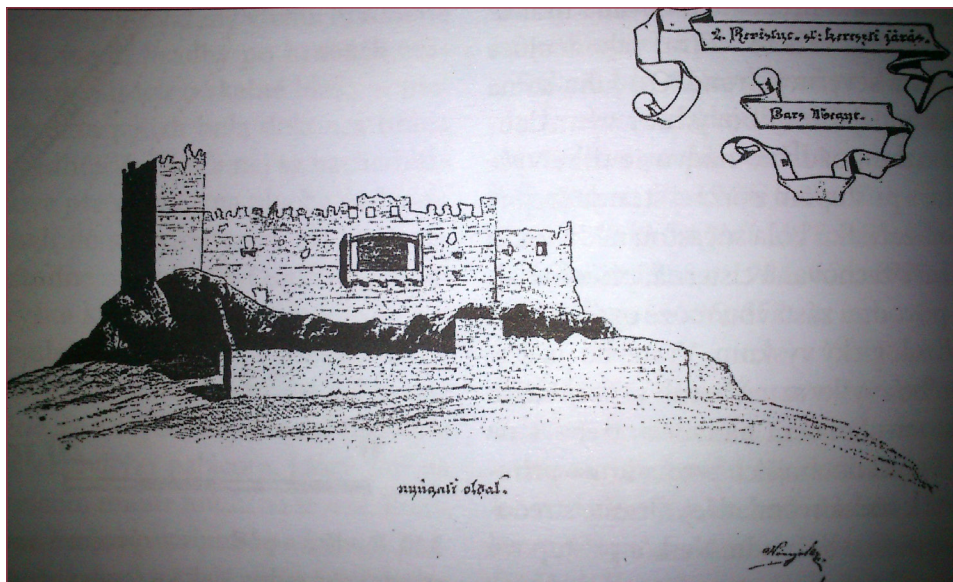
³⁴ Rizalit je časť stavby, ktorá mierne vystupuje z priečelia. Na rozdiel od krídel má veľmi krátke boky bez okien, nanajvýš s jedinou okennou osou. PLAČEK – BÓNA, ref. 2, s. 382.

³⁵ VÁLINĚ POGÁNY, Jolán – KÖNYÖKI, József. Az örökség hagyományozása: Könyöki József műemlékfelmérőjei, 1869-1890. Budapest : Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 2000, s. 269.

³⁶ Arkier je zastrešený výstupok z priečelia stavby nesený krakorcami, konzolami alebo murovanou podnožou. Bóna uvádza aj rozdielnu funkčnosť, pričom väčší arkier obsahoval presbytérium kaplnky, menší, ako už bolo zmienené pri Panskej izbe, slúžil ako prevét. PLAČEK – BÓNA, ref. 2, s. 379.

³⁷ Krakorec je stupňovito sa zmenšujúci kamenný podporný prvok, ktorý vystupuje z líca muriva a nesie arkieri, ochodze a balkóny. PLAČEK – BÓNA, ref. 2, s. 381.

³⁸ Reprezentačný arkier József Könyöki pokladal za prvok z 15. storočia. VÁLINĚ POGÁNY – KÖNYÖKI, ref. 35, s. 270. Vzhľadom na vývoj zástavby, podľa analýzy vývoja skúmanej časti kultúrnej pamiatky, je však pravdepodobnejšie prvok zaradiť až do opisanej vrcholnorenesančnej etapy, čomu neodporuje ani tvaroslovie jednoduchých konzol s polkruhovým ukončením. Pred podrobnejším výskumom už tento fakt načrtol Martin Bóna, ktorý reprezentačný arkier zaradil do mladšej renesančnej prestavby hradu. PLAČEK – BÓNA, ref. 2, s. 252.

Obr. 3 - Pohľad na hrad Revište od západu na konci 19. storočia. Západné priečelie jadra orientované k prístupovej ceste je skráslené reprezentačným arkierom.

Zdroj: PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava : Slovart, 2007, s. 252.

Za zánikom hradu jednoznačne vidím skončenie s jeho udržiavaním. Podľa historických prameňov bol už začiatkom 18. storočia neobývaný a stal sa ruinou. O jeho zanedbaní sa dokonca zmieňuje i Matej Bel, ktorý uvádza, že ak „budovy zostanú bez striech, stane sa ruinou a úplne zanikne v stave zrúcaniny“.³⁹ Konkrétne informácie o zániku hradu sa vo svojej výpovednej hodnote rozchádzajú. Takmer všetky chatrné správy sú odlišných interpretácií. Ľudovít Juck priniesol informácie o jeho zničení tóköliovskými vojskami v roku 1677 a neskôr strohú informáciu o využívaní areálu hradu na obytné účely ešte na konci 18. storočia bez ďalšieho kontextu.⁴⁰ Čiastočne sa tejto informácii pridrža aj Ján Gašparík dopĺňujúc, že hrad bol komorou následne opravený. Ako konečný dôvod spustnutia hradu Gašparík uvádza rok 1792, kedy hrad Revište vyhorel od úderu blesku.⁴¹

³⁹ BEL, Matej – MIKOVÍNI, Samuel. Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica: Tomus Quartus, Viedeň, 1752, s. 235 [online]. Dostupné na http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB__LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_descr.htm (2. 9. 2013)

⁴⁰ Príspevok má populárno-vedecký charakter a je bez poznámkového aparátu. Nie je vylúčené, že ide o pisársky omyl a autor chcel písať o konci 17. storočia, čo by korešpondovalo s údajmi z archívneho materiálu. RAGAČ, ref. 12, s. 13.

⁴¹ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 21.

Podľa zachovaných písomných prameňov je pravdepodobnejšie, že hrad definitívne stratil svoje fortifikačné funkcie až počas prvej etapy Rákociho povstania,⁴² konkrétne počas veľkej ofenzívy povstaleckých rákociovských vojsk, ktoré obsadili aj Banskú Štiavnicu a okolité komorské majetky. V rokoch 1708-1709 už nebola cisárska vojenská posádka v počte 40 vojakov, ktorej velil poručík Haberle, umiestnená na hrade, ale v hornom žarnovickom kaštieli, okolo ktorého bolo vytvorené provizórne drevené opevnenie.⁴³ Zánik hradu na začiatku 18. storočia potvrdzuje aj podrobný historický opis panstva Revište z roku 1801. O hrade opis hovorí, že bol pôvodným sídlom panstva, ale už viac ako sto rokov nie je obývaný a stal sa ruinou – Rudera.⁴⁴ V roku 1751 sa plánovali realizovať rozsiahle prestavby hradu. Informácie o tomto kroku sa však nepotvrdili.⁴⁵ Okolo 80. rokov 19. storočia sa objavujú prvé snahy regionálnych záujemcov hradnú zrúcaninu „štýlovo opraviť“, avšak z neznámych dôvodov k tomu nakoniec nedošlo.⁴⁶ Nakoľko sa teda žiadne opravy nerealizovali, hrad stále viac podliehal zubu času a postupne sa rozpadával.⁴⁷

⁴² Ide o šieste protihabsburské stavovské povstanie – povstanie Františka II. Rákociho (1703 – 1711).

⁴³ RAGAČ, ref. 12, s. 13.

⁴⁴ RAGAČ, ref. 12, s. 14.

⁴⁵ Ide o e-mailovú informáciu, ktorú dostal Dr. Ragač od riaditeľky Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici, Mgr. Eleny Kašiarovej, zo dňa 22. 7. 2012. Účty panstva Revište z roku 1751 potvrdzujú výdavky spojené s cisárskou návštevou, ktorá sa zaslavila aj v Žarnovici, nepochybne v kaštieli – trubači, pušný prach na ohňostroje, výdavky spojené s kaštielom, ale oprava hradu Revište sa v nich nespomína. RAGAČ, ref. 12, s. 13.

⁴⁶ Martin Bóna z korešpondencie v archíve KOH v Budapešti z 1889 zistil, že Dr. Zoltán Berko mal v tom čase záujem hradnú zrúcaninu štýlovo opraviť za podmienky, že mu hrad a okolie budú dlhodobejšie prenajaté. K žiadnej oprave však nedošlo. Za túto informáciu a preklad ďakuje Dr. Henriete Žažovej.

⁴⁷ Výskumná dokumentácia v piatej podkapitole šiestej kapitoly ešte v rámci analýzy vývoja skúmanej časti kultúrnej pamiatky uvádza postupné rozpadávanie hradu. V polovici 19. storočia mal hrad ešte múry vo svojej pôvodnej výške, avšak nebol zastrešený. V 80. rokoch 19. storočia ešte stálo západné priečelie severného paláca s veľkým arkierom, ktorý sa zrútil niekedy na sklonku 19. storočia, nakoľko už fotografie zo začiatku 20. storočia zachytávajú zrútenú južnú časť fasády severného paláca spolu s arkierom. Do polovice 20. storočia stála obytná veža v ucelenej podobe, avšak niekedy v 60. rokoch sa zrútilo jej juhovýchodné nárožie a niekedy po roku 1977 aj zvyšok dvorovej južnej steny, následkom čoho zostala v plnej výške stáť len severná stena s prilhaými úsekmi bočných stien. 8. mája roku 2003 došlo k zrúteniu 13 m dlhého západného úseku opevnenia predhradia, niekedy po roku 2004 sa zrútila aj solitárne stojaca časť severnej steny parkanovej veže a nedávno v roku 2011 sa zrútila celá zvyšná západná stena severného paláca. Hrad sa tak zaradil medzi zrúcaniny, u ktorých evidujeme za posledné desaťročia najvyššie úbytky murív.

rahitate, aqutate, temperantia, religione, misericordia, comitate, magnificentia, fide, ac dignitate tanta, ut omnes in amorem obseruantiamque sui, iure conuerteret & alliceret. En, consummatissimum, boni praefulis, atque innoxii aulae ministri, exemplar! Sed, ne quid laudibus vici detrahamus, pergit, virtutes eius describere, historicus. *Sepe patrem illum optimum dicentem audiui: se nihil, praeter laetum vidtum, corporisque teſturam, sibi ex hac vita usurpaturum: cetera, qua superarent, se in DEI honorem, & alienam utilitatem, erogaturum. Nobilia pascebat & souebat ingenia; pauperes & calamitosos, mira beneficentia complectebatur. In litterario ludo, multos alebat, templa adaeque magnificas, erigebat, suas Ecclesias, superbis non modo adificiis, verum etiam aureis vestibus, scyphisque argenteis, mirifice exornabat. Ita vixit, ut non sua, sed aliene utilitati vixisse videretur, & semper esse, quam videri maluit. Placuit illa (y.) ad arcem meminisse, vt heic quoque constet illud poetae:*

Habitant di quoque siluas.

Nam, diuertisse huc crebrius VRBANVM, vt curarum auocamenta caperet, inde colligi potest, quod frequens in montanis, *Vetustissimi*, MATTHIAS fuerit, a cuius comitatu, vix vnquam diuelli se noster patiebatur. Tunc vero, quin huc fecerit, nemo, cum ratione dubitauerit. Pronum est praeterea coniecere, in ornanda arce hac sua, nihil eum fecisse residui, cum alibi, tam effuse, & liberalis fuerit, & magnificus. VRBANO tandem, post WLADISLAI Poloni initia, anno circiter MCCCCXIII. vita functo, in *Daciarum, Vrbani* confobrinorum ditone, arx mansit. Nunc, posteaquam gens ea, prorsus emortua est, arx iuxta, & vici, quos adscriptos habuit, fisco regio accensa, & in rationes *Camera Schemnitzensis*, relata est. Cum adhuc ab heris habitaretur, non vna ei opportunitas fuit. Nam, & pomaria, ad vsum non minus, quam luxum, pone montis, cui incubat, pedem, consita habuit, & piscinam, viuariumque, vtraque omni piscium, ferarumque genere, instructissima. Iam, quod nemini cura est, adificiorum,

Vrbano decedente, Daciais adscriptur & huius emortua, fisco regio.

Teſta non leui disiecta ruina,

ostentat, ruitque in peius quotidie, suis breui parietinis, sepelienda.

VII. DE CASTELLIS.

Lura hoc *Processu*, castella visuntur, vetera partim, partim nuper educta, & ad eximiam facta commoditatem. Princeps, ob adificii concinnitatem, iure id dixeris, quod est in *S. Crucis* oppido. Praetorio definitur quadrato,

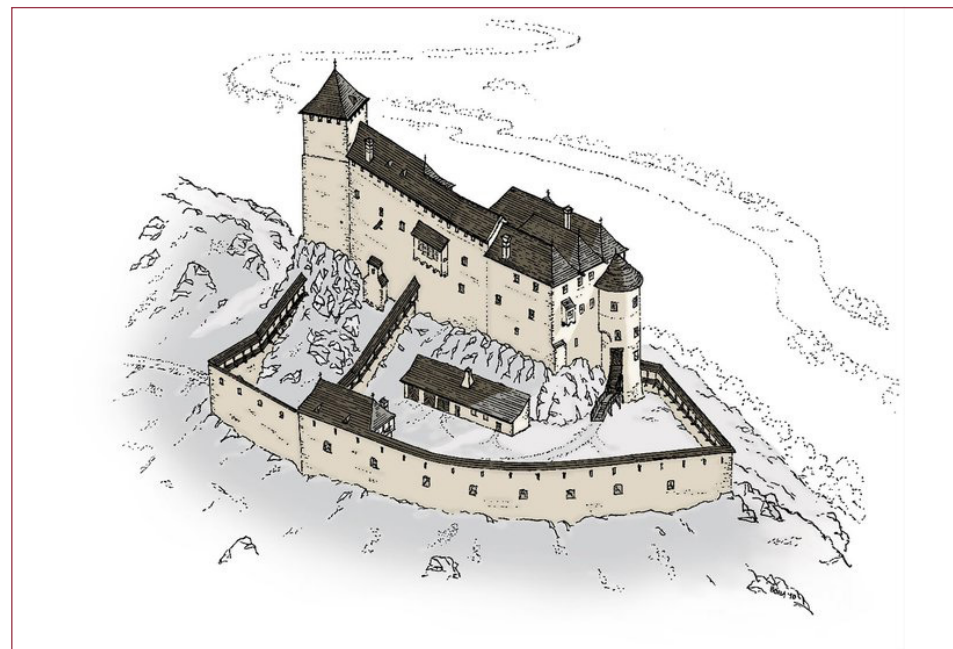
G g 2 & in

y.) *Plura, in catalogo Episcoporum Agrin-*
sum, de VRBANI laudibus, dicemus,

in Historia Comitatum, HEVES &
SZŐSŐK Ext. Part. I. Memb. II.

Obr. 4 - 235. strana z knihy, kde Matej Bel rieši stav hradu Revište, ktorý bol už vtedy spustnutý a nemal strechu. Zdroj: BEL, Matej – MIKOVÍNI, Samuel. Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica: Tomus Quartus [online]. Viedeň, 1742, s. 235. Dostupné na: <http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB__LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_descr.htm> [cit. 2013-02-09].

V súčasnosti sa o hrad stará občianske združenie, ktorého hlavným atribútom je jeho záchrana. Od roku 2013 sa začalo s opravami jeho muriva. Rok 2012 sa spájal s brigádnickou činnosťou, čistením okolia od náletových drevín a upravovaním prístupovej cesty, nakoľko tá bola zavalená po zrútenom múre. Okrem toho sa v roku 2012 uskutočnil architektonicko-historický výskum hradu, z ktorého som vďaka ochote členov združenia mohol vychádzať pri koncipovaní a celkovom spracovaní prvej kapitoly týkajúcej sa hradu Revište. Výsledky z tohto výskumu sa predložili ministerstvu kultúry a krajskému pamiatkovému úradu a sú kľúčovým aspektom pri realizácii ďalších krokov na záchranu hradu.⁴⁸ Nakoniec by som rád poukázal aj na nákres ideálneho stavu hradu Revište z konca 17. storočia od Martina Bónu. Ním sa pokúsil o rekonštrukciu jeho podoby, ktorú v súčasnosti považujem za najhodnovernejšiu popri ostatných predošlých.

Obr. 5 - Ideálny stav hradu Revište z konca 17. storočia. Je to zároveň pokus o rekonštrukciu jeho podoby. Obrázok sa nachádza aj na informačnej tabuli pod hradom. Autorom je Ing. arch. Martin Bóna. Foto autor.

⁴⁸ Martin Bóna pre spravodajstvo portálu ziar.sme.sk uviedol, že: „Výskum mal nedeštruktívny charakter. To znamená, že nepozostával zo sondáží a z výkopov, ktoré by mohli ohroziť výrazne narušené objekty. Tento dokumentačný a výskumný materiál má v budúcnosti slúžiť ako podklad projektantom, ale aj k zachovaniu informácií v prípade, že by došlo k čiastočnému zániku murív. Vďaka dokumentácii by sa mohli rekonštruovať s väčšou presnosťou.“ Dostupné na (28. 2. 2013)

Panstvo Revište

Revištské hradné, neskôr komorské panstvo dostalo svoje meno podľa hradu, ktorý bol súčasne i jeho sídlom. Tento hrad nebol jediný v države panstva, avšak nakoľko názov panstva nesie jeho meno, je viac než jasné, že bol jeho hlavným centrom. Bez toho, aby som sa odvolával na nejakú autoritu je jasné, že panstvo sa dejinne člení na tri etapy. Tieto etapy sú determinované vlastníkami hradu a panstva, kde prvé obdobie je charakterizované neustálym sriedaním majiteľov, druhé monopolom moci rodu Dóciovcov a tretie obdobie je existenčne súčasťou administratívy Hlavného komorno-grófskeho úradu so sídlom v Banskej Štiavnici. Členenie na tri etapy konkrétne špecifikuje Jozef Baďurík, od ktorého budem v tejto časti práce primárne čerpať.⁴⁹

Počiatky panstva a jeho prví majitelia

Jozef Baďurík v kontexte osídlenia územia panstva spomína aj praveké osídlenie, z ktorého za zmienku určite stojí staršia doba železná (hallštatská). Z tejto doby sa nám zachovali nálezy z Dolných Hámrov a Hliníka nad Hronom, ale tiež i nálezy z neďalekej Novej Bane a Žiaru nad Hronom, z čoho vyplýva, že niekedy na konci doby bronzovej a počiatku doby železnej bolo územie pri Hrone, konkrétne medzi Hronským Beňadikom a Žiarom nad Hronom, už trvalo osídlené.⁵⁰ Zo všetkých doterajších archeologických výskumov, ktorých je vzhľadom na toto územie stále nedostatok, je jasné, že najstarším územím, kde je možné aj hlbšie sledovať osídlenie zo starších dôb, sú Dolné Hámre.⁵¹ Praveké osídlenie však nie je v tejto práci až tak dôležité, aby som sa mu viac venoval, nakoľko o statuse panstva podľa mňa možno hovoriť na základe feudálnych alebo administratívnych vzťahov, ktoré dotvárajú kontinuitu akéhokoľvek panstva. Na druhej strane však osídlenie v praveku nie je ani zanedbateľné. Poukazuje na slovanské osídlenie stredoslovenskej oblasti pred kľúčovým 13. storočím, kedy sa panstvo začína spomínať v listinách a tvorí tak základ pre ďalšie osídľovanie tohto územia.

Ďalšie osídľovanie panstva zrejme úzko súviselo so vznikom a rozmachom kresťanský, strategický⁵² i kultúrne dôležitého miesta tejto oblasti a to svätobe-

⁴⁹ prof. Baďurík člení časové etapy nasledovne. Prvá etapa od prvej tretiny 13. storočia do roku 1479, druhá od roku 1479 do roku 1662, tretia od roku 1662 až do roku 1871, keď sa panstvo Revište dostáva do správy novozriadeného Riaditeľstva majetkov v Banskej Bystrici. BAĎURÍK, ref. 9, s. 169.

⁵⁰ BAĎURÍK, ref. 9, s. 170.

⁵¹ V Dolných Hámroch sa našla kamenná sekerka z mladšej doby kamennej. BAĎURÍK, ref. 9, s. 170.

⁵² Územie okolo hradov Revište a Šášov, a tiež svätobeňadického opátstva, malo nesmierne významnú strategickú dôležitosť, ktorá determinovala aj výstavby akýchkoľvek fortifikačných elementov či väčších kontrolných a strážnych objektov. Túto dôležitosť vytvárali obchodné cesty. Jedna z nich viedla po pravej strane Hrona od Žarnovice do Žiaru nad Hronom. Tá sa na príkrej terase nad Hronom dala uzavrieť a uzamknúť hradlami. Podobné

ňadického opátstva.⁵³ Dôležitá je jeho zakladacia listina v ktorej sa spomínajú názvy colných miest Voznice (Gosduch) a Hliníka nad Hronom (Gelednuk), teda neskorších dedín panstva. V relevancii výpovednej hodnoty tejto listiny je však problém, nakoľko v mieste, kde sa spomínajú tieto dediny sú neskoršie a nepôvodné vsuvky, teda odborné povedané, listina bola v danej časti interpolovaná a to v druhej polovici 13. storočia.⁵⁴

Konečne sa dostávam ku kľúčovému 13. storočiu, kde ako prvý doklad, spomínajúci niektoré dediny a hlavne svätobeňadické opátstvo v kontexte daní, figuruje listina z roku 1226.⁵⁵ Avšak dôležitosťou sa listina z roku 1226 nevyrovná listine z roku 1228, ktorá má pre nás veľký informačný význam. Je to totiž prvý priamy doklad o existencii územia panstva Revište. Ide o kúpno-predajnú zmluvu z ktorej sa dozvedáme, že poddaní Tekovského hradu (castri Borsiensis) Paulus, Vird a Dobroslav predávajú so súhlasom kráľa Ondreja II. svoje zeme Revištka a Belá⁵⁶ ležiace pri Hrone, županovi Leustachovi za 50 strieborných mariek. V tejto listine sa prvý krát stretávame i s menom neskoršieho hradu a panstva Revište.⁵⁷ Hrad dal podľa všetkého postaviť niektorý z Leustachových potomkov alebo pohárnik Beš.

hradlá boli na strmej terase medzi Lovčou a Žiarom nad Hronom na Podzámochku alebo pod hradom na Revišti. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 11. Zakladanie svätobeňadického opátstva bolo tiež podmienené potrebou ovládať strategickú polohu kraja, preto výber polohy budúceho kláštora padol na miesto, ktoré bolo hlboko na území Nitrianskeho kniežatstva a už od dávna zvané **Slovenská Brána** (dnešný **Hronský Beňadik**). Spájali sa tu dve obchodné cesty: zo západu a z južného Slovenska, a pokračovali ďalej na Zvolen a na východ. Dalo by sa povedať, že ten, kto kontroloval túto trasu, vedel veľmi dobre, čo sa deje v jeho krajine. Týmito trasami najčastejšie cestovali kupci zo západu na východ a naopak. Bolo to teda strategické miesto. Dostupné na (4. 3. 2013)

⁵³ Svätobeňadické opátstvo bolo založené kráľom Gejzom I. v roku 1075. HAICZL, Kálmán. A garamszentbenedeki apátság története. Budapest : Élet, 1913, s. 11. Na webových stránkach kostola a kláštora v Hronskom Beňadiku sú načrtnuté konkurenčné boje medzi Šalamúnom a Gejzom I., ktoré tiež stoja za vznikom opátstva. Šalamún, rodinný príbuzný Gejzu I. a tiež konkurent v boji o vládu nad kráľovstvom, mal starý benediktínsky kláštor v Pannonhalme, dnešnom Maďarsku. Gejza nechcel byť horší, a preto sa rozhodol, že založí nový, **vlastný benediktínsky kláštor**. Dostupné na (5. 3. 2014)

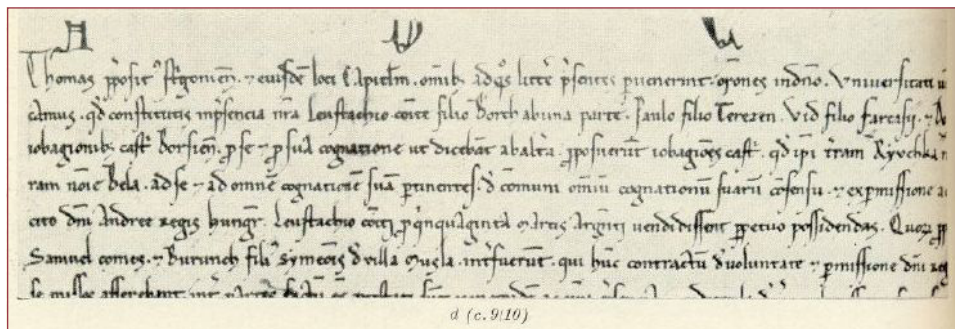
⁵⁴ BAĎURÍK, ref. 9, s. 171.

⁵⁵ MARSINA, Richard. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava : SAV, 1971, s. 231.

⁵⁶ „quod ipsi terram Rychka nomine et terram nomine Bela“. MARSINA, ref. 55, s. 247.

⁵⁷ Osobne by som podčiarkol slovo „neskoršieho“, nakoľko mnohí považujú za rok vzniku hradu práve rok 1228. Najbližší rok v datovaní je však rok 1301 a to z dendrochronologického datovania lešenárskeho trámu z južnej línie obvodového opevnenia. Správa o dendrochronologickom datovaní zo 7. novembra 2012, ref. 31. V prameňoch je možné, v kontexte hradu Revište, naraziť aj na rok 1265, ktorý by sa dal považovať za jeho prvú písomnú zmienku. Tento rok sa však týka hradu s podobným názvom, avšak z územia dnešného Chorvátska, nie Slovenska.

Okrem zeme Revištka, teda „terra Ryvchka“ sa v listine pod tým istým menom spomína aj potok „torrentem nomine Ryvchka“,⁵⁸ podľa ktorého, ako som už písal v prvej podkapitole prvej kapitoly, je možno pomenovaný aj samotný hrad.

Obr. 6 - Listina z roku 1228, v ktorej sa prvý raz spomína Revište. Zdroj: MARSINA, Richard. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava: SAV, 1971, TAB. XIV.

Hranice predaných majetkov listina vymedzuje nasledovne: „Pravá hranica územia Ryvchka sa začína vo vyššej časti Gorona v mieste, kde potok Draguna vteká do Gorona. Keď vystúpime z potoka, smeruje hranica k potoku Hrabich a odtiaľ k potoku-bystrine Ryvchka. Z tejto strany hraničí s ňou zem Alexandra, syna Leustachovho. Južne sa začína hranica tohto územia v dolnej časti Gorona plytčinou, ktorá sa volá Brisneborod, stúpa cez skalú a pokračuje temenom vrchu, ktorý sa volá Berch až k spomínanej bystrine Ryvchka. Z tejto strany s ním susedí zem Bela, ktorá je na východnej strane za Goronom. Jej hranica sa začína v tom mieste, kde potok Bela ústi do Goronu a pokračuje hore potokom až k úpätiu vrchu, ktorý sa volá Berch, až k striebornej bani. Táto zem sa tiahne v hornej časti popri potoku Bela, patrí Leustachovi a jeho bratovi Borchovi, v dolnej časti smeruje k potoku Lvcovcha, cez ktorý neprechádza.“⁵⁹ Dobové názvy si je potrebné premietnuť do súčasných, čo nám ľahšie poslúži na orientáciu v teréne.⁶⁰ Potok Dragun je podľa všetkého dnešným Prochotským potokom, ktorý sa vlieva do Hrona pri Dolnej Ždani. Hranica smeruje asi 3 km proti prúdu potoka a v Hornej Ždani sa odráža pri moste smerom na Lazy a k Hrabíčovskému potoku, odtiaľ sleduje hrebene kopcov k bystrine Revište. Hranica ide ponad Žarnovicu zo severnej strany. Jej majiteľom bol už zmieneny Leustachov syn Alexander. Hrani-

⁵⁸ BAĎURÍK, ref. 9, s. 171.

⁵⁹ MARSINA, ref. 55, s. 247.

⁶⁰ Vo vymedzení hraníc predaných majetkov som zanechal dobové názvy. Doktor Gašparík v tejto istej citácii z listiny názvy prekladá s výnimkou potoka Dragun, ktorého názov objasnil mimo citáciu. Dragun je dnešný Prochotský potok, Goron je Hron, Hrabich je potok Kľak pretekajúci cez Hrabíčov, zem i bystrina Ryvchka je už zmienená Revištka, Brisneborod je Briznobrod, zem i potok Bela je Belá a Lvcovcha je Lukavica.

ca ďalej prechádza Hron cez plytčinu Brizneborod, ktorá sa nachádza nad obcou Voznica.⁶¹ Nad potokom Lukavica sa rozkladala občina Belá,⁶² ktorá siahala až po čiaru Bzenica – Vyhne. Pre mňa je z citácie dosť dôležitou informáciou prítomnosť striebornej bane, ktorá pravdepodobne bola podnetom na uzavretie celej tejto kúpno-predajnej zmluvy.⁶³

Zmienené listiny z 13. storočia, hlavne tá z roku 1228, sú v tomto storočí jediné. Žiadne iné písomné pramene sa nám žiaľ za 13. storočie nezachovali. K najbližšej písomnej zmienke som sa dostal cez Baďurikovu štúdiu. Tá zachytáva stav po vybudovaní hradu. Hrad je najstaršie doložený v listine z roku 1331 kde sa spomína „comes Michael vicecastellanus Joannis de Reuisece“.⁶⁴ Ďalšia zmienka o hrade je z roku 1340, kde figuruje ako kastelán hradu magister Ján, syn Alexandra.⁶⁵

Pre chronologickú postupnosť tu považujem za potrebné uviesť aj prvú písomnú zmienku o Žarnovici. Táto zmienka je z roku 1332, keď sa v zozname pápežských desiatkov spomína žarnovický farár Fridrich z kostola svätého Mikuláša, ktorý z ročného dôchodku jednej hrivny (245,584 g) platil pápežský desiatok 6 grošov.⁶⁶ K Žarnovici sa budem v celej tejto kapitole viac krát osobitne vracáť, nakoľko to bolo najväčšie a podľa všetkého aj najdôležitejšie mesto panstva.

V priebehu 14. storočia prešli Vyhne a Bzenica do vlastníctva mesta Banská Štiavnica a z pôvodného majetku Belá zostala panstvu len Lukavica. Panstvo však nebolo stratové, nakoľko naproti tomu získalo nové majetky po predchádzajúcich majiteľoch. Boli to napríklad Vozokany a Čitáre, ďalej Tlmače a Nemčiňany. Iné majetky revištského panstva vznikli kolonizačnou činnosťou. Boli to napríklad Malá Lehota, Prochot, Dolná a Horná Trnávka. Na ľavom brehu Hrona získalo

⁶¹ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 13.

⁶² Slovo „belá“ označuje miesto, teda zem alebo potok, kde sa vyskytovali biele strieborné zrnká. Doplňujúcou informáciou nám môže byť aj fakt, že na Slovensku je viac obcí, ktorých súčasťou je slovo „belá“, napríklad Banská Belá, Valašská Belá, Spišská Belá a iné. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 14.

⁶³ Doktor Gašparík dodáva, že to nie je nič neobvyklé, nakoľko v 13. storočí Slovensko vystupovalo v rámci Uhorska ako veľmi dôležitý činiteľ v produkcii drahých kovov. Ročná produkcia zlata činila koncom 13. storočia okolo 1000 kg a ročná produkcia striebra 5 – 6 tisíc kilogramov. Baňa na striebro bola najbližšie aj v Lukavici a sú predpoklady, že tam bola aj taviaca pec. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 14.

⁶⁴ GYÖRFFY, György. Az Árpád-kori Magyarországi történeti földrajza I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963, s. 469. Listinu je možné porovnať s primárnym zdrojom, pozri Maďarský krajinský archív, predmoháčka zbierka listín (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikailevéltár, preto ďalej MOL, DL), 87017. Dostupné na

⁶⁵ „magistro Joanni filio Alexandri castellano de Ryuche“. BAĎURÍK, ref. 9, s. 173.

⁶⁶ Podľa veľkosti desiatku vidíme, že Žarnovica v tom čase ešte nebola veľká obec, a to ani počtom obyvateľstva, ani rozlohou poľnohospodárskej pôdy, v jej susedstve boli oveľa väčšie farnosti, napríklad fara vo Svätom Kríži (dnešný Žiar nad Hronom) platila od príjmu 10 hrivien. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 14.

panstvo Dolné Hámre, kde sa ťažila strieborná ruda, ďalej zaniknutú osadu Slovenská Ves a tiež Rudno nad Hronom. Žarnovicu si vďaka svojej dobrej polohe, na významnej ceste medzi banskými mestami, všimol levický kastelán, ktorý usúdil, že bude rozumnejšie preniesť mýto z Voznice do nej. Stalo sa tak v roku 1343.⁶⁷

Počas vlády Ľudovíta I. vlastnila hrad a panstvo Revište rodina Komoróczyovcov, neskôr v roku 1352 majster Vesezov, ktorý ho dostal od kráľa ako odmenu za státie jeho protivníka. Pri určovaní chotára Novej Bane bol 20. januára 1355 prítomný aj kráľov zástupca, ktorý pozval aj hostí z Kremnice, Pukanca a Žarnovice ako susedných dedín, pričom oddelil jej hranice.⁶⁸ Týmto vyčlenením sa dostáva Žarnovica do chotárneho susedstva s Novou Baňou a niekoľkými dnes už neexistujúcimi obcami.⁶⁹ Nehovoriac však len o Žarnovici, celkovo sa panstvo Revište dostalo do susedstva s mnohými banskými mestami, čo bolo v rôznych dejinných etapách priam tragické.⁷⁰ V Uhorsku zatiaľ kráľovná Mária⁷¹ cez sobášnu politiku nadobudla do véna banské mestá a hrady, ktoré chránili prístupové cesty do banských miest. Mohla s nimi nakladať podľa vlastnej vôle. Hrad Revište do svojho vlastníctva nadobudla v roku 1388 a v tom istom roku ho darovala spolu so Žarnovicou magistrovi Frankovi.⁷²

Vlastník hradu a panstva sa po krátkej dobe opäť mení. Kráľ Žigmund Luxem-

⁶⁷ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 14.

⁶⁸ Privilégium Ľudovíta I. pre hostí v Novej Bani z roku 1355. BAĎURÍK, ref. 9, s. 173.

⁶⁹ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 15.

⁷⁰ Jedným z ranných konfliktov bol spor o osady Gerod (Kopanice), Kerling, Siglisberg (časť terajších Štiavnických Bani), Dilln (Banská Belá), Seken (Žakyl), Kulpach (Banský Studenec), ktoré oddávna patrili slobodnému kráľovskému mestu Banská Štiavnica. Tie Štiavničania násilne odňali kastelán hradu Šášov v roku 1352. Štiavničania, brániaci si svoje osady, ozbrojení vtrhli na Kerling, kde ich v prudkej bitke vojsko kastelána hradu Šášov porazilo a Kerling vyplenilo. Obyvatelia Kerlingu, ktorí prežili masaker, sa usadili v údolí pod Kerlingom a tak vraj vznikla nová osada Hodruša. Osady boli mestu vrátené až na nariadenie kráľa Ľudovíta I. GREGA, Vincent et al. Banská Štiavnica. 1. vyd. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 56.

⁷¹ Dr. Gašparík uvádza, že najstaršia dcéra Ľudovíta I. sa vydala za českého princa, syna Karola IV. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 15. Mária však bola druhorodená dcéra uhorského a poľského kráľa Ľudovíta I. Jeho najstaršia dcéra bola Katarína, ktorú zamýšľal vydať za mladšieho brata francúzskeho kráľa, Ľudovíta Orleánskeho. Tento zámer sa však neuskutočnil, nakoľko Katarína v roku 1378 zomrela. Mária bola uhorskou kráľovnou v rokoch 1382 – 1395. Jej manželom bol Žigmund Luxemburský, uhorský kráľ od roku 1387, okrem toho brandenburský markgróf, český kráľ a rímsko-nemecký kráľ a cisár. SEGEŠ, Vladimír et al. *Kniha kráľov: panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. 4. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2010, s. 145, 146, 149.

⁷² Magister Franko od kráľovnej dostal časť revištského panstva už v roku 1387, konkrétne 31. marca. Išlo o Žarnovicu s mýtom, Lukavicu, Rudno nad Hronom, Malú Lehotu a Voznicu. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 15. Tento rok však netreba spájať s darovaním hradu, nakoľko ten bol darovaný o rok neskôr.

burský za zvlášť verné služby, 3. júla 1391, dáva výmenou hrad i s príslušnými dedinami Ľadislavovi Šárainu, temešskému županovi. K hradu patrili v tomto roku tieto dediny: Vozokany, Lehota, Rudno nad Hronom, Voznica, Dolné Hámre, Lukavica, Revištské Podzámčie, Horná Žďána a Žarnovica.⁷³ Ľadislavov syn, mačovský bán magister Peter Čech (Cseh) z Levíc, aby získal peniaze na cestu do cudziny, dáva v roku 1414 hrad Revište s príslušenstvom do zálohy bánovi Jánovi Marótimu za 4000 zlatých.⁷⁴ V roku 1414 k hradu patrili tieto dediny: Prochoť, Horná a Dolná Žďána, Trnávka (pravdepodobne Horná), Lehota, Lukavica, Voznica, Rudno nad Hronom, Tlmače, Štitáre, Vozokany a Revištské Podzámčie.⁷⁵

O desať rokov sa hrad a panstvo opäť stali venným majetkom kráľovnej, konkrétne Žigmundovej manželky Barbory Celskej. Kráľovná majetková držba však netrvala dlho, nakoľko v roku 1427 získal Peter Čech z Levíc na hradné panstvo Revište spolu s ďalšími početnými majetkami novú donáciu uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského.⁷⁶ Majetková držba Petra Čecha trvala rok. S jeho menom, nie však rodom,⁷⁷ sa stretávame naposledy v roku 1442, kedy potvrdili Ján a Michal Országh držbu veľkej majetkovej domény, ktorú tvorili hradné panstvá Revište, Levice, Čachtice a Dobrá Voda opäť Petrovi Čechovi.⁷⁸ Majetky však neužíval dlho, nakoľko v nasledujúcom období, v presne nezistenom časovom období v 40.-50. rokoch 15. storočia, mocensky ovládol hrad Revište Ján Jiskra. Zrejme jiskrovským vojakom bol hradný kapitán Oskar (Osskartius), doložený v roku 1446.⁷⁹ Po uzavretí prímeria medzi Jánom Huňadym a Jánom Jiskrom zostal hrad v rukách Jiskru. Z Jiskrových rúk ho v roku 1459 získal Peter Kolar (Colar),⁸⁰ ktorý ho chcel

⁷³ BAĎURÍK, ref. 9, s. 173.

⁷⁴ MOL, DL 25 902.

⁷⁵ BAĎURÍK, ref. 9, s. 173.

⁷⁶ RAGAČ, ref. 12, s. 3.

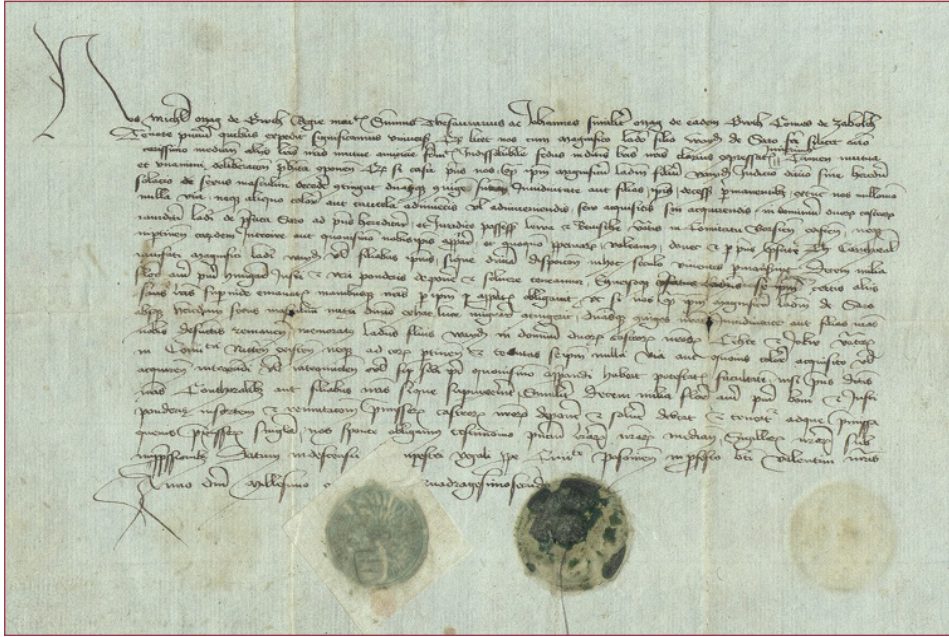
⁷⁷ Zmienky o rode Čechovcov ešte nachádzame v kontexte neskoršieho vlastníctva hradu, prípadne záujmu o jeho vlastníctvo. Ďalšou informáciou je zmienka o Ľadislavovi Čechovi, ktorý spolu s jágerským biskupom Šimonom Rozgoňom zaútočil v roku 1442 na Banskú Štiavnicu, ktorú takmer celú vyplenili a mnoho obyvateľov povraždili. O tejto smutnej udalosti je v štiavnickom mestskom protokole stručný zápis v znení: „Roku 1442 vtrhlo do Štiavnice pokolenie bezprávia, jágerský biskup Šimon Rozgoň a Ľadislav Čech, syn Petra Čecha z Levíc so 4000 Maďarmi a Poliakmi, a povraždiac mnohých obyvateľov, spomenuté mesto celkom vypálili.“ GREGA, ref. 70, s. 57.

⁷⁸ MOL, DL 88178. Toto potvrdenie majetkovej domény vyplýva z uzatvorenia večného priateľstva a spojenectva medzi Petrom Čechom a rodinou Országhovcov z Guty (dnešné Kolárovo). BAĎURÍK, ref. 9, s. 173.

⁷⁹ RAGAČ, ref. 12, s. 3. Oskar ako hradný kapitán Revišťa mal záujem kúpiť i neďaleký susedný hrad Hrušov. BAĎURÍK, ref. 9, s. 173 – 174.

⁸⁰ Literatúra s ktorou som pracoval sa v tomto bode zhoduje iba v priezvisku Kolar, krstné meno Dr. Ragač uvádza Peter, kdežto v Baďuríkovej štúdií som sa stretol s menom Ján

vymeniť s rodom Čechovcov, ale zrejme bezúspešne.

Obr. 7 - Listina z roku 1442, v ktorej potvrdili Ján a Michal Országh držbu veľkej majetkovej domény, ktorú tvorili hradné panstvá Revište, Levica, Čachtice a Dobrá Voda Petrovi Čechovi. Zdroj: MOL, DL 88178.

Od roku 1465 vlastnil hrad Revište uhorský kráľ Matej Korvín, ktorý však hrad neustále zálohoval a prenajímal. Hrad bol tak zrejme v rukách niekoľkých záložných vlastníkov. Už v roku 1465 bol záložným vlastníkom hradných panstiev Revište a Šášov Peter Kolar.⁸¹ O rok nato hrad získal nový majiteľ a to ostrihomský arcibiskup Ján Vitěz, ktorý zaň dal Kolarovi do zálohu majetky v Novohradskej župe, ktoré mali hodnotu 3800 zlatých. Po zmiernení medzi kráľom a Jánom Vitězom hrad v roku 1472 opäť prechádza do rúk kráľa Mateja Korvína.⁸² Ten ho následne nechal obnoviť, z vnútra nádherne vymalovať, upraviť cestu k nemu

a neskôr v inom kontexte s menom Peter. Vzhľadom k roku môžeme povedať, že nejde o dve rozdielne osoby, ale o zlý preklad, prípadne preklep. Porovnaj v RAGAČ, ref. 12, s. 3 a BAĎURÍK, ref. 9, s. 174.

⁸¹ Kráľ Matej chcel v roku 1465 získať späť zálohovaný hrad Šášov od Petra Kolaru za 6000 zlatých; keďže mu dal len tisíc, tak mu za ďalších 500 zlatých dal do zálohu hrad Revište, ktorý predtým získal kúpou od Jiskrovcov. Kráľ mu vtedy sľúbil, že v prípade výmeny mu zaplatí okrem zálohovanej sumy 500 zlatých i sumu, ktorú Kolar musel zaplatiť Jiskrovcovi. BAĎURÍK, ref. 9, s. 174.

⁸² BAĎURÍK, ref. 9, s. 174.

a pravdepodobne nechal vybudovať aj rybník. Takto skvostne vybavený hrad daroval ako veno svojej manželke Beatrix.⁸³

Príčiny častých zmien majiteľov panstva a hlavne hradu podľa Baďuríka pramenia v dvoch kľúčových veciach. Po prvé, všetko nepriamo poukazuje na vrcholiacu feudálnu anarchiu v Uhorsku najmä na konci 14. a na začiatku 15. storočia, keď kráľ Žigmund postupne eliminuje moc niekoľkých šľachtických rodín, ktoré predtým samy rozhodovali o uhorských záležitostiach. Po druhé, tieto zmeny majiteľov explicitne dokazujú, aký veľký strategický význam mala poloha hradu, ktorý ovládal veľmi dôležitú prístupovú cestu do banskej oblasti. Preto nebolo kráľovi jedno, kto hrad Revište vlastní a podľa jeho úsudku hrad prenajímal, dával do daru, alebo zálohoval jemu oddaným ľuďom.⁸⁴

Revištské panstvo v rukách Dóciovcov

Kráľovský manželský pár daroval 11. júna 1479 panstvo Revište kráľovskému pokladníkovi a prepoštovi Urbanovi de Nagy Lucse (z Veľkej Lúče) s prímenním Dóci (Dóczi, Dóczy).⁸⁵ Toto vlastníctvo 15. júna 1479 potvrdzuje aj predošlý majiteľ hradu a panstva Ján Čech.⁸⁶ Od tohto roku sa hrad a panstvo dostalo takmer na dve storočia do vlastníctva rodiny Dóciovcov z Veľkej Lúče.⁸⁷

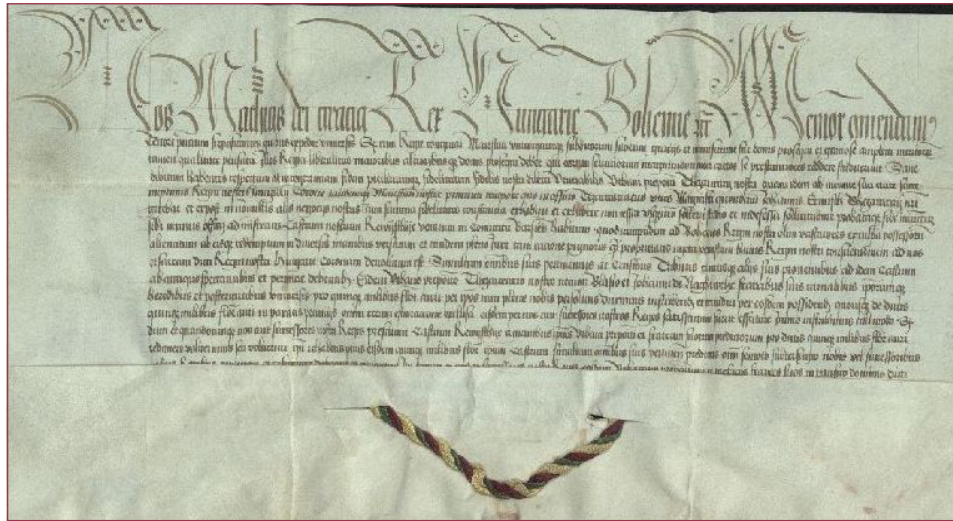
⁸³ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 15.

⁸⁴ BAĎURÍK, ref. 9, s. 174.

⁸⁵ Hrad a panstvo dostal Urban do zálohu za sumu 5000 zlatých a to za svoje verné služby korune počas pôsobenia kráľovského pokladníka Jána Ernsta. V kráľovskej darovacej listine sa spomínajú ako ďalší záložní vlastníci aj jeho bratia Ján a Blažej z Veľkej Lúče, malej obce ležiacej na Žitnom ostrove. RAGAČ, ref. 12, s. 3. Pozri darovaciu listinu, v MOL, DL 103 835.

⁸⁶ BAĎURÍK, ref. 9, s. 175.

⁸⁷ Baďurík odkazuje na jeden z primárnych zdrojov o rodine Dóciovcov, pozri NAGY, Iván. Magyarország családai III. Pest, 1858, s. 334-338.

Obr. 8 - Darovacia listina Urbanovi Dóciemu od kráľa Mateja Korvína z 11. júna 1479. Z MOL, DL 103 835.

Rod Dóciocov patril k starým uhorským rodinám. Podľa Gustáva Wenzela pochádza priezvisko Dóci z názvu dediny Dócz v Čongrádskej stolici. V 15. storočí existovali dve vetvy tohto rodu. Staršia vetva používala prímenie „de Dócz“ a vlastnila rozsiahle majetky v Temešskej, Zarandskej a Aradskej stolici. Druhá vetva svoj pôvod odvodzovala z Veľkej Lúče (dnes súčasť Lúče na Ostrove, okres Dunajská Streda) vo vtedajšej Bratislavskej stolici. Názov tejto dediny vo svojom prímení používajú až od 16. storočia. Vladislav II. spomína v rokoch 1504 a 1506 Františka Dóciho ako „Egregius Franciscus Dóczy de Nagy Lucse“. Avšak máme aj staršiu zmienku a to z roku 1443, kde sa spomína Františkov predok Michal Dóci a v roku 1458 sa uvádza Juraj Dóci, kapitán hradu Világoš. Významným uhorským hodnostárom z tohto rodu sa stal Urban Dóci, ktorý bol v rokoch 1476-1479 stoličnobelehradským prepoštom, od roku 1480 pätkostolským prepoštom, kráľovským pokladníkom a zástupcom vacovského biskupa. V rokoch 1481-1492 bol rábskym a v rokoch 1486-1492 aj jágerským biskupom, potom aj viedenským biskupským administrátorom v rokoch 1488-1490 a zároveň v rokoch 1474 až 1492 kráľovským miestodržiteľom. Urban za svoje verné služby najskôr získal majetky v Bratislavskej stolici a neskôr, ako som už písal, hrad Revište.⁸⁸

⁸⁸ IVANIC, Peter. Vzťah Dóciocov s mestami na hornom a strednom Pohroní na konci stredoveku. In *Forum historiae*, 2008, č. 2, s. 1 [online]. Dostupné na http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Ivanic.pdf (16. 3. 2013). Informácia o tom, že Urban Dóci bol aj viedenským biskupským administrátorom je doplnená z Baďuríkovej štúdiu. Ten dodáva, že hodnosť viedenského biskupa nepoužíval, čo je naozaj zaujímavé.

Nakoľko sa Urban tešil veľkej priazni kráľa Mateja Korvína, ten jemu a jeho bratom 2. februára 1480 udelil aj armálnu listinu s novým rodovým erbom.⁸⁹ Tento akt je možné vnímať aj ako povýšenie Dóciocov do šľachtického stavu, nakoľko vydanie armálesu znamenalo automatickú nobilitáciu. Urban Dóci, ako vyšší cirkevný hodnostár, zobrazil vo svojej pečati inú, oproti armálesom udelenej, pozmenenú podobu svojho erbu. Kým získaný erb mal všetky súčasti šľachtického erbu, biskup použil len štít, ktorý prevýšil mitrou. Z toho je jasné, že prelát, hoci mu bol udelený šľachtický erb, vnímal jeho význam a funkciu v spojení so svojou duchovnou funkciou biskupa. Výraznou zmenou v samotnej podstate štítového poľa je aj obrátenie figúr. Zatiaľ čo v armálese je štít lavošikmo delený a lev teda pozerá heraldicky doľava, v pečati je štít už pravošikmo delený a lev pozerá heraldicky doprava.⁹⁰ Osobne by som to však nepovažoval za zásadné nedodržanie podoby udelenej v armálese, ale skôr za chybu kovorytca, ktorý možno pozabudol na ten fakt, že pečatidlo musí byť vyryté v negatíve, respektíve v obrátenej podobe. Tento názor zastáva aj Jozef Novák. Titul barónov dostávajú Dócioci až v roku 1563 a to od cisára Ferdinanda I. Habsburského.⁹¹

BADURÍK, ref. 9, s. 175.

⁸⁹ Červeno-modrý šikmo delený štít. V hornom poli kráča biely (strieborný) lev držiaci v predných labách zlatú guľu. V dolnom poli je malá hviezda, ktorá tvorí aj klenot erbu. Prikrývadlá pod klenotom a točenica sú zlato-červeno-modré. U Štefana Dóciho je v dolnom poli okrem hviezdy aj rak červenej farby. Podobný erb má aj Žigmund Dóci, ktorý je znázornený aj na jeho náhrobku. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 19. Treba však hľadiť na fakt, že erb Štefana Dóciho ešte nebol uverejnený. Nepresný opis publikoval iba Nagy. Všetky reprodukcie s rakom sú kresbou erbu na náhrobku Žigmunda Dóciho z roku 1647. Na tomto mladšom erbe je namiesto deliacej čiary štítu deliace polobrnvo. NOVÁK, Jozef. Rodové erby na Slovensku I.: Kubínyho zbierka pečatí. 1. vyd. Martin : Osveta, 1980, s. 317.

⁹⁰ GLEJTEK, Miroslav. Vývoj erbov vyšších cirkevných hodnostárov na Slovensku do konca stredoveku. In DRAHOŠOVÁ, Šarlota – KERESTEŠ, Peter – ŠIŠMIŠ, Milan. (eds.). Kontinuita a diskontinuita genealógie a heraldiky: Continuity and Discontinuity of Genealogy and Heraldry. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2010, s. 64.

⁹¹ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 15.

Obr. 9 - Miniatúra z erbovej listiny Urbana Dóciho z roku 1480. Zdroj: GLEJTEK, Miroslav. Vývoj erbov vyšších cirkevných hodnostárov na Slovensku do konca stredoveku. Zdroj: DRAHOŠOVÁ, Šarlota – KERESTEŠ, Peter – ŠIŠMIŠ, Milan. (eds.). Kontinuita a diskontinuita genealógie a heraldiky: Continuity and Discontinuity of Genealogy and Heraldry. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2010, s. 64.

Pre Žarnovicu bola prínosná stavba kaštieľa v jej centre. Postavením kaštieľa totiž nadobudla nový význam a načrtla sa tým jej budúca strategická a hospodárska významnosť. Tento neskorogotický⁹² trojposchodový kaštieľ bez veže dal postaviť ešte Urban Dóci a to pravdepodobne v rokoch 1480-1485.⁹³ Ten bol najprv v čase pokoja pohodlnou rezidenciou Dóciovcov, postupne sa však stal hlavným rodovým sídlom a tiež sídlom správy panstva. Na administratívne účely bol vhodnejší ako hrad Revište a bol blízko k mýtu na Hrone, ktoré bolo denným zdrojom príjmov.⁹⁴ Kaštieľ stál v 16. a 17. storočí v samostatnom opevnení so zosilnenou obranou. V 18. storočí sa taktiež stretáme so stavbou provízórneho dreveného doopevnenia.

⁹² Stavebný sloh sa dá v súčasnosti odporozovať len z vnútra kaštieľa. Identifikujú ho typické oblúkovité klenby, ktoré sú miestami ešte patrné, nakoľko kaštieľ bol neskôr z vnútra prispôbený kancelárskym priestorom a tiež školskému inštitútu, najskôr drevársko-piliarskej škole z roku 1946, neskôr okolo roku 1958 Strednému odbornému učilištu drevárskemu. Na tento fakt ma upozornil Mgr. Richard Erazmus Pročka, doktorand z Katedry dejín a teórie umenia Filozofickej fakulty TU v Trnave.

⁹³ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 15. O postavení kaštieľa za účelom ochrany mýta hovorí aj súpis pamiatok na Slovensku. Pozri: GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et al. *Súpis pamiatok na Slovensku III*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 485.

⁹⁴ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 15.

Pri kaštieľi stál podľa záznamov aj parkán.⁹⁵ Začiatkom 20. storočia opevnenie zbúrali a jadro kaštieľa prestavali na hranolovú stavbu.⁹⁶ V ranom novoveku vznikol v Žarnovici aj druhý kaštieľ, čo podnietilo obyvateľov obe stavby rozlišovať na horný a dolný kaštieľ.⁹⁷ Mnohí obyvatelia Žarnovice sú presvedčení, že kaštieľ je spojený podzemnou chodbou s hradom Revište a tiež, že hrad bol v minulosti prepojený koženým mostom so Sokolcom. Na podporu týchto teórií však neexistujú žiadne uchopiteľné dôkazy.⁹⁸

Po smrti kráľa Mateja (6. apríl 1490) si kráľovná vdova, Beatrix Aragónska, požičala od Urbana 8000 zlatých, za ktoré dostáva od nej do zálohu hrady Šášov a Slovenskú Lupču (jedno z hlavných sídel Dóciovcov). Ešte v tom istom roku sa pôžička zvyšuje na 16 000 zlatých a kráľ Ladislav II. zároveň potvrdzuje zálohovú držbu spomínaných hradov.⁹⁹ Po smrti Urbana Dóciho (21. októbra 1492) sa hrad a panstvo dostáva do rúk jeho bratov a po roku 1500 ich synom Ladislavovi a Františkovi. Z novej donácie, udelenej v roku 1523, vychádza len jeden vlastník a to František Dóci.¹⁰⁰ V dóciovskej rodine sa zrejme vyskytli snahy o rozdelenie majetku, no k deleniu nedošlo, nakoľko je vidieť, že Revište a Šášov zostali v spoločnom vlastníctve Františka a Ladislava, zatiaľ čo hrad Slovenskú Lupču dostal Ján. Keď Ladislavom vymrela časť tejto vetvy, spory o hrady sa skončili. Revište bolo vo vlastníctve Františka a jeho potomkov, kým Slovenská Lupča a Šášov zasa vo vlastníctve Jána a jeho potomkov.¹⁰¹ Po smrti Františka Dóciho, ktorý bol aj

⁹⁵ RAGAČ, ref. 12, s. 14.

⁹⁶ Dostupné na (17. 3. 2013)

⁹⁷ RAGAČ, ref. 12, s. 4.

⁹⁸ V odbornej literatúre sa prepojenia medzi hradom, kaštieľom a Sokolcom skoro vôbec nespomínajú, možno len okrajovo. Je síce pravdou, že pod žarnovickým kaštieľom je kamenná, doteraz nepreskúmaná chodba, avšak usudzujúc podľa vytesaného roku „1716“ nad jej vchodom je jasné, že chodba nemá s hradom nič spoločné, nakoľko v tom čase, kedy funkcia hradu už skončila by nikto takúto chodbu nerobil. Informácie o chodbe sú dostupné v príležitostnej tlačí mesta, pozri v Žarnovica – Revištské Podzámčie, vydané Mestským úradom Žarnovica v roku 2004, s. 18.

⁹⁹ BAĎURÍK, ref. 9, s. 175. Je dôležité poznamenať, že Dóciovci cez zálohy a pôžičky nadobudli veľké majetky a získali monopolné postavenie v mocenskej a politickej sfére na hornom a strednom Pohroní. Dóciovci na Pohroní získali do vlastníctva tri mestá a 21 dedín spolu s dvoma prédiami v hradnom panstve Lupča, ďalších 16 dedín, 18 prédií a mýto na panstve Šášov. Súpis príslušenstva hradného panstva Revište sa podľa doc. Ivaniča za obdobie, keď ho Urban Dóci získal, nezachoval. IVANIČ, ref. 88, s. 2. Prof. Baďurík však za rok 1479, kedy Dóciovci panstvo získali, spomína tieto dediny: Žarnovica, Voznica, Lukavica, Kopanice, Rudno nad Hronom, Lehota, Prochoť, Horná a Dolná Trnávka, Horná a Dolná Ždaňa a Bukovina. BAĎURÍK, ref. 9, s. 176.

¹⁰⁰ MOL, DL 25 902.

¹⁰¹ BAĎURÍK, ref. 9, s. 175 – 176. Dr. Ragač zas uvádza, že k deleniu majetkov došlo a to v rokoch 1525-1526. RAGAČ, ref. 12, s. 4.

tekovským županom, boli vlastníkami panstva Gabriel, Ladislav a Mikuláš Dóci.¹⁰² Z významnejších Dóciovcov treba ešte spomenúť Andreja Dóciho (prelom 16. a 17. storočia), ktorý bol tiež tekovským županom a Michaela Dóciho.¹⁰³

V roku 1534 patrilo panstvu Revište osem dedín a jedno mestečko, konkrétne Žarnovica. Dediny to boli nasledovné: Vyhne, Bzenica, Horné Hámre, Dolné Hámre, Voznica, Rudno nad Hronom, Horná a Dolná Žďaňa. Všetky tieto usadlosti spolu platili 36,5 porty. O rok neskôr je to už deväť obcí spolu so Žarnovicou, pribudla Horná Trnávka. Spolu to činilo 100 port. V dedinách panstva žilo približne 8 richtárov, 21 roľníkov (spomínajú sa ako inquilini), 2 slobodníci (libertíni), 3 remeselníci, 6 pastierov a 4 sluhovia. Bolo postavených 8 nových domov a 3 usadlosti boli opustené. O desať rokov sa na území panstva nachádzalo približne 51 roľníkov, 3 mlynári a 10 pastierov. Opustených usadlostí bolo 27. Podľa súpisu port z roku 1559 boli Dóciovci v Tekovskej stolici rozsahom majetkov na šiestom mieste.¹⁰⁴ V portálnych súpisoch Tekovskej stolice sa v roku 1619 dedina Horné Hámre spomína v destinácii panstva a hradu Šášov. K opätovnému pričleneniu Horných Hámrov k panstvu Revište dochádza v roku 1626.¹⁰⁵

V roku 1642 prišlo pravdepodobne k nejakému dedičskému urovňaniu v dóciovskej rodine. Z apríla 1642 sa nám zachoval najstarší urbár-konštrukcia panstva Revište. Podľa neho je celé panstvo rozdelené na tri rovnaké časti medzi Žigmunda, Ladislava a Melchiora. Panstvo vtedy tvorilo 12 dedín a 1 mestečko, v ktorých žilo asi 200 sedliakov a želiarov.¹⁰⁶

Žarnovica, ako najväčšie mesto panstva, mala aj právo meča. O tomto fakte sa môžeme dočítať v niekoľkých listoch, ktorými mestská rada v Žarnovici žiada o kata až z Banskej Bystrice. Kata mali aj v Novej Bani a Banskej Štiavnici, ale s týmito mestami boli Dóciovci v stálom spore. V roku 1598 požadovali žarnovický richtár a prísažní o poslanie kata, ktorý mal 7. decembra popraviť zločincina. S podobnou žiadosťou sa stretáme aj v rokoch 1622 a 1629.¹⁰⁷

V kanonickej vizitácii z roku 1559 sa uvádza: „*Žarnovica patrí šľachticom Mikulášovi a Gabrielovi Dóciovcom. Kostolné knazské rúcha boli odnesené na hrad Revište zo strachu pred Turkami.*“¹⁰⁸ Z cirkevnej oblasti tu stojí za zmienku vierovyznanie obyvateľov Žarnovice, nakoľko kanonické vizitácie boli spísané v období reformácie. Gabriel Dóci sám prijíma protestantské náboženstvo a to v roku 1555. V kataľógu Pázmanyovcov sa uvádza, že od roku 1615 sú v Žarnovici len katolícki farári,

¹⁰² BAĎURÍK, ref. 9, s. 177.

¹⁰³ BAĎURÍK, ref. 9, s. 180.

¹⁰⁴ BAĎURÍK, ref. 9, s. 177. Prehľad o stave osídlenia panstva v 16. a 17. storočí zhotovený prof. Baďuríkom na základe daňových súpisov, pozri v textovej prílohe č. 3.

¹⁰⁵ BIELIK, ref. 7, s. 36.

¹⁰⁶ BAĎURÍK, ref. 9, s. 180.

¹⁰⁷ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 19.

¹⁰⁸ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 19.

no vidíme, že tu žili aj evanjelici. Z roku 1648 sa zachoval odpis listiny, ktorou Menhard Dóci postúpil žarnovickým evanjelikom miesto pre faru a školu. Zakažuje, aby evanjelický farár mal rozlúčkové prejavy. Mohol ich mať len pred domom zomrelého. Povoľuje pochovávať na žarnovickom cintoríne, povoľuje zvonit, ale to všetko treba najprv ohlásiť žarnovickému farárovi. Evanjelici žiadajú tiež jeden kalich, ktorý bol uložený na hrade. Listina bola vydaná 19. augusta 1648 na Revišti.¹⁰⁹

V druhej polovici 16. storočia vzrastá význam Žarnovice, ktorá sa už spomína ako mestečko a stáva sa skutočným hospodárskym a správnym strediskom panstva. O význame Žarnovice svedčí hlavne to, že v 70. rokoch 16. storočia sa na istý čas stáva i sídlom Tekovskej stolice, nakoľko už Starý Tekov nebol dosť bezpečný pred prichádzajúcimi Turkami.¹¹⁰

V roku 1647 pri obrane svojich majetkov v Žarnovici tragicky zahynul Žigmund Dóci, ktorého stáli na námestí Turci. Viac o tejto udalosti sa tu ešte zmienim v súvislosti s tureckou hrozbou. O niečo neskôr zomreli aj jeho dvaja bratia - Ladislav (1647) a Melchior Dóciovci (1648). Jeden z bratov trpel silnou dnou a druhý bol zas slabomyseľný zúriviec. Po smrti posledného mužského majiteľa z rodu Dóci, čím vymrela mužská vetva tejto rodiny, sa poslednou majiteľkou hradného panstva pred erárom stala Michalova vdova Mária, rodená Viszkeletiová. V jej rukách zostalo panstvo až do roku 1662. V ďalšom desaťročí bolo panstvo v zálohu Alexandra Ďurčáňa, od roku 1672 ho spravovala priamo komora.¹¹¹

Po Dóciovcoch sa nám v inventároch zachovalo 11 listov z ich korešpondencie rôznym inštitúciám. Písané sú slovenčinou, hoci Dóciovci nepatrili k slovenskému etniku. Tento fakt je odrazom vplyvu českého jazyka, ktorý u nás šírili husiti.¹¹² Obraz o ich bohatstve zas poskytuje inventár spísaný v roku 1517 po smrti Anny Dóciovej, rodenej Majtanyovej, ktorá bola sobášená na Revištskom hrade. Dóciovci si uplatňujú nároky na pozostalosť zomrelej, preto žalovali svojich švagrov a chceli mať podiel na movitom majetku, ktorý mal odhadnutú cenu 3500 zlatých a obsahoval tieto predmety: 35 zlatých prsteňov, 4 zlaté spony, 4 zlaté retiazky, 3 strieborné kanvice, 24 strieborných pohárov, 2 dámske diadémy v hodnote 500 zlatých, 2 kobercov v hodnote 500 zlatých, 2 plášte pozlátené, atlasové, zlatom vyšívané, z vonka a z vnútra hermelínom podšité v hodnote 300 zlatých, 1 plášť vyfurovaný červeným karmazínom a 3 kusy pozláteného nábytku.¹¹³

Dóciovci sú hlavne známi svojimi spormi so stredoslovenskými bankskými mestami. Tejto problematike sa už značne venoval v odborných periodikách Peter

¹⁰⁹ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 19 – 20.

¹¹⁰ BAĎURÍK, ref. 9, s. 180.

¹¹¹ RAGAČ, ref. 12, s. 4.

¹¹² GAŠPARÍK, ref. 5, s. 20.

¹¹³ Dr. Gašparík k zoznamu uvádza, že teľná krava v tom čase mala hodnotu okolo 40 zlatých. Malo by to slúžiť k lepšej ilustrácii hodnoty spísaného majetku. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 16.

Ivanič, preto tieto spory vo svojom príspevku vynechám.

O čosi závažnejšia je problematika tureckej expanzie, ktorá spájala záujmy všetkých zúčastnených strán. Práve turecká expanzia je jeden z hlavných činiteľov, ktorý nútil Dóciovcov prestať alebo aspoň zmierniť intenzitu svojich vystúpení proti banským mestám. A keďže Turci ohrozovali takmer celú časť Pohronia, kde mal majetky aj ostrihomský arcibiskup Pavol z Vardy, spojili sa feudálni páni i mestá do spolku namiereného proti tureckej expanzii. V rámci tohto spolku uzavreli jednotliví účastníci v roku 1537 dohodu, v ktorej sa okrem iného v jednom bode hovorí o snahe zabrániť sporom medzi sebou a v prípade ak by sa aj nejaký spor vyskytol, mali ho členovia spolku riešiť kolektívne. Jednotliví účastníci mali platiť vojnovú daň a akékoľvek správy od vyzvedačov mali hlásiť hlavnému kapitánovi do Kremnice.¹¹⁴ Medzi zúčastnenými feudálmi nachádzame i meno majiteľa Revišťa, Mikuláša Dóciho.¹¹⁵

Dóciovci sa ako významný uhorský rod angažovali nielen vo vrchnej politike, ale aj na obrane krajiny. Jeden z prípadov bol aj František Dóci, ktorý padol v známej bitke v dejinách Uhorska, v bitke pri Moháči, 29. augusta 1526.¹¹⁶ Vlastníkom panstva Revište sa po Františkovej smrti stal jeho syn Gabriel. Aj ten sa zúčastnil viacerých bojov proti Turkom, za čo bol jemu a jeho rodine udelený titul barónov.¹¹⁷

Keď už Turci boli v bezprostrednej blízkosti panstva Revište, informoval Mikuláš Dóci listom z 11. apríla 1556 kremnický magistrát, že Hronský Beňadik je naozaj bránou k banským mestám a preto ho treba opevniť. Turci totiž pri poslednom pustošení značne poškodili hradby kláštora.¹¹⁸

V apríli 1564 prepádli tureckí janičiari Hodrušu. Po tomto útoku sa na kráľov rozkaz konala v Banskej Štiavnici vojenská porada, na ktorej sa okrem iného uzniesli, že blížiaci sa nepriateľ bude ohlásený ohňom a výstrelmi. Nariadili postaviť stráže v doline Svätého Kríža na miestach starého zámku medzi Vyhňami a Sklenými Teplicami a na mieste starého zámku nad Tekovskou Breznicou, odkiaľ vidno do Hronského Beňadika a tiež do Žarnovice. Ohne sa mali zapáliť

¹¹⁴ BAĎURÍK, ref. 9, s. 177.

¹¹⁵ „*Nicolaus Doczy de Nagh Lwche et in Revistie*“. BAĎURÍK, ref. 9, s. 177.

¹¹⁶ Moháčska porážka a vymretie kráľovskej dynastie Jagelovcov symbolicky znamenali zánik stredoveku v Uhorsku. Turci po porážke uhorskej armády mali prakticky voľnú cestu do vnútrotéria Uhorska. Územie dnešného Slovenska sa tak stalo arénou protitureckých vojen, hovoria aj o akomsi obrannom vale kresťanstva. ŠKVARNA, Dušan et al. Lexikón slovenských dejín. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006, s. 61.

¹¹⁷ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 17.

¹¹⁸ V 16. storočí bola rehoľná komunita v Hronskom Beňadiku prepustená, kláštor sa stal **vojenskou pevnosťou** a majetky postupne prešli pod krídla ostrihomskej kapituly. Veľakrát sa pod hradbami kláštora odohrala vojenská akcia. V roku 1599 mesto pod kláštorom spustošili a vypálili Turci. Ako pevnosť zotrval až do konca tureckých nájazdov. Dostupné na (25. 3. 2013)

iba vtedy, keď sa zaručene potvrdí, že sa nepriateľ blíži. Okrem ohňa mal jeden výstrel nabádať k opatrnosti, dva výstrely mali signalizovať, že nepriateľ je ďaleko a troma výstrelmi sa malo oznámiť, že nepriateľ prestúpil hranice okresu. Ak by Turci chceli vpadnúť do Hronského Beňadika, mali sa obyvatelia miest ponáhľať do Žarnovice a hlásiť sa tam u zástupcu hlavného kapitána.¹¹⁹

Turci o svojej expanzii obce a hlavne väčšie mestá vopred informovali výhražnými listami, kde zdôrazňovali, že ak sa obyvatelia nepoddajú ich vojenskej sile, bude ich čakať pomsta v podobe plienenia a zabíjania. Jeden takýto list dostali aj Žarnovičania od svojho sipahiho so znením: „Ja Čans Hubian, bývajúc v Budíne, rozkazujem vám, mešťanom Novej Bane, Žarnovice a Rudna nad Hronom, aby ste sa dostavili ku mne do Budína. Mocný cisár vás daroval mne. Ak sú vám milé vaše hlavy a majetky, tak sa neodťahujte a dostavte sa ku mne. Ak ma ale neposlúchnete, prídem na vás so stotisíc Tatármi. Nenechám vo vašich domoch ani jednu perinku. Vás a vaše deti odvliečiem a domy vaše spálím. Príďte teda ku mne a ja vám zaručujem, že vám nikto neublíži. V každom prípade môžete v mieri žiť. Dané v Budíne 1567.“¹²⁰

V roku 1573 padol do tureckého zajatia syn Mikuláša Dóciho. Otec sa ho snažil vykúpiť, avšak nemal na to dostatok financií. Potrebné peniaze získal prenájatím svojho majetku, obce Bzenica, mestu Banská Štiavnica.¹²¹

Dňa 26. decembra 1575 prepádla turecká jazdecká skupina dóciovský majetok, obec Kopanice. Deväť ľudí odvliekli do otroctva, jedného muža stáli, a to napriek tomu, že 14. septembra 1575 odišli poslovci zo Žarnovice k cisárovi do Viedne prosiť o pomoc. Prosbu o rýchlu pomoc poslali v roku 1578 aj Novobančania do Banskej Štiavnice, Kremnice a Žarnovice, pretože hrozil bezprostredný turecký útok na Hronský Beňadik. Napriek tomu, že pád Hronského Beňadika znamenal aj zničenie Novej Bane, nik im pomoc neposlal.

Turecká jazda o sile 50 mužov prepádla v roku 1596 Hliník, podpálila pivovar, vydrancovala dedinu, zajala pastiera i s dobytkom a odvliekla niekoľko ľudí. V roku 1599 sa Turci objavili aj v Žarnovici, kde sa zdržali niekoľko dní a podnikli z mesta niekoľko výpadov do okolitých dedín. Žarnovičania museli Turkov zásobovať.

Strach z väčšieho ničenia a drancovania každým rokom rástol. Centrálnější mestá dostávali neustále listy s informáciami o ničivom vplyve tureckej expanzie. Jeden z takýchto listov bol napísaný 3. novembra 1628 richtárom z Hliníka nad Hronom adresovaný do Banskej Bystrice. V liste sa píše: „V tieto dni sme veľmi splundrovaní, že i pivovar nezostal na pokoji, ba i riad, kotly, všetko nám Turci zobrali.“¹²²

Nakoľko bolo napätie stále väčšie, Tekovská stolica určila jednotlivým pan-

¹¹⁹ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 17-18.

¹²⁰ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 18.

¹²¹ BIELIK, ref. 7, s. 48.

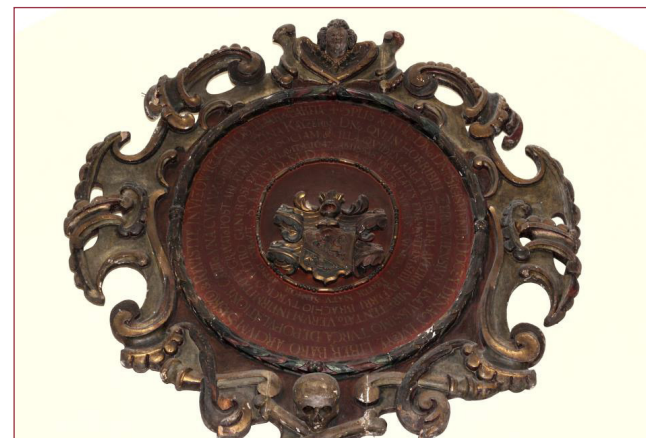
¹²² GAŠPARÍK, ref. 5, s. 18.

stvám počty potrebných husárov. Dóciovci ich mali postaviť 13. Notár z Pukanca oznámil 17. septembra 1644 kremnickému richtárovi, že medzi Pukancom a Žarnovicou ho ochráni len Boh, lebo pred ním Turci stáli dvoch dóciovských sedliakov, ktorých on so sprievodom doniesol do Žarnovice. Ďalej dodáva, že všetky dediny pod Žarnovicou sú spustošené, na pravom brehu Hrona pochovávajú mŕtvych v lesoch a 15. septembra Turci vydrancovali aj Voznicu.¹²³

Tragickým vyvrcholením všetkého napätia a vojnového ťaženia Turkov v spádovej oblasti panstva Revište bolo dobytie Žarnovice, ktoré sa uskutočnilo 4. augusta 1647. Najprv však Turci vojensky atakovali Novú Baňu. Tá ako slobodné banské mesto mala vlastné hradby a dostatočnú obranu. Po krátkom útoku na mesto stratili Turci asi 60 mužov a mnoho koní. Po tomto útoku nechceli viac riskovať a obrátili svoju pozornosť na Žarnovicu. O udalostiach počas dobytia mesta by sme nič nevedeli, keby sa Eufrozína Dóciová-Kayserová nevrátila zo sedemročného tureckého zajatia a nespísala zápisničnú výpoveď. Udalosti zo 4. augusta sa podľa výpovede udiali nasledovne: „Žigmund Dóci s manželkou boli v čase prepadu v kaštieli. Žarnovičania boli pripravení na obranu, ale nie do takej miery, aby boli schopní odolávať niekoľkonásobnej presile Turkov. Mestečko obklúčila turecká jazda a na viacerých miestach ho podpálila. Potom paša zaútočil na kaštieľ. Spočiatku sa Žigmund bránil, ale čoskoro pochopil zbytočnosť obrany proti tureckej presile. Najmä však plamene horiaceho mesta a bedákanie zajatých, z ktorých viacerí krváčali, ho nabádalo k tomu, aby otvoril bránu kaštiela a vpustil pašu do zámku. Paša prikázal založiť Dóciemu putá a manželku Eufrozínu určil za otrokyňu do Carihradu. Žigmund Dóci, hoci bezmocný, s týmto rozhodnutím nechcel súhlasiť a snažil sa odporovať. Rozčúlený paša dal Žigmunda vyvieť na námestie, kde Žigmund požiadal pašu, aby ho popravili. Veliteľ Zuffi z ostrihomskej posádky mu údajne sám stal hlavu. Eufrozínu Dóciovú, a s ňou vyše 100 zajatcov, medzi ktorými bol aj miestny kňaz, odviekli do Levíc. Telo mŕtveho Žigmunda odniesli na Šášovský hrad a potom uložili v kaplnke kostola v Ladomerskej Vieske.“¹²⁴

¹²³ BIELIK, ref. 7, s. 48.

¹²⁴ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 18.

Obr. 10 - Mortuárium (epitaf) Žigmunda Dóciho hovoriace o jeho martýriu z dňa 4. augusta 1647. Umiestnené v kostole v Ladomerskej Vieske. Zdroj: foto autor.

Melchior Dóci, Žigmundov brat, dal jeho telo pochovať v kostole v Ladomerskej Vieske a na náhrobný kameň, respektíve smrtný štítok, mu nechal vytesať latinský nápis poučujúci o jeho martýriu. Nápis hovorí: „Pozoruhodný a vznešený pán, pán Žigmund Dóci z Lúče na Ostrove, slobodný barón hradov Šášova a Revišta, pán vo Vírovcach, Galoši, Bare a Šarfii, ktorý bol v hroznom pustošení Žarnovičanov zajatý zúrivým Turkom spolu s manželkou. Keď tá bola odvedená, pokúšal sa aj on obdivuhodne zachrániť. Avšak nemocou oslabený, keď mu bola družka života odňatá a majetok stratil, sám dôstojne si vyžiadala, aby aj jemu bol odňatý život tureckou rukou dňa 4. augusta 1647 v 45. roku života. Dal mu pripevniť zarmútený starší brat. Spas moju dušu, pane Bože, môj pán.“¹²⁵

V tom istom roku, 1647, zomrel aj Ladislav a o rok neskôr Melchior Dóci, obaja na hrade Šášov. V Žigmundovi a v jeho bratoch vymrela mužská vetva rodiny Dóci z Veľkej Lúče, ktorá dala Tekovskej stolici troch županov.¹²⁶ Po Melchiorovi sa našli ukryté peniaze, konkrétne 175 zlatých, na zadnej strane oltára v žarnovickom kostole, kde ich ukryl, aby ich uchránil pred Turkami.¹²⁷

¹²⁵ Nápis na epitafe, teda mortuáriu Žigmunda Dóciho: „*Splis ac. Mag. Dn. Dn. Sigismund. Dóczy de Nagy-Lucze, Liber Baro Arcium Saskeö, Revistye in Vizovicz, Galos-Baar et Sárfi a. Dno, qui in Horribili Zernoviensium a saevissimo Turca depopulatione captus unacum uxore Eufrosina Kayzer in illa quidem ablata, ipse etiam auferrí tentatus, verum in fi rmitate gravatus, post ablatam vitae sociam, amissas facultates etiam vitam sibi auferrí brachio turcico ultro generose expostulavit. Anno 1647. Die 4. Aug. Aetatis suae 45. Cui moestus Frater natu senior affi gi curavit S. A. M. D. D. M. D'.*

¹²⁶ BIELIK, ref. 7, s. 49.

¹²⁷ Peniaze sa našli pri prestavbe kostola. Najprv peniaze uložili v banskoštiavnickej komore, neskôr ich použili na opravu veže. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 28.

Po smrti bratov Dóciovcov sa začali niekoľkoročné spory o majetok medzi príbuznými. Všetky tieto spory boli v konečnom dôsledku irelevantné, nakoľko o panstvo mala veľký záujem i Dvorská komora vo Viedni. Majetková doména rodu Dóci bola týmto na svojom konci.¹²⁸

Revištské panstvo pod správou banskoštiavnickej komory

Ako už teda bolo spomenuté, po vymretí Dóciovcov sa začala o panstvo zaoberať Dvorská komora vo Viedni. Dôvod bol čisto ekonomický. Panstvo disponovalo veľkým lesným bohatstvom, ktoré sa mohlo využiť najmä v banskom priemysle. Dalším dôvodom je aj existencia dlhotrvajúcich sporov Dóciovcov so stredoslovenskými banskými mestami. Preto v roku 1662 prešlo Revištské panstvo do správy banskoštiavnickej komory.¹²⁹

Potrebné je však uviesť, že pred prechodom panstva do správy komory tu existovali právne náležitosti, ktoré bolo treba vyriešiť. Preto sa panstvo Revište dostalo na čas do árendy za ročných 3000 zlatých Alexandrovi Durčánimu, ktorý panstvo spravoval ako úradník na čele administratívy panstva (Hoffrichter). Panstvo spravoval v mene banského úradníka Zachariáša Waldtreicha.¹³⁰ Prenajaté bolo aj Šášovské panstvo.

Po zlikvidovaní všetkých podlžností a po vypršaní trvania nájomnej zmluvy, prešli v roku 1672 obe panstvá dekrétom cisára Leopolda I. pod správu Hlavného komorno-grófskeho úradu v Banskej Štiavnici.¹³¹ Revištské panstvo sa od toho času nazývalo Cisárske panstvo Revište, neskôr Cisárskokráľovské, banskokomorské panstvo Revište a od roku 1851, ako sa uvádza v spisoch, Dôchodkový úrad Revište. V ústrednom banskom archíve sa zaviedol názov Komorské panstvo Revište, preto budem ďalej používať tento názov.

Komorské panstvo Revište, už nie ako majetok šľachtickej osoby, ale majetok erárneho baníctva, spadalo pod hlavný nadriadený orgán a to Dvorskú komoru pre mincovníctvo a baníctvo a pod výkonný orgán, už zmienený, Hlavný komorno-grófsky úrad v Banskej Štiavnici. Politickosprávne patrilo do Tekovskej župy.

19. septembra 1865 sa rozhodnutím Ministerstva financií Komorské panstvo Revište rozšírilo takmer o dvojnásobok svojho obvodu. Príčinou tohto rozšírenia bolo zrušenie Komorského panstva Šášov. Jeho záležitosti a spravovanie tým bolo

¹²⁸ BAĎURÍK, ref. 9, s. 180-181.

¹²⁹ GAŠPARÍK, ref. 5, s. 20.

¹³⁰ Zachariáš Waldtreich pôsobil v službách banskej komory od roku 1651. Najprv spravoval komorské sklady, neskôr bol banským sudcom. FALLENBÜCHL, Zoltán. Állami (királyi és csásári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár-Osiris Kiadó, 2002, s. 341.

¹³¹ V roku 1685 bol administrátorom cisárskeho komorského majetku Revište Ján Jakub Krajský. Štátny ústredný bankový archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA), Hlavné komorné grófstvo (ďalej HKG), inv. č. 1910/, krabica (ďalej kr.) 6003, 1682.

zverené na niekoľko rokov Komorskému panstvu Revište.¹³²

Ďalší zásah do štruktúry panstiev urobilo Ministerstvo financií 16. januára 1871 vydaním dekrétu č. 232/P. M., ktorým odčlenilo od správy Hlavného komorno-grófskeho úradu v Banskej Štiavnici majetky a lesy. Bolo pre ne zriadené samostatné Riaditeľstvo majetkov v Banskej Bystrici, ktoré právne začalo existovať od 1. marca 1871. Zo začiatku sídlilo a úradovalo v Banskej Štiavnici, neskôr sa presťahovalo do Banskej Bystrice. Podriadenou zložkou tohto nového úradu bol Lesný úrad so sídlom v Žarnovici, ku ktorému bolo pridelené bývalé Komorské panstvo Revište ako jeho hospodárske oddelenie.

Oddelením od baníctva a podriadením pod Lesný úrad v Žarnovici stratilo Komorské panstvo Revište svoju dovtedajšiu podobu a poslanie a preto v roku 1871 panstvo vo svojej podstate zaniklo.¹³³ Žarnovický kaštieľ bol v roku 1854 odovzdaný pre potreby súdu.¹³⁴

Turecké nebezpečenstvo pretrvávalo aj v čase, keď bolo hradné panstvo Revište pod správou Hlavného komorno-grófskeho úradu v Banskej Štiavnici. Dňa 3. mája 1664 generál Lúdvít Souches oslobodil Nitru a ponáhlal sa k Leviciam, ktoré boli v tureckých rukách. Tureckej posádke však prišiel na pomoc paša Mehmed Küçük s 15 tisícovým vojskom. Turci tak na chvíľu zastavili postup cisárskej armády. Souches sa potom rozhodol postúpiť na Pukanec a Žarnovicu, pri ktorej následne prešiel na pravú stranu Hrona. Obe armády oddelené riekou Hron prenocovali na svojich pozíciách. Cisárski vojaci boli ukrytí v lesnom poraste za Žarnovicou. Souches zavčas ráno Turkov rýchlym útokom prekvapil. Boj na lúkach medzi Žarnovicou a Hronom trval celý deň. Nakoniec padol paša, čo podnietilo Turkov k organizovanému ústupu.¹³⁵

1. februára 1665 poslal palatín Tekovskej stolici list s odporúčaním na zriadenie šiancov medzi Žarnovicou a Hronským Beňadikom. V pokynoch dopĺňa, že majú byť vybavené strážami. Napriek tomu sa Turci opäť zmocnili Žarnovice a od obyvateľov sa nechali vydržiavať naturálnou daňou.¹³⁶ Turci definitívne opustili naše územie v roku 1685 po oslobodení Budína. Avšak po ich odchode postihli panstvo Revište protihabsburské povstania uhorskej šľachty, ktoré zásadne znepříjemňovali život v panstve.¹³⁷

¹³² BOLERÁZSKY, Vojtech – CHLEBO, Štefan. Komorské panstvo Revište. Inventár. Banská Štiavnica: Štátny ústredný bankový archív v Banskej Štiavnici, 1972, s. 5.

¹³³ BOLERÁZSKY – CHLEBO, ref. 132, s. 5.

¹³⁴ ŠÚBA, 268. Komorské panstvo Revište (ďalej KPR), inv. č. 242.

¹³⁵ BIELIK, ref. 7, s. 49.

¹³⁶ Ďalšie informácie o tureckej expanzii zachytávajú listy so sťažnosťami či prosbami o pomoc alebo aj zápisnice stolíc. Tekovská stolica vo svojej zápisnici zo dňa 4. apríla 1668 spomína sťažnosti richtárov na Turkov. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 21.

¹³⁷ Išlo hlavne o povstanie Imricha Tököliho, počas ktorého jeho kuruci bezohľadne pustošili celé dediny. V roku 1683 narobili veľké škody v Žarnovici, pričom vyrabovali aj kostol.

Už len samotná inventárna kniha fondu Komorského panstva Revište poskytuje spracovaný pohľad na bohatý život v panstve. Obsahuje v prvom rade množstvo nariadení a inštrukcií od Hlavného komorno-grófskeho úradu so sídlom v Banskej Štiavnici pre panstvo Revište. Za príklad stojí napríklad inštrukcia z roku 1751 o stavbe farskej budovy a výčapu v obci Horné Hámre. Taktiež aj výčitka s hrozbou sankcie za to, že v žarnovickej pekárni piekli pre robotníkov zlý chlieb. O nekvalite múky na pečenie chleba bolo záznamov naozaj pozhnane. Stretol som sa aj s upozorneniami na obchod s nekvalitnými mincami. Najviac ma však zaujal prípad Dorky Čertakáč odsúdenej na trest smrti za údajnú vraždu svojho dieťaťa, v inventárnej knihe uvádzané nemluvňa. Tá sa v roku 1776 odvolala pred cisárovnou Máriou Teréziou, ktorá jej ešte v tom istom roku udelila milosť. Rok 1776 je na záznamy o priestupkoch či prehreškoch naozaj bohatý, za zmienku aj stojí potrestanie horára Jozefa Pallika osemdňovým väzením za to, že urazil a puškou udrel jedného z poddaných. Jozef Rušín bol zas v tomto roku stíhaný za manželskú neveru.¹³⁸ Týchto pár uvedených záznamov svedčí o skutočnej bohatosti života poddaných, ktorí dotvárali celkové pozadie panstva. Je to aj príklad toho, ako si úradníci všetko starostlivo zaznamenávali, vďaka čomu vieme o čosi viac, aký život žili naši predkovia počas existencie panstva Revište.

Komorské panstvo Revište malo vlastné majetky, legálne práva a poddaných v obciach svojho blízkeho okolia. Do jeho obvodu pôvodne patrili nasledujúce obce a osady: Žarnovica, Bukovina, Dolná a Horná Zdáňa, Horná Trnávka, Píla, Horné a Dolné Hámre, Župkov, Hrabíčov, Kopanice, Voznica, Rudno nad Hronom, Brehy a časť Vyšieň. Podľa neskoršieho súpisu panstvo prišlo o Brehy a nadobudlo Hliník nad Hronom, Revištské Podzámčie a časť Bzenice.¹³⁹

Obr. 11 - Mapka panstva Revište načrtnutá profesorom Baďuríkom. Zdroj: BAĎURÍK, Jozef. Z dejín Revištského panstva do polovice 17. storočia. In. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica. 26. Bratislava: FF UK, 1975, s. 176.

Pomer poddaných ku Komorskému panstvu Revište bol stanovený urbármí. Vo všeobecnom meradle malo panstvo polia, lúky, záhrady, lesy, mlyny (14), krčmy, mäsiarstvá, pivovary a tehelňu. Lesy spadali pod samostatnú správu Lesného úradu v Banskej Štiavnici, ostatné majetky si riadilo panstvo čiastočne samo alebo ich prenajímalo. Lúky v horských a podhorských oblastiach boli v druhej a tretej bonitnej triede. Pasienkov bol nedostatok, pretože sa chovalo veľa dobytky. Za zmienku stojí aj majetková držba rybníka pod Revištským hradom, ktorý dalo Komorské panstvo Revište v roku 1768 obnoviť a tiež voznický rybník obnovený v roku 1800. Značné príjmy malo panstvo aj z taxy od mlynských kameňov vyrábaných v Hliníku nad Hronom, mýta, taxy od páleníčných kotlov, desiatkov plodín,

Po ich odchode muselo panstvo, hlavne Žarnovica, ubytovávať cisárske vojsko. Štáb cisárskej armády sídlil v kaštieli. Výdavky revištského panstva na cisárske vojsko činili dokopy 369 zlatých a 71 grajciarov. GAŠPARÍK, ref. 5, s. 21.

¹³⁸ BOLERÁZSKÝ – CHLEBO, ref. 132, s. 38.

¹³⁹ BOLERÁZSKÝ – CHLEBO, ref. 132, s. 2.

včiel a barančiat.¹⁴⁰

Na čele Komorského panstva Revište stál správca (provisor, Hofrichter). Sídliť v Žarnovici. V jeho kompetencii bolo staranie sa a udržiavanie erárnych budov. Tiež mal na starosti vymáhanie a riadne platenie dávok, daní desiatkov, árendy a podobne. Mal o tom viesť evidenciu podľa jednotlivých obcí. V jeho priamej kompetencii boli aj mlyny, pivovary a krčmy, ktoré boli spravované platenými zamestnancami. Z času na čas bol povinný v nich vykonať inšpekciu. Jeho ďalšia úloha bola správa pokladnice. Príjmy a výdavky musel riadne evidovať a koncom roku predkladať výkazy hlavnému správcovi panstiev, ktorý sídlil na Hlavnom komorno-grófskom úrade. V prípade chotárnych sporov zastupoval Komorské panstvo Revište tým, že najprv bol povinný takéto prípady hlásiť hlavnému správcovi panstiev. Každoročne musel prejsť celé Komorské panstvo Revište a všetko osobne prekontrolovať. Do jeho právomocí patrilo aj súdnictvo. V súrnych prípadoch mohol hneď zakročiť a udeliť trest či už telesný alebo peňažný. Inak bol opäť povinný hlásiť vec svojmu nadriadenému. Mal na starosti aj starobinec v meste Žarnovica, ktorý sa zriadil z nadácie Filipa Wangnera, bývalého správcu pivovaru v Žarnovici. Správca však správu nevykonával sám. Každý týždeň sa konali tzv. konzultácie, na ktorých sa zúčastňoval kasnár (claviger, Kastner) a dvorský, ktorí mohli správcovi v dôležitých veciach poradiť.¹⁴¹

Druhým úradníkom bol už zmienený kasnár. Bol podriadený správcovi. Jeho hlavnou úlohou bolo pomáhať mu pri správe panstva. Zvlášť mal na starosti správu naturálií a produktov, ktoré odovzdali poddaní. O tomto hospodárení si mal viesť samostatné vyúčtovanie z ktorého mal na konci roka urobiť správu a tú odovzdať hlavnému správcovi. Taktiež mal na konci roka zostaviť inventár všetkých nehnutelností.

Kompetencie oboch úradníkov však boli pozmenené inštrukciou hlavného komorného grófa, ktorá sa týkala správy všetkých panstiev, z 31. decembra 1755. Dovtedajšie kompetencie správcu výlučne k finančným záležitostiam a kompetencie kasnára k materiálnym záležitostiam sa zlúčili do jednej spoločnej kompetencii, ktorou disponovali obaja úradníci rovnako. O všetkom museli rozhodovať spoločne. Spoločne viedli a podpisovali príjmy a výdavky v peniazoch a naturáliách. K tomu si museli ich dovtedajšie úlohy vzájomne kontrolovať. O tomto spoločnom hospodárení mali predkladať mesačné a štvrťročné výkazy hlavnému správcovi panstiev.¹⁴²

Ďalším úradníkom v administratíve Komorského panstva Revište bol špán alebo inak povedané dvorský, ktorý mal svoje sídlo v Hliníku nad Hronom. Dozeral

¹⁴⁰ Desiatok patrilo Hronskej arcibiskupskej kapitule, od ktorej ho malo Komorské panstvo Revište v prenájme za ročných 114 zlatých a 1/16 výťažku pre farárov. BOLERÁZSKY – CHLEBO, ref. 132, s. 4.

¹⁴¹ BOLERÁZSKY – CHLEBO, ref. 132, s. 2.

¹⁴² BOLERÁZSKY – CHLEBO, ref. 132, s. 3.

na pánske polia a lúky. K tomu vyberal taxu od mlynských kameňov, ktoré boli vyrábané práve v Hliníku nad Hronom.

Okrem uvedených úradníkov boli v službách Komorského panstva Revište aj desiatkár, mýtnik, debnár, tehliar, správcovia pivovarov a hajdúsi. V neskorších rokoch pribudli hospodársky vínný praktikant (1802, Weinzettler) a v Revištskom Podzámčí pôsobiaci strážca včiel a rybníka. V roku 1847 ešte pribudol strážca hronského mosta pri Dolnej Ždani.¹⁴³

Komorské panstvo Revište riešilo aj právne záležitosti poddaných (cansae civiles). Riešili sa hromadne, raz za určitý čas počas tzv. Úradných alebo Súdnych dní (Amta oder Gerichtstage). Súdnou inštanciou bola Úradná stolica (Sedes officiosa), ktorá pozostávala z úradníkov Komorského panstva Revište a komorského fiškála.

Rozhodnutie v právnej veci poddaného však nemuselo byť definitívne. V prípade nespokojnosti sa mohol odvolať na vyššiu súdnu inštanciu. Takou bola napríklad najbližšia Pánska stolica, ktorá v prípade prejednávania kriminálneho činu mohla odsúdiť aj na smrť. Ďalšou odvolávacou inštanciou bola Tekovská župa. Jedine tá mohla riešiť podané sťažnosti na zemepána. Sťažnosti takéhoto druhu pripadali väčšinou župnému fiškálovi, ktorý zemepána v procese obhajoval.

Urbárske procesy sa riešili najprv na župe, v prípade nespokojností a apelov zo strany navrhovateľa na Kráľovskom miestodržiteľstve.¹⁴⁴ Každopádne sa väčšina nespokojností vždy vyriešila a život v panstve mohol pokojne pokračovať ďalej.

Štruktúra a administratíva bola do konca existencie Komorského panstva Revište takmer úplne totožná s tou pôvodnou, nehovoriac však o drobných funkčných reformách. Obvod panstva sa v roku 1865 zväčšil na úkor zrušeného Komorského panstva Šášov a v tejto podobe existovalo panstvo do svojho zaniknutia v roku 1871.

¹⁴³ BOLERÁZSKY – CHLEBO, ref. 132, s. 4.

¹⁴⁴ BOLERÁZSKY – CHLEBO, ref. 132, s. 5.

Textová príloha č. 1: Správa z architektonicko-historického výskumu hradu Revište objednaná občianskym združením na záchranu hradu Revište, 2012, s. 83–86. Umiestnené na CD ROME, ktoré mi bolo poskytnuté občianskym združením.

Inventarizačný súpis hodnotných detailov a prvkov

Zostavená tabuľka z kompletného výskumu hradu Revište objednaného občianskym združením na jeho záchranu.

Objekt	Architektonické a výtvarné prvky	Remeselné detaily
PO č. 1: Veža obytná	<ul style="list-style-type: none"> -Valená klenba zasypaného prízemnia, pravdepodobne neskororenesančná (FD 36); -zvyšky nábehov neskororenesančných klenieb 2. a 3. podlažia (FD 39, 43, 48); -zvyšky dvoch vrcholnogotických okenných otvorov v úrovni 2. podlažia (FD 37, 45:T5); -zvyšok omietanej špalety výklenku vrcholnogotického okna vo východnej stene 3.NP (FD 49); -zvetraná tufová neskororenesančná šambrána západného okna na 2.NP (FD 37, 56); -zvyšok zamurovaného otvoru na 3.NP severnej fasády, pravdepodobne súvisiaceho s vrcholnogotickým arkierovým prevétom (FD 61). 	<ul style="list-style-type: none"> -Fragmenty exteriérových a interiérových omietok, počnúc ranogotických (FD 41:M1), vrcholnogotických (FD 49:O2) až po neskororenesančné (FD 39:O8); -lôžka vyhnitých prekladových trámov vrcholnogotických okien na 2.NP (FD 42); -drevený preklad východného okna na 2. podlaží (FD 46) s dendrochronologicky datovanou dobou vyťatia v 1338, prípadne krátko po tomto roku.

Objekt	Architektonické a výtvarné prvky	Remeselné detaily
PO č. 3: Bašta delová	<ul style="list-style-type: none"> -Murované ostenia a segmentový záklenok ranorenesančného vstupného otvoru (FD 92); -ranorenesančné strielne a pôvodne strelecké prieluky pre ručné palné zbrane na 1. a 2. NP: 6 ks (FD 72, 75, 81, 83, 84); -okenné otvory na 1. a 3. NP: 4 ks (FD 73, 87); -segmentový neskororenesančný vynášací oblúk v napojení 3.NP na palác (FD 94); -starší zamurovaný, asi neskorogotický oporný pilier vo východnej fasáde 1:NP (FD 91:OP). 	<ul style="list-style-type: none"> -Lôžka stropných, ochodzových a lešenárskych ranorenesančných trámov (FD 70:R, 73, 75); -odtlačky a jazvy príložených trámikov pre vzperky konzolovej ochodze (FD 76–78); -plochy exteriérových a interiérových ranorenesančných i neskororenesančných omietok (FD 70:O6, 75, 76, 88–90); -lôžka vypadnutých drevených prekladov a zárubní strielní, okien a vstupného otvoru (FD 72, 73, 92); -drevená trámová klieština v mieste napojenia bašty na južnú fasádu príslušného paláca: 2 ks (FD 86); -lešenárske trámiky 3 ks (FD 86:D).
PO č. 4: Palác hradný južný	<ul style="list-style-type: none"> -Murované ostenia okenných a 3 vstupných otvorov v rozličnej miere zachovanosti: 1 ranogotický vstup (FD 102, 104), 1 zasypaný neskorogotický vstup s rozrušeným záklenkom (FD 97:T3, 98:T3), 1 neskororenesančný vstup s kamenným ryolitovým ostením (FD 107–110), 1 neskorogotické okno s kamenným tufovým ostením (FD 97:T4), zvyšky špaliat a záklenkov 9 renesančných okien na 2., 3. a 4.NP (FD 117:T7, T10–T14; 136:T2, T6; 140:T5, 141:T3); -zamurovaný otvor predpokladanej strielne (FD 153:T1); -zvetraný ranogotický nárožný oporný pilier (FD 124:OP); -lôžka renesančných klenieb a zvyšky nábehov neskorogotických a renesančných klenieb na 1.–4. NP (FD 97:K1,K2; 98:K; 106:K; 136:K1,K2,K3). 	<ul style="list-style-type: none"> -Lôžka stropných a stužovacích trámov (FD 114:L; 140:L); -lôžka vyhnitých trámikov lešenárskej konštrukcie (FD 100:L, 139:L1); -zvyšky exteriérových a interiérových omietok ranogotických (FD 104), vrcholnogotických (FD 112:O2), neskorogotických (FD 111:O5; 139:O5) i renesančných omietok (FD 153).

Objekt	Architektonické a výtvarné prvky	Remeselné detaily
PO č. 5: Palác hradný severný	-Neskorogotický vstupný otvor so zaniknutým záklenkom (FD 159:T2) -vrcholnorenesančné 2 okenné otvory s výklenkovými murovanými sedadlami v torzálnej zachovanosti (FD 171:T4,T3); -deštruovaná konštrukcia renesančného, pravdepodobne prevetového rizalitu (FD 192:M7).	-Lôžko zrútenej neskorogotickej valenej klenby v južnej časti paláca (FD 159:L, 162:L); -Lôžko po vonkajšom vodorovnom tráme z konštrukcie vrcholnogotického podsebitia (FD 169:L, 176:L) -lôžka vypadnutých kamenných šambrán okenných otvorov (FD 173:L, 176:T3,T4); -zvyšky exteriérovej omietky (FD 176, 181); -drevená trámová klieština konštrukcie podsebitia na východnej fasáde, zrútená po r. 2004, t.č. nájdená v sutinách a odložená (FD 183).
PO č. 7: Cisterna		-Opracovanie skaly (FD 198).
PO č. 8. Múr hradbový II.	-Ranorenesančnéstrielne pre ručné palné zbrane a menšie delá, spolu 10 ks, z toho 6 zamurovaných (FD 204:S1, 206:S2, 208:S3, 217, 229, 232:M8, 239–242); -ústupok vnútorného líca múru v mieste niekdajšej ochodze (205:N, 207:N2).	-Lôžka po vyhnitých lešenárskych trámikoch (FD 235); -deštruované lôžka po vyhnitýchtrámoch neskororenesančnej drevenej ochodze (210:N2); -technologické stavebné zvislé škáry fázovania výstavby (FD 223:C1, 226:C, 228:C); -doklad o technológii pomocného bednenia, resp. paženia terénu pri murovaní základovej časti múru (FD 220:L).
PO č. 9: Nádvorie hradné II.		-Opracovanie skaly v mieste predpokladanej zaniknutej zástavby nádvorja.

Objekt	Architektonické a výtvarné prvky	Remeselné detaily
PO č. 10: Múr hradbový III.	-Štrbinovéneskororenesančnéstrielne pre ručné palné zbrane: 3 ks (FD 260–262); -predpokladaná väčšia rozrušená neskororenesančná strieľňa alebo okenný otvor nad bránou (FD 258–259); -meskororenesančný otvor hlavnej vstupnej brány so zvyškami okopných kameňov a spodnej časti ostenia portálu (FD 272–275).	-Lôžka po vyhnitýchtrámoch stužovacích klieštín (FD 276:K2); -lôžka po vyhnitýchtrámoch konštrukcie lešenia (FD 251:L); -lôžka nezachovanej kamennej šambrány vstupného portálu. (FD 272:L, 273:L); -neupravené vytekancové povrchy hradbového múru (FD 249–250); -povrchová úprava severnej línie múru s odtlačkami pomocného doskového debnenia (FD 267–268).

Použité skratky (v prípade záujmu o kompletne preštudovanie prílohových dokumentácií, ktoré sú súčasťou výskumu objednaného občianskym združením na záchranu hradu Revište):

FD 12:A (snímka č. 12 vo fotodokumentácii v prílohe tejto výskumnej správy a na snímke písmenom „A“ označený detail. Označovanie najčastejšie značených detailov písmenami je ustálené nasledovne: C – cezúra, škára; D – drevený prvok; H – hranica; J – jazva; K – klenba, kaverna, L – lôžko; M – múr, murivo s číselným uvedením príslušnej stavebnej etapy M1-M8; N – niveleta; O – omietka; OP – oporný pilier; P – plenta, portál, podesta, podlaha, pätká; R – rímsa; S – strieľňa; Š – špaleta; T – otvor; Z – záklenok. V prípade väčšieho počtu detailov rovnakého druhu, sú tieto očíslované v rámci jedného pamiatkového objektu jednotným poradím v rámci všetkých fotografií, napríklad číslovanie strieľní, vstupných otvorov a pod.)

GD 43:12 (obrázok č. 43 v grafickej dokumentácii v prílohe tejto výskumnej správy a pod č. 12 na obrázku vyznačený detail alebo nálezová situácia)

Textová príloha č. 2: Správa 20121106_1 o dendrochronologickom datovaní vzoriek z hradu Revište vypracovaná pre Ing. arch. M. Bónu

Samotná správa je prílohou kompletneho výskumu hradu Revište objednaného občianskym združením na jeho záchranu.

Materiál a metódy

Predmetom dendrochronologického datovania boli štyri vzorky stavebného dreva odobraté z troch objektov hradu. Vzorky odoberali M. Bóna a P. Barta (31. 8. 2012) a M. Bóna (19. 10. 2012). Vzorky boli pred datovaním štandardne xylotomicky analyzované. Šírka ročných prírastkov (RP) bola meraná s presnosťou 0,01 mm, ako referenčné dáta boli regionálna štandardná chronológia pre Moravu (dub) a krivka pre jedľu bielu z územia Slovenska.

Výsledky

Výsledky dendrochronologického datovania sumarizuje nasledujúca tabuľka. V tabuľke sú uvedené relevantné údaje vrátane počtu merateľných ročných prírastkov (PMRP) a počtu kolabovaných ročných prírastkov (PKRP).

Vzorka (meracie dráhy) Lokalizácia Dĺžka merateľnej sek- vencie (jadrové drevo, beľové drevo)	Drevina	Datovanie PMRP Referenčná chro- nológia TBP; THO; GI. Prekrytie vzorky s ref. chron.	PKRP	Dátum vyťatia Komentár
REV_1 Hrad Revište, veža 61	jedľa biela Abies alba	1338 ABNCAR07 6,46; 6,83; 73% 61 rokov	-	TAdQ/TPQ 1338 Vzhľadom na malý povrch posledného zachovaného RP nie je možné určiť, či sa jedná o podkôrový letokruh.
REV_2_p1, REV_2_p2 JV nárožie predbránia, Klieština v úrovni stropu 3. NP, klieština je orien- tovaná v smere S-J 143 (143, 0)	dub Quercus sp.	1504 morges2010_det 6,89; 6,93; 69,90% 143 rokov	1	TAdQ/TPQ 1525±10 Vzhľadom na absenciu beľového dreva pred- stavuje tento dátum najskorší možný dátum vyťatia. Strom však mohol byť vyťatý i neskôr.
REV_3_p1, REV_3_p2 JZ časť predbránia, klieština v úrovni stropu 3. NP, klieština je orien- tovaná v smere V-Z 127 (127, 0)	dub Quercus sp.	1505 morges2010_det 7,21; 7,13; 72,3% 127 rokov	1	TAdQ/TPQ 1526±10 Vzhľadom na absenciu beľového dreva pred- stavuje tento dátum najskorší možný dátum vyťatia. Strom však mohol byť vyťatý i neskôr.
REV_4_p1, REV_4_p2 Južný palác, južná fasáda, lešenársky trám, ranogo- tický 105 (96, 9)	dub Quercus sp.	1300 morges2010_det 4,12; 4,67; 63,3% 105 rokov	1	1301 – 1321 Vzhľadom na prítom- nosť beľového dreva predstavuje uvedený interval dobu, v rámci ktorej bol uvedený strom vyťatý.

Mgr. Peter Barta, PhD.
V Bratislave, 7. 11. 2012

VÝVOJ INDUSTRIÁLNEJ KRAJINY HRONCA

Michal ĎURČO

Michal ĎURČO. Development of the Industrial Country of Hronec. The study deals with the development of the industrial landscape of the village Hronec from the earliest times to 1837/38. Furthermore reconstructed on the basis of heuristics written and visual sources, the analysis of old maps of the first and second military mapping of land use development in three time periods, from the earliest times to year 1782/84, in 1782/84 and in 1837/38. Based on old military maps were developed thematic maps of land use in year 1782/84 and 1837/38. The obtained data were given in tables and graphs and multitemporal analysis was done with them.

Keywords: Hronec; History; Ironmongery; Mining; Land use

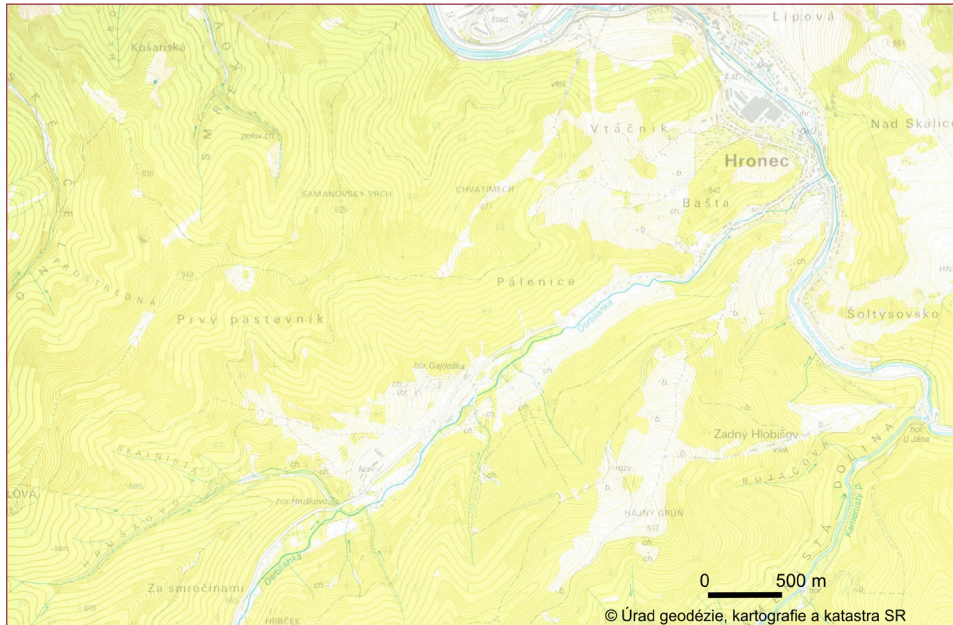
V predkladanej štúdiu sa zaoberám históriou obce Hronec z väčšej časti na základe historickogeografického výskumu. Daný región a skúmané územie má bohatú minulosť spojenú už od prvej polovice 16. storočia s ťažbou a spracovaním železnej rudy. Takáto činnosť do značnej miery zmenila pôvodnú krajinu, ktorá sa tu nachádzala. Vplyvom priemyselnej konjunktúry postupne dochádzalo k odlesňovaniu miestnej krajiny, na druhej strane narastala plocha odlesnených plôch, ktoré začali slúžiť prevažne ako lúky, či pasienky, prípadne orná pôda. S rozširovaním výroby súviselo aj narastanie plochy intravilánu obce, či už na úkor výrobných zariadení, alebo domov pre nových robotníkov a ich rodiny. Človek cielene využíval aj vodné toky na pohon vtedajších železiarskych zariadení, budoval v oblasti umelé vodné jarky a náhony. Všetky tieto zmeny sú dobre rekonštruovateľné na základe metódy historického land use s pomocou starých máp. Takéto postupy doposiaľ neboli pri výskume oblasti uplatnené. Štúdia tak predkladá vývoj využívania krajiny od najstarších čias až do roku 1837/38.

Poloha a vymedzenie územia

Objektom výskumu je územie obce Hronec nachádzajúce sa v okrese Brezno, spolu s územím vyčleneným západným a juhozápadným smerom približne v línii priebehu katastrálneho územia. Celková výmera skúmaného územia predstavuje 2656 ha.

Hronec je situovaný južne od Horehronského podolia, obklopený vrchmi Vtáčnik, Nad Skallicou, Hajný Grúň, patriacimi do Veporského pohoria – západnej časti Slovenského Rudohoria, s nadmorskými výškami okolo 850 m n. m. Na seve-

rovýchode sa nachádza Lipová s najvyšším bodom vo výške 613 m n. m. Kataster obce je severojužne orientovaný (480 – 1271 m n. m.) a prebieha až k pohoriu Poľana (1475 m n. m.).¹ Obec je vzdialená vzdušnou čiarou približne 5 km na juhozápad od okresného mesta Brezna. Na severe susedí s obcou Valaská, ležiacou na hlavnej trase Banská Bystrica – Brezno. Na juhu a juhozápade s obcami Osrblie a Čierny Balog, ktoré sú vzdialené niekoľko kilometrov horskými dolinami.

Mapa 1 – Skúmané územie na základnej mape SR.

Zdroj: Úrad geodézie, kartografie a katastra SR.

Stručné dejiny Hronca od najstarších čias do r. 1837/38 (s osobitým zreteľom na industriálny vývoj)

Skúmané územie bolo po prvýkrát osídlené niekedy v prvej polovici 14. storočia. Vznik Hronca súvisel s rozvojom a osídľovaním Horehronského podolia na nemeckom práve v rámci lupčianskeho panstva po r. 1241.² Vyvinul sa zo staršieho sídla kráľovských hájnikov, ktorí mali pôvodne na starosti stráženie Zvolenského lesa, kráľovskej obory, ktorá bola predtým pre kolonizovanie uzatvorená.³

¹ Kol. aut. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II. Bratislava: VEDA, 1977, s. 460.

² ALBERTY, Július et al. Monografia obce Valaská. Banská Bystrica: Harmony, 2002, s. 21.

³ RÁBIK, Vladimír. Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska v stredoveku I. Nemecké osídlenie 2. (Zvolenská, Turčianska, Liptovská a Oravská župa). Trnava: FF TU v Trnave, 2012,

Prvá písomná zmienka o Hronci je dochovaná z roku 1357. Je to listina pre lokátora dediny Pavla Sclavusa, ktorý jej prostredníctvom získal nad Hroncom šoltýske právo.⁴ Do začiatku 16. storočia sa miestni obyvatelia venovali najmä chovu oviec a spracovaniu produktov z nich.⁵

Niekedy v prvej polovici 16. storočia sa stal Hronec komorskou osadou. Prvé písomné zmienky o baníctve a hutníctve železa v obci sú dochované z roku 1527.⁶ Železnú hutu a hámor založil v tridsiatych rokoch istý Jakub Zimmerpail. Takmer do konca storočia fungovala v Hronci súkromná železiareň, ktorá dodávala výrobky najmä pre mediarsky podnik v Banskej Bystrici ale aj pre banskoštiavnické a kremnické bane a hutý.⁷

V roku 1580 miestnu hutu a hámor na spracovanie železa prebral do svojho vlastníctva štát, za dlžoby majiteľky voči nemu, ktorý takto zabezpečil pravidelné dodávky železa pre svoje prevádzky na ťažbu a spracovanie drahých kovov.⁸ V priebehu 17. storočia sa Hronec postupne stal hlavnou štátnou železiarňou na Horehroní, ktorá zásobovala železnými produktmi ďalšie erárne banské a hutnícke závody. Do Hronca boli postupne vysielaní odborníci najmä z rakúskych krajín, ktorí pomáhali pri zavádzaní rôznych nových technologických postupov a pri zefektívnení výroby.

Železiareň sa postupne rozrastala. V súvislosti s novinkami v železiarskej výrobe bola v Hronci v rokoch 1739 – 40 postavená prvá vysoká pec, v roku 1740 ďalšia. Odlievaním sa vyrábali liatinové výrobky, spočiatku najmä pre vojenské potreby ako zbrane a strelivo, neskôr spotrebné predmety.⁹

Hronec sa tak stal v tom čase najväčším štátnym železiarskym podnikom v Uhorsku. Vďaka konjunktúre v druhej polovici storočia, vznikol z rôznych štátnych prevádzok medzi Banskou Bystricou a Breznom, spolu s vysokou pecou v Pohronskej Polhore a Tisovci, postupne rozsiahly podnik nazývaný aj ako Hrončianky železiarsky komplex. Do dejín sa zapísal najmä vykonávaním pokusov, zavádzaním nových inovatívnych metód a postupov, z ktorých mnohé sa využili nielen v monarchii, ale aj vo svete ako napr. Hronecká metóda skujňovania. Komplex produkoval širokú paletu rôznych spotrebných ale aj umeleckých predme-

s. 37 an.

⁴ ALBERTY, ref. 2, s. 21.

⁵ RATKOŠ, Peter. Povstanie baníkov na Slovensku 1525-1526. Bratislava: SAV, 1963, s. 37.

⁶ KRIŠTOFOVÁ, Ivica – LICHVÁR, Leo – ŠVAJDOVÁ, Eva. Liatinová krása – Historická liatina v zbierkach Horehronského múzea v Brezne. Banská Bystrica: Štúdio Harmony, 2009, s. 12.

⁷ ALBERTY, ref. 2, s. 25.

⁸ GINDL, Jozef. Zo starších dejín železiarstva na strednom Slovensku. In Historický sborník kraja 3. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 87.

⁹ ALBERTY, Július. Ocelový chlieb z Podbrezovej. Banská Bystrica: 1968, s. 12.

tov a postupne sa uplatnil aj na komerčnom trhu v zahraničí.¹⁰ Podľa vyjadrenia súčasných odborníkov Hrončianska železiareň bola v danom čase najvyspelejšou a prvotriednou železiarňou na území dnešného Slovenska.¹¹

Vývoj využívania krajiny od najstarších čias do r. 1782/84

Rekonštrukcia *land use* – využívania krajiny v stanovenom období je oproti nasledujúcim časovým horizontom najmenej presná a z najväčšej časti pomerne hypotetická. Pre časový horizont do vyhotovenia máp prvého vojenského mapovania sa nevyskytuje (prípadne nie je použiteľný pre metódu *land use*) mapový podklad pre skúmané územie. Pri rekonštrukcii sa teda opieram výhradne o písomné pramene, znižujúce sa o stave krajiny v rôznom kontexte.

Územie spadalo od 11. storočia, keď sa stalo majetkom uhorských kráľov do oblasti tzv. Zvolenského lesa, určeného výhradne pre ich poľovačky. Pre osídľovanie a kolonizáciu bola táto oblasť uzatvorená, v podstate až do polovice 13. storočia, kedy bolo povolené osídliť niektoré lokality. Predtým tu bývali len strážcovia kráľovskej obory – hájníci. Tí zrejme nijak výraznejšie neprispeli k zmene charakteru krajiny a územie pokrývali súvislé lesné porasty.

Už v prvej písomnej zmienke o Hronci, v listine pre Pavla Sclavusa z roku 1357 je možné vyčítať niektoré, pre využívanie krajiny podstatné informácie. Dozvedáme sa tak, že Pavol na určenom mieste vyklčoval les, pôdu zmenil na užívateľnú a následne na tom istom mieste založil dedinu. Kráľ mu povolil užívať miestnu pôdu, pastviny, lesy aj rybolovné toky.¹²

Písomne je teda zaznamenaný úbytok lesov a nelesnej stromovej a krovinovej vegetácie (NSKV), ktoré boli vyklčované kvôli vytvoreniu poľnohospodárskej pôdy. Spomínajú sa aj pasienky z čoho usudzujem, že obyvatelia iste chovali aj zvieratá, či a v akej miere sa venovali v tomto období ovčiarstvu nevedno. Tiež nie je možné zistiť aké veľké územie bolo vyklčované a akú rozlohu mala v tomto období zástavba. Každopádne môžem konštatovať, že približne polovica 14. storočia je obdobie, kedy človek výraznejšie začal pretvárať miestnu krajinu. Jej vývoj, ale zatiaľ nebol industriálny. Nespomína sa ťažba železnej rudy, ani jej spracovanie.

V roku 1505 valasi z Hronca odovzdávali ročne zemepánom na hrad v Ľupči ovce a syry. Venovali sa ovčiarstvu, ktoré predpokladá vo vzťahu ku krajine ďalší úbytok lesov a NSKV, na úkor vytvárania pasienkov pre dobytok. V tomto období sa uvádza, že na Hronec pripadalo 2 500 oviec (z celkového počtu 6000 na Ľupčian-

¹⁰ TURČAN, Tibor (ed.). Železiarne podbrezová 170 ročné. Košice-Podbrezová: Ing. Tibor Turčan Banská agentúra-Železiarne Podbrezová, a. s. 2010, s. 14-18.

¹¹ ADAMUS, Vladimír et al. Dejiny hutníctva na Slovensku – história výroby železa, neželezných a drahých kovov na území Slovenska. Košice: Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie Slovenskej republiky, 2006, s. 60.

¹² ALBERTY, ref. 2, s. 21.

skom panstve)¹³ a pastviny, aj keď sa nemuseli nachádzať výhradne na skúmanom území, museli byť v značnej rozlohe. Väčší nárast sídelnej zástavby nepredpokladám, nakoľko sa Hronec ešte v roku 1490 dokonca uvádza ako *praedium Ranycz*¹⁴, interpretovaný historikmi iba ako majer, či dokonca spustnuté sídlo či samota.

Niekedy v prvej tretine 16. storočia sa začína v Hronci a okolí vyvíjať industriálna krajina. Najstaršie písomné pramene uvádzajú ťažbu železnej rudy a jej spracovanie už v r. 1527.¹⁵ S touto činnosťou opäť súvisel úbytok lesov a NSKV, aj keď samotná ťažba v tomto období, ale aj neskôr, nebola na okolitú krajinu výrazne devastáčná a v podstate úbytok lesov a NSKV mohol byť zaznamenaný len v okruhu niekoľkých metrov od štólne, kde sa ruda preberala. Iste sa ale rozšírila cestná sieť potrebná pre transport rudy k výrobným zariadeniam. Ich výstavba ovplyvnila rozšírenie sídelnej štruktúry, ale ak počítame, že v tomto období fungovala iba huta a hámor, tak zmena nebola v rozlohe takmer badateľná. Príchod nových obyvateľov na výkon napr. baníckej činnosti a následný nárast sídelnej zástavby je málo pravdepodobný, vzhľadom k vtedajšiemu nevelkému rozsahu výroby. Personálne potreby boli kryté z radov miestnych obyvateľov.

V roku 1563 prešla územím komisia mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Okrem iného aj údolím rieky Čiernej Hron a potoka Osrblianka. Zistila, že lesy sú veľmi zdevastované, že ich svojimi stádami ničia hlavne valasi ale aj drevorubači, ktorí ťažia drevo pre hámor.¹⁶ O zlom stave lesov svedčia predošlé, aj neskoršie zásahy kráľa a dvorskej komory na zachovanie lesných porastov pre preferované drahokovné baníctvo a hutníctvo, najmä pre mediarsky podnik v Banskej Bystrici.

V roku 1580 odkúpil hrončiansku železiareň do svojho vlastníctva štát.¹⁷ V tomto čase sa výroba zrejme približne rovnala čo do rozsahu predošlým dekádam. Erár udržiaval výrobu na úrovni, aby dokázala železom zásobovať drahokovné podniky. Ani nepokojné časy súvisiace s bojom proti Turkom nenapomohli rozšíreniu.

Krajina teda výraznejšie nezmenila charakter, prípadne pomaly neustále prebiehal úbytok lesov potrebných na pálenie dreveného uhlia do dúchačiek - na výrobu železa. S prihliadnutím na záujem a kroky štátu k zachovaniu lesov sa ich úbytok a devastácia zrejme spomalila.

V 17. storočí štát postupne rozširoval v Hronci výrobu, najmä riešil ťažbu a problémy s ňou spojené, aby bola zachovaná potrebná kvantita vydolovanej rudy.

Začiatkom 18. storočia boli v Hronci ešte iba dve dúchačky, dve vyhne na vy-

¹³ RATKOŠ, ref. 5, s. 37.

¹⁴ TOMEČEK, Oto. Osídlenie Ľupčianskeho panstva v 16. storočí. In HRONČEK, Pavel - MALINIÁK, Pavol (eds.). Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia. Banská Bystrica: UMB, 2007, s. 210.

¹⁵ KRÍSTOFOVÁ - LICHVÁR - ŠVAJDOVÁ, ref. 6, s. 12.

¹⁶ ALBERTY, ref. 2, s. 25.

¹⁷ TURČAN, ref. 10, s. 6.

hrievanie kujného železa, dve kladivá na vodný pohon a dve kovácke vyhne.¹⁸ Všetky zariadenia boli postavené neďaleko sútoku Čierneho Hrona a Osrblianky, ktorej vodnú silu využívali.¹⁹

V roku 1740 bola postavená prvá vysoká pec, v roku 1743 ďalšia. K peci bolo nutné vykopať úplne nový, 570 siah (1080 m) dlhý prírodný kanál.²⁰ V roku 1740 prišli do Hronca tirolskí baníci²¹.

Zo všetkých týchto faktov je pomerne zrejmé využívanie krajiny a jeho ďalší vývoj. Neustále sa zmenšovala plocha lesných porastov, aj napriek snahe štátu zvrátiť tento stav. Na rúbaniskách postupne vznikali pasienky alebo lúky, prípadne aj poľnohospodárska pôda. Les zaznamenal regres aj rozširovaním banských lokalít a rozširovaním ťažby rudy. Urbanizované štruktúry sa postupne rozširovali v súvislosti s novými výrobnými zariadeniami. Z tohto hľadiska je významný príchod tirolských baníkov v r. 1740 ktorí si postavili vlastné domy a k nim tiež určite patrili prídomevé záhrady. Zmenou v krajine bola aj výstavba vodných jarkov, ako náhonov k zariadeniam na ich pohon.

Využívanie krajiny v r. 1782/84

Mapa 2 – Skúmané územie na mape I. vojenského mapovania v r. 1782/84. Zdroj: Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, 1st Military Survey Section No. 16-8.

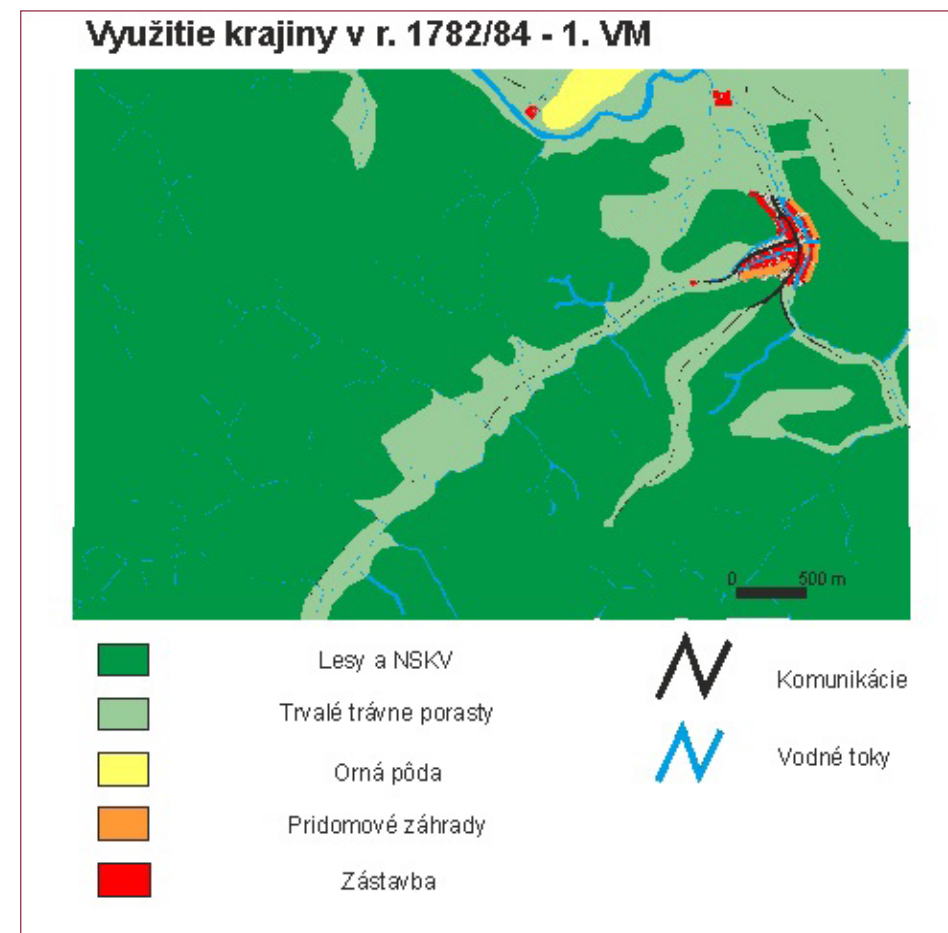
¹⁸ ALBERTY, ref. 9, s. 12.

¹⁹ PAULINYI, Ákoš. Železiarstvo na Pohroní v 18. a v prvej polovici 19. storočia. Bratislava: SAV, 1966, s. 26.

²⁰ TURČAN, ref. 10, s. 8.

²¹ SCHROTTER, Jozef et al. 175 rokov práce a boja piesočných strojárov. Piesok : Strojárne Piesok n.p., 1964, s. 11.

Podkladovým materiálom je mapa prvého vojenského mapovania upravená do mierky 1:25 000, vyhotovená medzi rokmi 1782/84. Plošná výmera skúmaného územia predstavuje 2156 ha. Zmeny v krajine je možné už skúmať nielen na základe heuristiky písomných prameňov, ale vďaka mapám prvého vojenského mapovania využívam metódu *land use*. Takto dokážem oveľa presnejšie postihnúť vtedajší status tried využívania krajiny (TVK), a následne výsledky štatistiky a graficky zhodnotiť.

Obr. 1 – Využitie krajiny v r. 1782/84.

Tabuľka 1.

Triedy využívania krajiny (TVK)	1782/84		1837/38	
	ha	%	ha	%
Lesy a NSKV	2154,0	81,1	1976,1	74,4
Trvalo trávne porasty (TTP)	451,5	17	507,2	19,1
Orná pôda	18,6	0,7	114,2	4,3
Pridomové záhrady	5,3	0,2	8	0,3
Zástavba	26,6	1	50,5	1,9
Spolu	2656	100,0	2656	100,0

Z mapy je zrejme, že aj napriek neustálemu výrubu lesa zaznamenanému v písomných prameňoch, lesné komplexy stále tvoria pomerne súvislú plochu (2154 ha, 81,1 %).

Do kategórie je spolu s lesmi zaradená aj nelesná stromová a krovinová vegetácia (NSKV), nakoľko z kartografického podkladu nie je možné presne určiť, kde bol les neporušený, a kde už napríklad nadobudol charakter lesokrovín. Jasne viditeľná je absencia lesa bezprostredne pri dedine v smere na západ, odkiaľ sa zrejme ťažilo drevo v skoršom období, a badateľne odlesnené plochy sú tiež v lokalite Hajný Grúň - Hruškovo, kde sa drevná hmota tiež zrejme ťažila. Zaujímavé je, že v známych lokalitách banskej ťažby, kde táto mohla prebiehať už od 16. storočia pôsobí les zdanlivo intaktne. Dôvodom je, že vojenský kartografi zrejme nepovažovali za podstatné banské diela znázorňovať, a tie samy o sebe neničili les natoľko, aby to bolo postrehnutelné na mape v stanovenej mierke.

Na odlesnených častiach a najmä v dolinách potokov – najmä potoka Osrblianka sa vyskytujú trvalé trávne porasty (TTP) (451,5 ha, 17%), ktoré predstavujú pasienky a lúky, nie sú vylúčená ani orná pôda ktorá však nieje bližšie špecifikovaná (určite ale nie vo väčšej miere). Z mapy nie je možná ich presnejšia interpretácia.

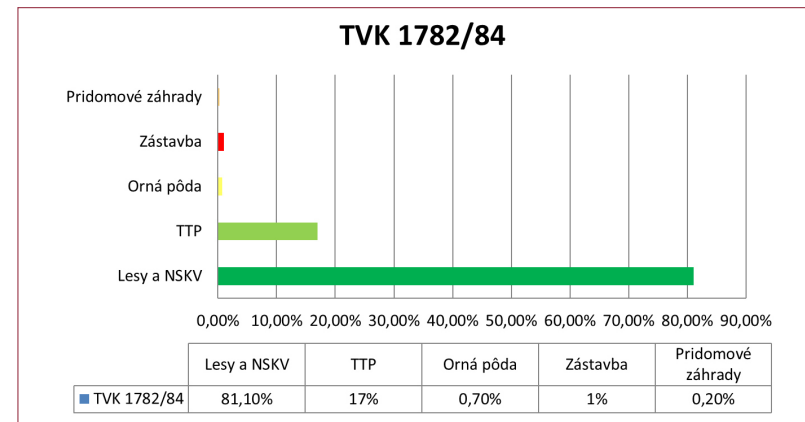
Zástavba, súvislá a nesúvislá (26,6 ha, 1 %) sa vyskytuje na troch lokalitách. Z nich najväčšiu tvorí Hronec, potom lokalita severne a severozápadne od dediny. Pôvodný zámer presne lokalizovať a vymedziť stavby, ktoré mali výrobný charakter nie je možné uskutočniť v plnom rozsahu. Dokážem ale na základe mapových značiek lokalizovať mlyn na rudu v doline potoka Osrblianka, a ďalšie dve lokality, z ktorých prvá predstavuje areál s vysokou pecou, čo som určil vďaka zobrazeniu Hronca z r. 1765, a druhá zobrazuje pílu na Štiavničke, kde je tiež na mape značka vodného kolesa. Ich štatistické spracovanie, vypracovanie percentuálneho zastúpenia a následná komparácia by ale nebola relevantná, keďže nie sú v plnom rozsahu identifikovateľné.

Trvalé kultúry (5,3 ha, 0,2 %) sa vyskytujú vo forme pridomových záhrad, nie však vo väčšej miere. Takáto záhrada bola takmer pri každom dome, a zamestnanci s rodinami si na nich pestovali niektoré plodiny v čase voľna, tzv. kovorolníctvo.

Orná pôda (18,6 ha, 0,7 %) sa vyskytuje iba v jednej lokalite na severe skúmaného územia. Identifikoval som ju podľa jasne odlišného zafarbenia mapového podkladu, nie je ale bližšie špecifikovaná.

Komunikácie a lesné toky sú zahrnuté vo všetkých triedach využívania krajiny. Ich plocha je len ťažko vypočítateľná a z hľadiska skúmanej témy nepotrebná. Zmena dĺžky siete vodných tokov alebo komunikácií sa dá najlepšie určiť pri komparácii tematických máp vizuálne.

Diagram 1.

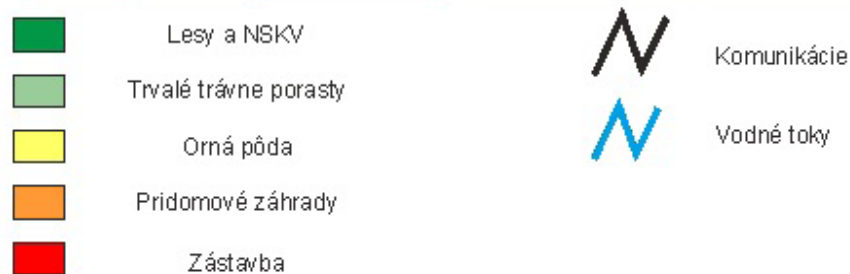
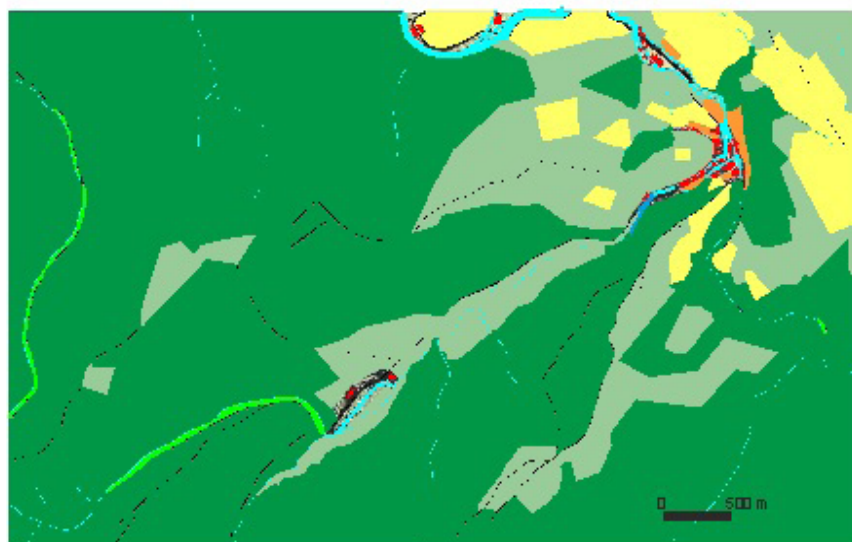
Využívanie krajiny v r. 1837/38

Mapa 3 – Skúmané územie na mape II. vojenského mapovania v r. 1837/38. Zdroj: Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, 1st Military Survey Section No. 34-38.

Pri časovom horizonte v r. 1837/38 sa metodika práce zhoduje s horizontom predošlým. Ako mapový podklad som použil mapu druhého vojenského mapovania upravenú na mierku 1: 25 000. Oproti mapám prvého vojenského mapovania je presnejšia, čo dovoľuje presnejšie určenie TVK a ich štatistické a grafické spracovanie. Legenda je zhodná s horizontom 1782/84 pre jednoduchšiu komparáciu výsledkov.

Využitie krajiny v r. 1837/38 - 2. VM

Obr. 2 – Využitie krajiny v r. 1837/38.

Z mapy je viditeľný oproti predošlému obdobiu opäť úbytok lesov a NSKV (1976,1 ha, 74,4 %), a to na úkor trvalých trávnych porastov (TTP) ale aj ornej pôdy. Zrejme je regres najmä v lokalite Hajný Grúň - Hlobišov, takže ťažba tu mala vzostupný charakter. Zaujímavosťou je mapová značka s popisom v lokalite Hrušková – Štôlna Hrušková (*Hruskowa Stoll*). Na mapovom podklade ale opäť

okrem cestnej komunikácie nie je znázornená zmena TVK a je tu situovaný súvislý les.

Čiastočne pribudli aj TTP (507,2 ha, 19,1 %), ktoré sa zmenili najmä z lesov a NSKV, prírastok ale nie je veľmi výrazný.

Viditeľne sa rozšírila zástavba na skúmanom území (50,5 ha, 1,9 %). Zväčšili sa všetky tri areály spomínané v minulom horizonte. V doline potoka Osrblianka vzniklo niekoľko úplne nových výrobných budov – drôtovňa, spolu s vodným kanálom, t. j. náhonom na pohon zariadení. Areál, kde bola umiestnená predtým vysoká pec s prislúchajúcimi budovami, sa dokonca na úkor TTP natolko zástavbou rozrástol na juh, že sa takmer spojil so zástavbou v Hronci. Môžeme ho preto už považovať za intravilán dediny.

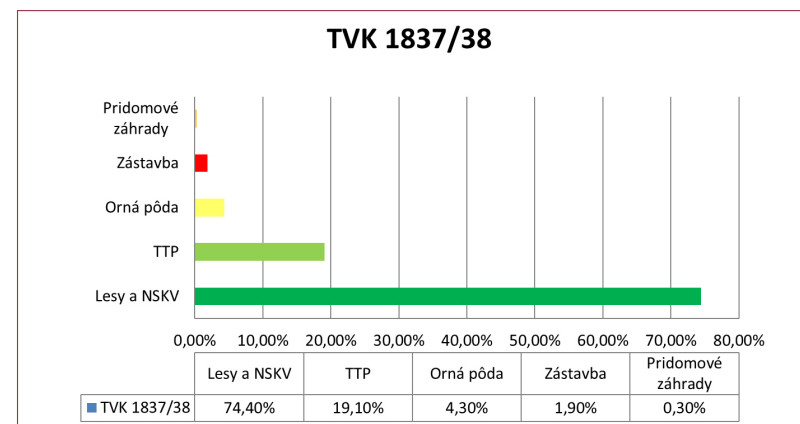
V súvislosti s nárastom zástavby sa rozšírila aj plocha trvalých kultúr – prido-
mových záhrad (8 ha, 0,3 %).

Najmarkantnejšia zmena prebehla pri kategórii pôdy využívanej na poľnohospodárske účely (114,2 ha, 4,3 %). Za následok ju mal zrejme nárast populácie v oblasti a tak zvýšené vyživovanie nároky.

Došlo k nárastu dĺžky cestnej siete, najmä do horských dolín, kde sa ťažilo drevo a páliło drevné uhlie. Tieto cesty ale nemuseli byť na prvom mapovaní všetky zaznamenané a ich nárast môže byť len zdanlivý.

Pri vodných tokoch platí opačná situácia. Zmizlo veľa malých potôčikov, ktoré sa vlievali do väčších potokov. Môže to byť ale vplyvom toho, že kartograf nezaznačil každý potok, z ktorých niektoré mohli mať len občasný charakter. Pribudli tiež umelo budované vodné jarky a náhony.

Diagram 2.

Záver

Predložená štúdiá sa zaoberá vývojom industriálnej krajiny obce Hronec. Vtedajší krajinný status rekonštruje od najstarších čias až do roku 1837/38 a to na základe dostupnej literatúry, heuristiky písomných, obrazových a kartografických archívnych prameňov, špeciálne využíva staré mapy prvého a druhého vojenského mapovania pre metódu historického land use krajiny. Historickogeografický výskum na základe ktorého bol rekonštruovaný krajinný status v minulosti doteraz pre toto územie absentoval.

Výskum problematiky nepovažujem za ukončený. Práve v druhej polovici 19. storočia nastali v oblasti z hľadiska vzťahu priemyslu ku krajine zmeny, ktoré ju výrazne poznačili. Tieto procesy prebiehali aj v ďalšom období a krajina si tak do dnešných dní zachovala industriálny charakter a jedinečný genius loci. V budúcnosti je potrebné vykonať vzhľadom k týmto procesom aj historickogeografický výskum, ktorý dopomôže k objasneniu špecifického vývoja tohto územia.

PROFILY KULTÚRNOKRAJINNÝCH VRSTIEV MESTA PARTIZÁNSKE

Radovan ŠTEVULA

Radovan ŠTEVULA. The Profiles of Cultural Landscape Layers of the Town of Partizánske. The main aim of this article is to create the profiles of cultural landscape layers of the town of Partizánske. To accomplish this aim, multi-temporal analysis along with land use method were applied to the selected area. Both historical research methods have not yet been applied to the landscape of Partizánske to such an extent. The paper is divided into three parts. The first part contains the characteristics of the surveyed area and the time span of individual profiles of cultural landscape layers. The second part deals with the history of this area from the 12th to the 18th century. The third part deals with the concrete cultural landscape layers.

Keywords: *Partizánske; Historical geography; Land use; Profiles of cultural landscape layers*

Téma štúdie je viazaná na historickú geografiu Partizánskeho (Baťovian). Danou problematikou sa autor zaoberal aj v minulosti. V rokoch 2011 a 2012 vystúpil na Študentskej vedeckej konferencii a umeleckej prezentácii (ŠVK a UP) s príspevkami *História obuvníckej výroby v Baťovanoch (1938 – 1948)* a *Priemyselná krajina Baťovian v rokoch 1938 – 1948*. História mesta Partizánske bola venovaná aj jeho bakalárska práca *Priemyselná krajina Baťovian v rokoch 1938 – 1948*.¹ Problematicou sa teda zaoberal z plošného hľadiska.

Hlavným cieľom štúdie je vytvorenie profilov kultúrnokrajinných vrstiev mesta Partizánske. Štúdium kultúrnokrajinných vrstiev nadväzuje na autorove predchádzajúce práce, dopĺňa informácie o histórii mesta a ponúka nový pohľad na skúmanú tému. Tento cieľ počíta s aplikáciou metódy multitemporálnej analýzy a s využitím metódy *land use* na vybrané územie.² Obe metódy historického výskumu ešte

¹ ŠTEVULA, Radovan. *Priemyselná krajina Baťovian v rokoch 1938 – 1948* [Bakalárska práca]. Školiteľ: doc. RNDr. Peter Chrastina, PhD. Nitra : FF UKF, 2012. 44 s.

² Pojem kultúrnokrajinná vrstva charakterizoval Žigrai. Pozri: ŽIGRAI, Florin. Význam faktora času v geografii a krajinej ekológii. In TRIZNA, Milan (ed.). *Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín*. Bratislava : PriF UK, 1995, s. 219-224. Profily kultúrnokrajinných vrstiev umožňujú prehľadné porovnanie krajiny a krajinných zmien v rôznych časových horizontoch. K tvorbe profilov kultúrnokrajinných vrstiev pozri viac CHRASTINA, Peter. *Profily kultúrnokrajinných vrstiev – metóda výskumu nielen in-*

neboli použité na krajinu Partizánskeho v takomto rozsahu. Sekundárnym cieľom je doplnenie poznatkov o skúmanom území.

Históriu Partizánskeho v minulosti spracoval Pavel Kapusta a jeho práce radujeme do rámca socialistickej historiografie.³ Kapusta je tiež zostavovateľom Kroniky ZDA Partizánske 1939 – 1959.⁴ V roku 2000 vyšla monografia o meste Partizánske, ktorá komplexne zachytáva históriu obuvníckeho mesta a okolitých obcí.⁵ Partizánskemu sa vo svojich prácach venovala aj Mária Medvedová, ktorá však zostáva v geografickej rovine.⁶ Pre lepšie oboznámenie sa s problematikou písania dejín priemyselných podnikov, autor siahol po publikáciách, zaoberajúcich sa históriou Považských strojární.⁷

dustriálnej krajiny (na príklade mesta Nováky). In Historická geografie, 2011, ročník 37, č. 1, s. 167-183. Pozri tiež CHRASTINA, Peter – LUKÁČ, Rastislav. Rekonštrukcia industriálnej krajiny mesta Nováky a jeho zázemia na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev. In Geografie, 2012, ročník 117, č. 4, s. 434-456. Metóda historického land use umožňuje čitateľovi porovnávať vývoj a využívanie krajiny vo viacerých časových horizontoch v rozpätí niekoľkých rokov. Historický land use publikoval: JELEČEK, Leoš. Environmentalizace historické geografie, historiografie a historický land use. In Historická geografie, 1999, č. 30, s. 53-84. K problematike historického land use ďalej pozri CHRASTINA, Peter. Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby. Nitra : FF UKF, 2009, 287 s. BOLTÍŽIAR, Martin – CHRASTINA, Peter. Nové Sady: Historický Land use rurálneho sídla v nížinnej poľnohospodárskej krajine západného Slovenska. In WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 13. Nitra : FF UKF, 2006, s. 187-202. BOLTÍŽIAR, Martin – CHRASTINA, Peter. Zmeny využitia zeme nížinnej poľnohospodárskej krajiny na príklade obce Nové Sady (1782 – 2002). In BOLTÍŽIAR, Martin (ed.). GEO Information 4. Nitra : FPV UKF, 2008, s. 16-35. OLAH, Branislav. Vývoj využitia krajiny Podpoľania. Starostlivosť o kultúrnu krajinu prechodnej zóny Biosférickej rezervácie Poľana. Zvolen : Technická Univerzita vo Zvolene, 2003, s. 9-10.

³ Pavel Kapusta sa celkovo podieľal na vzniku troch kníh o Partizánskom a o obuvníckej výrobe v meste. Pozri: BEDUŠ, Ladislav – KAPUSTA, Pavel. 50 rokov výroby obuvi v ZDA Partizánske 1939 – 1989. Bratislava : Obzor, 1989, 143 s. KAPUSTA, Pavel. Partizánske, ilegality a povstanie. Partizánske, 1989, 134 s. KAPUSTA, Pavel. Partizánske v bojoch a budovaní. Bratislava : Osveta, 1964, 225 s.

⁴ Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959 (zostavil Pavel Kapusta). Dostupné vo: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske.

⁵ VLADÁR, Jozef – WIEDERMANN, Egon et al. Partizánske. Staré a nové epochy. Bratislava : Garmond, 2000, 232 s.

⁶ Viac pozri MEDVEĎOVÁ, Mária. Komplexná geografická charakteristika mesta Partizánske [Bakalárska práca]. Školiteľ : RNDr. Peter Bascó. Nitra: UKF, 2008, 54 s.; MEDVEĎOVÁ, Mária. Vývoj využitia krajiny Partizánskeho [Diplomová práca]. Školiteľ: doc. RNDr. Peter Chrastina, PhD. Nitra : UKF, 2010, 101 s.

⁷ Históriu Považských strojární sa zaoberal Karol Janas. Pozri viac JANAS, Karol. Považské strojárne. Žilina : Knížné centrum, 2009, 128 s. JANAS, Karol. Sociálna a kultúrna politika Zbrojovky v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 20. Storočia. In SLNEKOVÁ, Veronika (ed.). Čriepky z dejín Slovenska – zborník referátov z konferencie pri príležitosti 70.

V štúdiu sú použité informácie z dobového periodika Budovateľ, dobové fotografie a historické mapy.⁸ Fotografie pochádzajú predovšetkým z vlastnej zbierky autora štúdie, prípadne z Vydavateľstva TEMPO Partizánske. Fotokópie historických máp poskytol Ústredný archív geodézie a kartografie GKÚ Bratislave.

Pri práci autor použil základné metódy historického výskumu, konkrétne analýzu, dedukciu, komparáciu a historickogeografickú analýzu. Nepriamo je využitá aj metóda historického *land use*.⁹ Pri tvorbe profilov kultúrnokrajinných vrstiev bola použitá metóda multitemporálnej analýzy.

Práca obsahuje dobové fotografie, mapy a diagramy, ktoré by mali slúžiť ku komplexnejšiemu pochopeniu skúmanej problematiky.¹⁰ Pod každým obrázkom je uvedený zdroj, z ktorého informácie pochádzajú.

Profily kultúrnokrajinných vrstiev mesta Partizánske

Mesto Partizánske je pomerne mladé. Jeho krajina však bola ovplyvňovaná človekom dávno pred vznikom mesta, ktorý spadá až do roku 1938. Oblasť povodia rieky Nitry bola osídľovaná už od staršej doby kamennej.¹¹ Pre potreby práce však nie sú podstatné najstaršie obdobia osídlenia, dôležitú úlohu zohráva vznik obce Šimonovany, ktorá je dnes súčasťou mesta. Preto sa štúdia venuje histórii skúmaného obdobia až od prvej písomnej zmienky o obci.

Východiská výskumu

Na začiatok práce je potrebné čitateľa oboznámiť so skúmaným územím z hľadiska času a priestoru. Preto sa prvá kapitola venuje geografii skúmaného územia a charakteristike jednotlivých časových horizontov.

narodenín doc. PhDr. Idy Zubáckej, CSc. (27. November 2008). Nitra : FF UKF, 2011, s. 236-246.

⁸ Budovateľ. Časopis podnikavej práce na Slovensku, 1939, ročník I., čísla 29, 41 a 42. Budovateľ. Časopis podnikavej práce na Slovensku, 1940, ročník II., čísla 6, 17, 21, 39 a 43.

⁹ Pri tvorbe profilov kultúrnokrajinných vrstiev mesta je nutné použiť aj poznatky získané metódou historického land use. Historický land use publikoval: JELEČEK, Leoš. Environmentalizace historické geografie, historiografie a historický land use. In Historická geografie, 1999, roč. 30, s. 53-84.

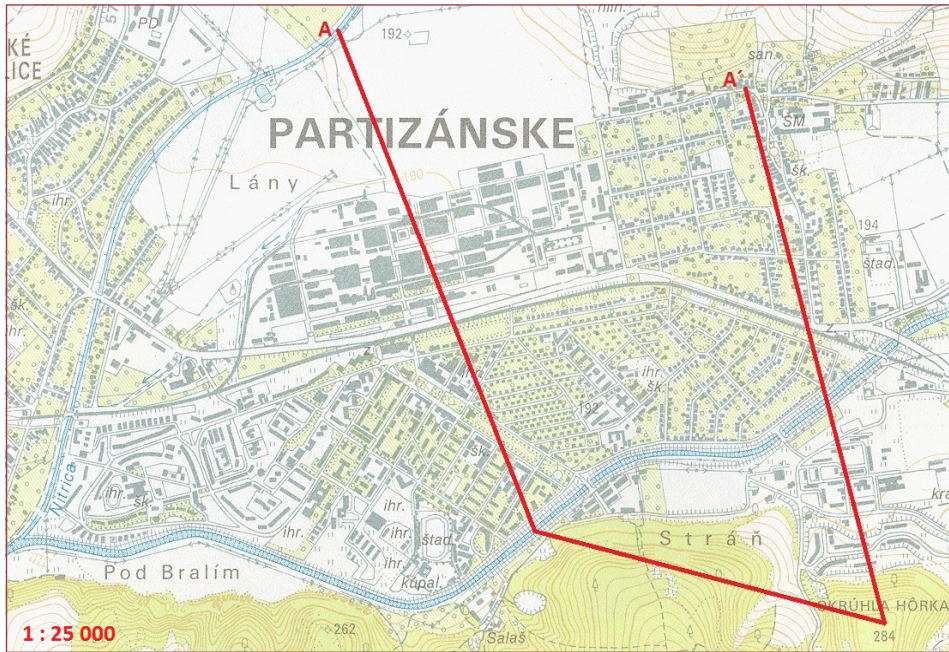
¹⁰ K problematike využívania máp v historickom výskume pozri viac CHRASTINA, Peter. Mapy v historickom výskume: Význam, interpretácia a limity. In FERIANCOVÁ, Alena – GLEJTEK, Miroslav (eds.). Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume. Nitra : UKF, 2010, s. 121-127. Ďalej pozri: CHRASTINA, Peter. Výskum kultúrnej krajiny (z aspektu historickej geografie a krajinnej archeológie). In Geografické štúdie, 2010, ročník 14, č. 2, s. 17-41. Pozri tiež: OLAH, ref. 2, s. 13-14.

¹¹ K problematike najstaršieho osídlenia povodia rieky Nitry pozri viac: VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 9-32. Pozri tiež: UHLÁR, Vlado et al. Okres Topoľčany. Bratislava : Obzor, 1988, s. 32-57.

Charakteristika skúmaného územia

Partizánske leží na sútoku riek Nitry a Nitrice. Z južnej strany mesto lemujú najsevernejšie výbežky pohoria Tribeč. Toto územie má výhodnú geografickú polohu, keďže ním prechádza dôležitá cesta smerujúca ďalej na Hornú Nitru. Územie je tiež charakteristické prítomnosťou vodných zdrojov a úrodnou pôdou.

Profil je vedený skúmaným územím tak, aby čo najviac vystihoval krajinu Partizánskeho a aby tvoril reprezentatívnu zložku. Začína v bode A, ktorý leží na rieke Nitrici.¹² Pokračuje južným smerom cez areál obuvníckeho závodu a cez najstaršie časti mesta až k rieke Nitre. Pri rieke Nitre sa profil láme na východ a je vedený smerom k Okružlej Hôrke (284 m n. m.), ktorá tvorí najvyšší bod línie profilu. Z Okružlej Hôrky pokračuje cez sídlisko Šípok severným smerom, opäť pretína riekou Nitru a končí v bode A' na severnom konci mestskej časti Šimonovany (Pozri Mapu č. 1).

Mapa 1 – znázornená je línia profilu kultúrnokrajinných vrstiev mesta Partizánske. Profil vychádza z bodu A, ktorý leží na rieke Nitrici a končí v bode A' v mestskej časti Šimonovany. Jeho dĺžka je 5,3 km.
(Kartografický podklad: Základná mapa SR 1:25 000, list 35-421 Partizánske, 1994).

¹² Rieka Nitrica, s lokálnym názvom Belanka, býva v dobových prameňoch a v historických mapách označovaná aj ako Malá Nitra (Kleine Neutra). Pozri napríklad 1. vojenské mapovanie 1:28 800, sekcia č. 9-11, 1782/84.

Charakteristika časových horizontov

Jednotlivé časové horizonty výskumu sú predurčené predovšetkým mapovými podkladmi, ktoré boli pre mňa dostupné. Podkladom pre prvý časový horizont je 1. vojenské mapovanie, ktoré zachytáva situáciu skúmaného územia v rokoch 1782 – 1784.¹³ Druhý časový horizont vychádza z 2. vojenského mapovania.¹⁴ Tretí horizont je zostavený na základe mapových podkladov z 3. vojenského mapovania.¹⁵ Štvrtý časový horizont pracuje s mapami, ktoré zobrazujú skúmané územie v roku 1938.¹⁶ Situáciu v roku 1957 zobrazuje piaty časový horizont.¹⁷ Posledný časový horizont pracuje s mapou z roku 1994 znázorňujúcou situáciu v roku 1992.¹⁸

Prvým dôležitým časovým údajom pre prácu je teda rok 1782, z ktorého pochádza prvý kartografický podklad. Pre úplné pochopenie skúmanej problematiky je však dôležité uviesť históriu skúmaného územia aj v období pred 1. vojenským mapovaním. Tomu sa venuje druhá kapitola štúdie.

Vývoj skúmaného územia (12. – 18. storočie)

Mesto Partizánske vzniklo v roku 1938 v chotári obce Šimonovany. Prvá zmienka o obci Šimonovany pochádza z 12. storočia, keď tunajší šľachtický rod Šimoniovcov postavil v dedine obytnú vežu a Šimonovany sa stali jedným zo sídelných majetkov rodu.¹⁹ V priebehu 13. storočia nechali Šimoniovcovia v dedine postaviť románsky kostol zasvätený Panne Márii. Členovia rodu potom držali svetský patronát nad týmto farským kostolom. Na prelome 13. a 14. storočia si Matúš Čák Trenčiansky, ktorý už v tomto čase ovládal veľkú časť západného a stredného Slovenska, začal robiť nároky aj na niektoré majetky rodu Šimoniovcov. Miestna šľachta mohla vstúpiť do služieb Matúša Čáka ako jeho familiári a zachovať si tak svoje majetky. Šimoniovcovia však zostali verní kráľovi, v dôsledku čoho prišli o časť svojich majetkov ležiacich najmä v Trenčianskej župe.²⁰

Začiatkom 15. storočia boli už Šimonovany vyvinutým sídlom. Nachádzala sa v nich opevnená kúria Šimoniovcov, viac ako dve desiatky sedliackych usadlostí,

¹³ 1. vojenské mapovanie 1:28 800, sekcia č. 9-11, 1782/84.

¹⁴ Skúmané územie bolo mapované 2. Vojenským mapovaním v roku 1838. Pozri 2. vojenské mapovanie 1:28 800, sekcia č. 29-40, 1838.

¹⁵ 3. vojenské mapovanie 1:28 800, sekcia č. 4561/1 a sekcia č. 4561/3, 1882.

¹⁶ Pri tvorbe štvrtého časového horizontu boli použité dve mapy. Vojenská mapa 1:75 000, list 4561, 1938. Použitá bola tiež Vojenská špeciálna mapa 1:25 000, list 4561/1, 1954.

¹⁷ Vojenská špeciálna mapa 1:25 000, list M-34-121-B-a a list M-34-121-B-b, 1957.

¹⁸ Základná mapa SR 1:25 000, list 35-421 Partizánske, 1994.

¹⁹ Šimoniovcovia boli jednou z početných vetiev veľmožského rodu Hunt-Poznanovcov, ktorí mali rozsiahle majetky na juhozápadnom Slovensku už od prelomu 10. a 11. storočia. Rozptýlené majetky Šimoniovcov v povodiach Váhu, Nitry a Hrona boli dôsledkom majetkových delieb medzi početné potomstvo Hunt-Poznanovcov. Viac pozri: VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 53.

²⁰ Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 53-54.

farský kostol Panny Márie s cintorínom a zemepanský mlyn. Výhodou pre obec bolo aj to, že ležala v blízkosti diaľkovej cesty vedúcej celým Ponitriím.²¹ V priebehu 15. storočia sa predstavitelia rodu Šimoniovcov angažovali v bojoch proti husitom a boli vernými stúpenkami kráľa Žigmunda Luxemburského. V tomto čase dostali Šimoniovcovia od kráľa povolenie dobudovať svoje opevnené sídlo (Obrazok č. 1).

Obr. 1 – Opevnené sídlo Šimoniovcov (nazývané aj vodný hrad) zachytené na fotografii pred rekonštrukciou v druhej polovici 20. storočia. (Zdroj: Vydavateľstvo TEMPO Partizánske).

Majetkové pomery Šimoniovcov sa v druhej polovici 15. storočia zásadným spôsobom nezmenili. Patrili k typickým predstaviteľom strednej šľachty, ktorej príslušníci vlastnili menšie majetkové podiely vo viacerých usadlostiach. Šimonovany predstavovali v predmoháčskom období vyvinuté sídlo strednej veľkosti v Tekovskej župe. Rodové príbuzenstvo rodu Šimoniovcov obývalo opevnený kamenný hrádok a viacero menších šľachtických kúrií. K týmto kúriám patrili lúky, pasienky a lesy v chotári obce. Šľachtické hospodárstvo pomáhalo spolu s poddanými viesť aj početné služobníctvo rodu. Prevažnú časť obyvateľstva Šimonovian tvorilo pod-

²¹ VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 55.

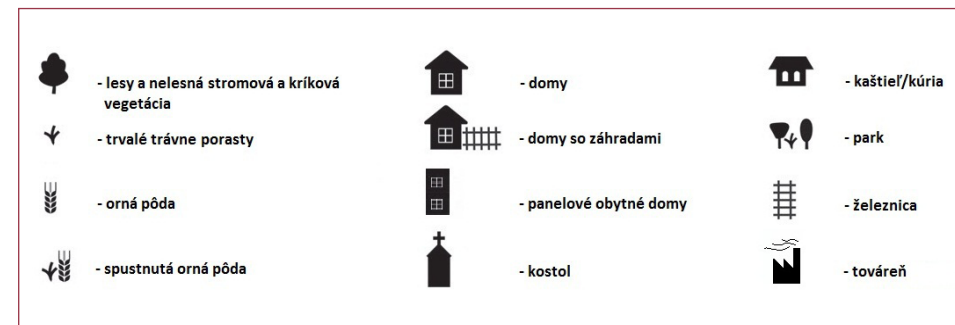
danské obyvateľstvo, ktoré sa živilo predovšetkým poľnohospodárstvom.²²

V 16. a 17. storočí trpeli obyvatelia Šimonovian vojnami a nepokojmi, ktoré sužovali celé územie Slovenska. Opevnenie šimonovianskeho hrádka bolo v období po moháčskej porážke zosilnené. Šľachtická rodina Šimoniovcov sa v 16. storočí natoľko rozrástla, že v obci bola v roku 1586 postavená nová kúria, ktorá sa zachovala dodnes. V 17. storočí sužovali obyvateľov Šimonovian nepokoje povstania, turecké vpády a prechody cisárskych oddielov.²³

Po satumarskom mieri bolo spustošené územie Šimonovian zásluhou zemepánov postupne obnovované. Zanedbané polia a lúky začali roľníci znovu obrábať. V roku 1743 však musela obec čeliť ďalšej katastrofe – ničivému požiaru, ktorý napáchal najväčšie škody na budove fary, zachvátil aj školu a takmer polovicu dediny.²⁴

Vývoj skúmaného územia na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev (18. – 20. storočie)

Zo stručnej histórie obce vyplýva, že obyvatelia Šimonovian sa živilí predovšetkým poľnohospodárstvom. V blízkom okolí obce sa nachádzali lúky a pasienky, ktoré tvorili hlavný a najdôležitejší zdroj obživy tamjšieho obyvateľstva. Tretia kapitola práce sa venuje konkrétnym profilom kultúrnokrajinných vrstiev Partizánskeho.

Obr. 2 – Prehľad mapových značiek použitých pri tvorbe profilov. (Zdroj: CHRASTINA, Peter – LUKÁČ, Rastislav. Rekonštrukcia industriálnej krajiny mesta Nováky a jeho zázemia na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev. In Geografie, 2012, ročník 117, č. 4, s. 437).

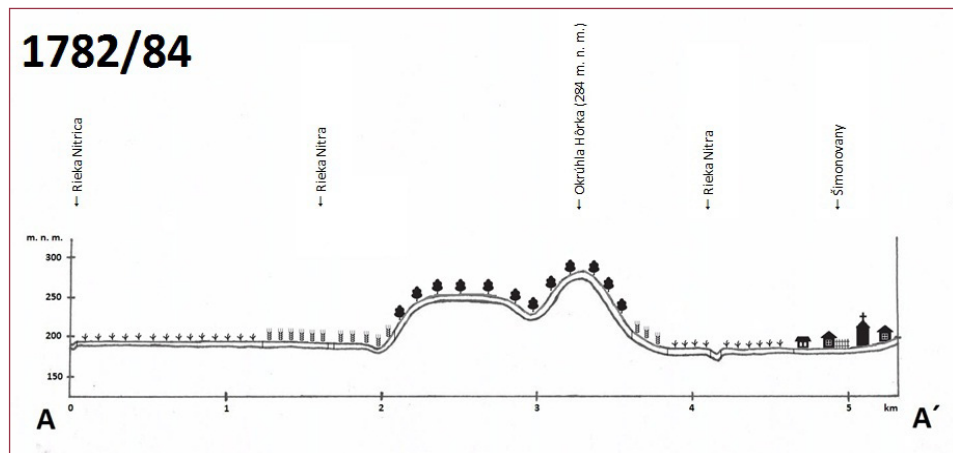
²² Viac pozri: VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 56-63.

²³ Cudzí žoldnieri, ktorí boli do cisárskych oddielov naverbovaný z rôznych kútov habsburskej ríše boli pri kontakte s domácim obyvateľstvom nedisciplinovaní a neohľaduplní. Často dediny, ktorými prechádzali, rabovali a svojimi represáliami sa tak vyrovnali tureckým vpádom, ktoré krajinu sužovali v 16. a 17. storočí. Viac pozri: VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 67-75.

²⁴ Viac pozri: VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 79-82.

Profil kultúrnokrajinej vrstvy z rokov 1782-1784

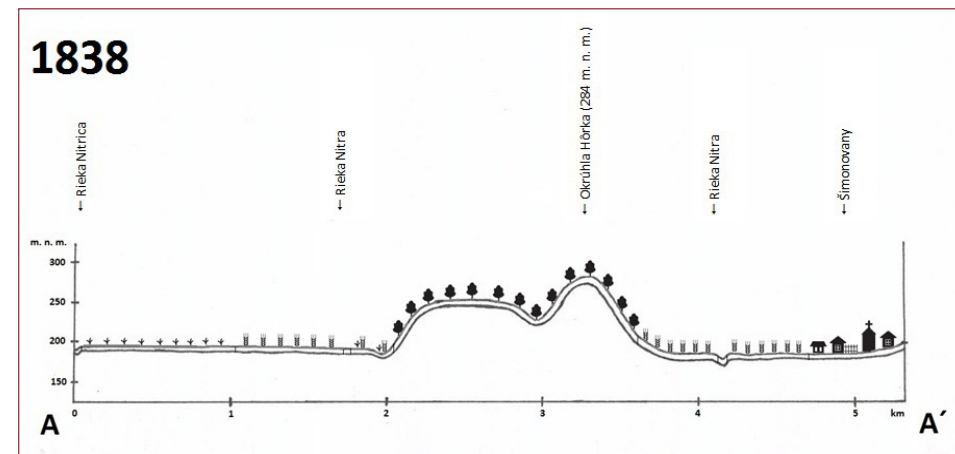
Profil z rokov 1782/84 dokladá už spomínaný poľnohospodársky charakter obce Šimonovany. V tomto období v skúmanom území prevládali trvalé trávne porasty, reprezentované lúkami a pasienkami, a orná pôda. Tieto zložky využívania krajiny boli situované v okolí riek Nitry a Nitrice. Mapa z rokov 1782-1784 zobrazuje obec Šimonovany, v ktorej mapové značky znázorňujú opevnenú kúriu Šimoniovcov a farský kostol.

Obr. 3 – Profil kultúrnokrajinej vrstvy mesta Partizánske z rokov 1782/1784. Kartografický podklad: 1. vojenské mapovanie 1:28 800, sekcia č. 9-11, 1782/84.

Profil kultúrnokrajinej vrstvy z roku 1838

Obrázok č. 4 znázorňuje kultúrnokrajinné vrstvy v roku 1838. V okolí sídla Šimonovany vystriedala orná pôda v predchádzajúcom období preferované lúky a pasienky. Na mape z roku 1838 sú však aj naďalej v pomerne veľkom množstve zastúpené trvalé trávne porasty, situované predovšetkým v oblasti medzi riekami Nitra a Nitrica. Mapové značky na obrázku č. 4 zobrazujú spustnutú ornú pôdu, ktorá sa pravdepodobne stal pre človeka nevyhovujúcou a stratil záujem o pestovanie poľnohospodárskych plodín v danej oblasti. V priebehu obdobia rokov 1782 až 1838 nie je na kartografických podkladoch badateľný územný nárast obce Šimonovany.

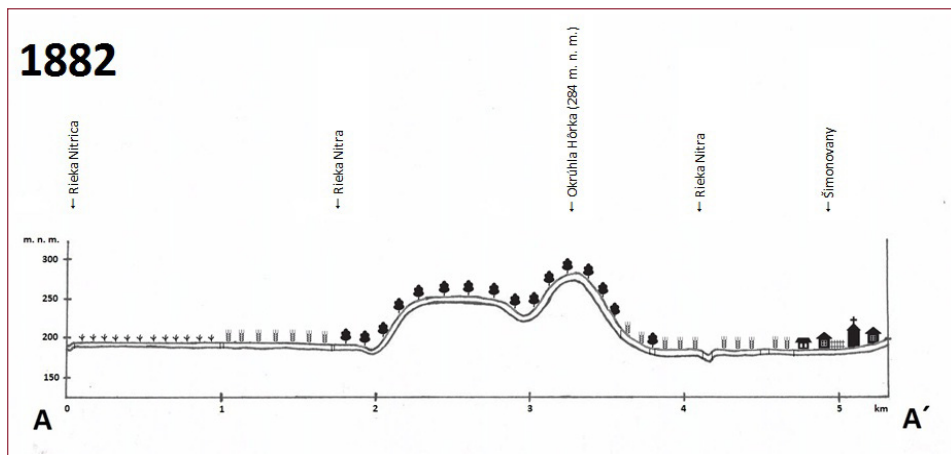

Obr. 4 – Profil kultúrnokrajinej vrstvy mesta Partizánske z roku 1838. Kartografický podklad: 2. vojenské mapovanie 1:28 800, sekcia č. 29-40, 1838.

Profil kultúrnokrajinej vrstvy z roku 1882

Na obrázku č. 5 sa už nenachádzajú značky zobrazujúce spustnutú ornú pôdu. Táto časť krajiny postupne zarástla náletovou vegetáciou a stala sa súčasťou lesa. V oblasti medzi Okružľou Hôrkou a riekou Nitrou pribudla na poliach remíza. Dá sa to vysvetliť tým, že na pomerne prudkých svahoch pravdepodobne dochádzalo k zmývaniu ornej pôdy. Obyvatelia preto umelo vytvorili remízu, ktorá mala vytvoriť prekážku a zabrániť erózii pôdy. Mapa z roku 1882 zobrazuje mierny nárast obydľí v obci Šimonovany, ktorý sa však na profile kultúrnokrajinej vrstvy neprejavil. V roku 1870 žilo v obci 329 obyvateľov.²⁵ Hlavné zamestnanie obyvateľstva a spôsob obživy sa nezmenili. Na obrázku č. 5 naďalej prevláda orná pôda a trvalé trávne porasty.

²⁵ K nárastu obyvateľstva Šimonovian v 19. storočí pozri viac VLADÁR – WIEDER-MANN, ref. 5, s. 85-90.

Obr. 5 – Profil kultúrnokrajinnej vrstvy mesta Partizánske z roku 1882.
Kartografický podklad: 3. vojenské mapovanie 1:28 800, sekcia č. 4561/1 a sekcia č. 4561/3, 1882.

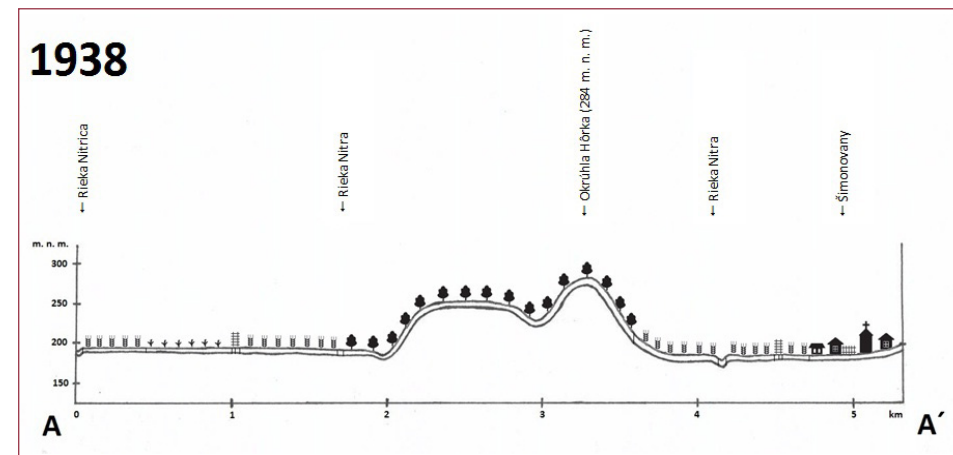
Profil kultúrnokrajinnej vrstvy z roku 1938

Najdôležitejšou zmenou, ktorá sa odohrala medzi rokmi 1882 a 1938 bolo vybudovanie železničnej trate pri ceste, ktorá skúmaným územím viedla už predtým. Trvalé trávne porasty medzi riekami Nitra a Nitrica postupne nahrádzala orná pôda. Na severnom svahu Okružlej hôrky bola vyklčovaná spomínaná remíza, ktorá zrejme nesplnila svoj účel a nezabránila erózii pôdy. Počet obyvateľov dediny Šimonovany mierne narastal. Slubný rozvoj obce spomalila prvá svetová vojna, ktorá priniesla biedu a nedostatok potravín. Viaceré potraviny, napríklad cukor a múka, boli na prídely. Obyvatelstvo zatažovali rekvirácie obilia a krmiva. Počas vojny bolo zo Šimonovian odvedených 54 mužov.²⁶ V medzivojnovom období boli Šimonovany sídelnou obcou notariátu, do ktorého patrili dediny Malé Uherce, Veľké Kršteňany, Malé Kršteňany a Brodzany. Obyvatelia sa živili prevažne roľníctvom a tí, ktorí nevlastnili pôdu, pracovali na miestnych veľkostatkoch patriacich Jozefovi Salzbergerovi a Elemérovi Šimonimu. V Šimonovanoch stálo 66 domov, v ktorých bývalo 483 obyvateľov. Najväčším problémom pre obec bola voda a takmer každoročne ju ohrozovali záplavy. Veľká povodeň, ktorá postihla Šimonovany v roku 1926, napáchala najväčšie škody na šimonovianskom panstve a na statku Jozefa Salzbergera.²⁷ V roku 1930 sa konalo sčítanie ľudí. Obec Šimonovany mala 509 obyvateľov.²⁸

²⁶ Jeden šimonoviansky vojak vo vojne padol a ďalší štyria boli vyhlásení za nezvestných. Do zajatia sa dostalo 11 mužov zo Šimonovian. Viac pozri: VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 85–90.

²⁷ Viac pozri VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 95–96.

²⁸ Z 509 obyvateľov, ktorí žili v Šimonovanoch v roku 1930 bolo 437 ľudí československej

Obr. 6 – Profil kultúrnokrajinnej vrstvy mesta Partizánske z roku 1938.
Kartografický podklad: Vojenská mapa 1:75 000, list 4561, 1938;
Vojenská špeciálna mapa 1:25 000, list 4561/1, 1954.

Profil kultúrnokrajinnej vrstvy z roku 1957

V roku 1935 padlo zo strany firmy Baťa rozhodnutie vybudovať na Slovensku strojársky závod. Ten našiel svoje miesto práve pri obci Šimonovany. Udalosti, ktoré sa udiali v Šimonovanoch v nasledujúcich rokoch tak úplne zmenili charakter dovedy poľnohospodárskej krajiny.²⁹ Baťova spoločnosť napokon uzavrela kúpno-predajnú zmluvu s Eugenom Salzbergerom, od ktorého odkúpila celý veľkostatok aj s liehovarom.³⁰ Z pôvodných plánov vybudovať strojársky závod napokon vzišlo. Firma *Baťa, slovenská účastinárska spoločnosť* prijala po rozdelení republiky pod svoje vedenie všetky Baťove podniky na Slovensku spolu s 300 predajňami.³¹ Aby bolo zabezpečené zásobovanie týchto predajní, musel byť na Slovensku postavený obuvnícky závod.

8. augusta 1938 sa začalo s výstavbou továrenských budov a prvých rodinných domov.³² Na obrázku č. 8 je vidieť, že medzi rokmi 1938 až 1957 vzniklo pri obci

národnosti, 48 ľudí nemeckej národnosti a 24 obyvateľov národnosti maďarskej. Viac pozri: VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 98.

²⁹ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 3, s. 9.

³⁰ Kronika ZDA Partizánske 1939 – 1959, ref. 4, s. 8.

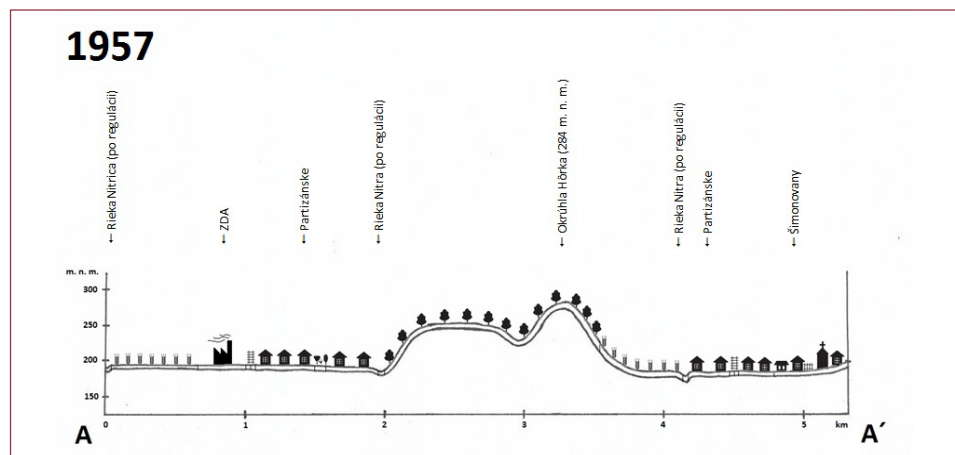
³¹ KAPUSTA, Pavel. Partizánske v bojoch a budovaní. Bratislava : Osveta, 1964, s. 43.

³² K problematike začiatku výstavby Partizánskeho (vtedy Baťovian) pozri viac: Budovateľ. Časopis podnikavej práce na Slovensku, 1939, ročník I., čísla 29, 41 a 42. Budovateľ. Časopis podnikavej práce na Slovensku, 1940, ročník II., čísla 6, 17, 21, 39 a 43. Pozri tiež: Kronika ZDA Partizánske 1939–1959, ref. 4, s. 8–16; BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 3, s. 9–21. KAPUSTA, ref. 31, s. 49–55.

Šimonovany nové mesto Partizánske,³³ ktoré pôvodnú historickú obec pohltilo a tá sa stala mestskou časťou. Ornú pôdu a poľnohospodárstvo vystriedala priemyselná výroba v obuvníckom závode. Mapové značky znázorňujú priemyselný podnik ZDA (Závody 29. Augusta), najstaršie obytné štvrte mesta a mestský park. V roku 1944 prebehla prvá regulácia rieky Nitry (pozri Obrázok č. 7).

Obr. 7 – Regulácia rieky Nitry v roku 1944. (Zdroj: vydavateľstvo TEMPO Partizánske)

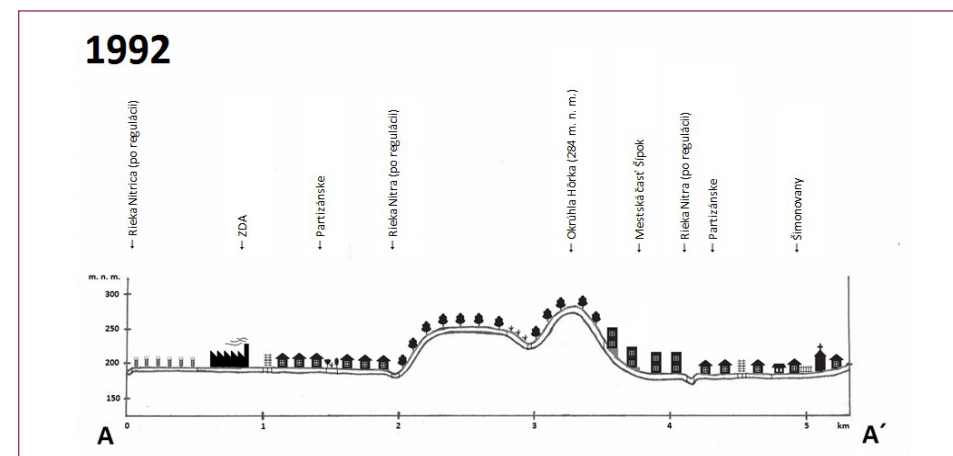

Obr. 8 – Profil kultúrnokrajinnej vrstvy mesta Partizánske z roku 1957.
Kartografický podklad: Vojenská špeciálna mapa 1:25 000, list M-34-121-B-a a list M-34-121-B-b, 1957.

³³ Do 13. februára 1949 sa mesto nazývalo Baťovany a obuvnícky závod sa nazýval Baťa, slovenská účastinárska spoločnosť. Viac pozri: VLADÁR – WIEDERMANN, ref. 5, s. 117.

Profil kultúrnokrajinnej vrstvy z roku 1992

Medzi rokmi 1957 až 1992 nastal v meste prudký stavebný rozmach. Vznikli dve nové sídliská. Na obrázku č. 9 pribudli mapové značky symbolizujúce panelové obytné domy, ktoré utvorili najnovšiu mestskú časť Šípok. Táto mestská časť vyrástla na severných svahoch Okružlej hôrky, ktoré boli v predchádzajúcich obdobiach využívané na poľnohospodárske účely. V roku 1966 sa po viacdenných prudkých dažďoch zdvihla hladina Nitry a mesto postihla pravdepodobne najväčšia prírodná katastrofa v jeho histórii. Na námestí a väčšine ulíc voda vystúpila do výšky 40 cm, v obuvníckom závode ZDA až na úroveň 60 cm.³⁴ Táto povodeň sa stala podnetom pre zdokonalenie protipovodňových opatrení v meste, ktoré sa stali mimoriadne účinnými a od roku 1966 sa rieka Nitra zo svojho koryta nevyliala. Na obrázku č. 9 je vidieť, že rovnako rýchlo ako mesto rástol aj obuvnícky závod ZDA.

Obr. 9 – Profil kultúrnokrajinnej vrstvy mesta Partizánske z roku 1992.
Kartografický podklad: Základná mapa SR 1:25 000, list 35-421 Partizánske, 1994.

Záver

V štúdií sa autor pokúsil zachytiť vývoj krajiny Partizánskeho pomocou metódy profilov kultúrnokrajinných vrstiev. Tento základný cieľ počítal s vytvorením šiestich obrázkov, ktoré znázorňujú kultúrnokrajinné vrstvy mesta Partizánske v rôznych časových horizontoch. Tieto obrázky prítlačlivou a ľahko zrozumiteľnou formou približujú rušný vznik priemyselného mesta a zmenu poľnohospodárskej krajiny na krajinu priemyselnú. Čitateľ získava pri porovnávaní profilov kultúrnokrajinných vrstiev predstavu o dynamickosti zmien, ktoré sa dejú v rámci kultúrnej krajiny v priebehu relatívne krátkeho časového obdobia a o dôležitosť

³⁴ BEDUŠ – KAPUSTA, ref. 3, s. 92.

jednotlivých aspektov krajiny pre človeka. Metóda tvorby profilov kultúrnokrajinných vrstiev počíta s aplikáciou metódy multitemporálnej analýzy a s využitím metódy *land use* na skúmané územie.

Za hlavný prínos štúdie autor považuje práve aplikáciu spomínaných metód na vybrané územie. Obe metódy historického výskumu ešte neboli použité na krajinu Partizánskeho v takomto rozsahu. Práca rovnako spĺňa aj sekundárny cieľ, ktorý bol stanovený úvodom práce. Rozširuje a prehľbuje poznatky o histórii mesta Partizánske a jeho krajiny. Štúdia rovnako môže poukázať na dôležitosť ochrany priemyselných a hospodárskych pamiatok, ktoré s odstupom času získali veľkú výpovednú hodnotu.

Práca skúma profily kultúrnokrajinných vrstiev predovšetkým z historického hľadiska, preto nechce ponúknuť ucelený pohľad na vybranú problematiku a preto zvolená téma ponúka aj ďalšie možnosti výskumu. Profily kultúrnokrajinných vrstiev mesta Partizánske by mohli byť doplnené o geologické a geodetické informácie a taktiež o vplyv počasia na skúmané územie. V historickom kontexte sa ponúkajú ďalšie témy na podrobnejší výskum. Napríklad podrobnejšia analýza funkcionalistickej architektúry mesta Partizánske, porovnanie priemyselnej krajiny Partizánskeho s krajinami ďalších miest, ktoré vznikli pod záštitou firmy *Bata* alebo porovnanie Partizánskeho s inými mestami na Hornej Nitre, ktoré v prvej polovici 20. storočia zmenila industrializácia krajiny.

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA V LISTOCH BAVORSKÉHO PRINCA GEORGA

Zuzana BABIAKOVÁ

Zuzana BABIAKOVÁ. The First World War in the Correspondence of Bavarian Prince Georg. Following text describes life and activities of the Bavarian Prince Georg on the fronts of World War I. An important source was the private correspondence of the Bavarian Prince from the period of 1915 – 1918, addressed to his sister, which has not been published yet. After careful analysis of the information from the unpublished letters, the obtained facts were compared with the literary sources which deal with the issues of World War I.

Keywords: *the Great War; Prince Georg of Bavaria; Archduchess Augusta; Eastern Front*

Hlavným cieľom predloženého príspevku je priblížiť čitateľovi život a pôsobenie bavorského princa Georga na frontoch prvej svetovej vojny. Najdôležitejším prameňom pri písaní tejto práce boli nepublikované listy bavorského princa. Celkovo išlo o štrnásť listov, ktoré od 12. januára 1915 do 26. septembra 1918 posielal Georg Bavorský svojej sestre, arcivojvodkyni Auguste Habsburskej, do uhorskej časti monarchie. Listy boli písané v nemeckom jazyku, preto som sa pri prekladaní textu snažila zachovať ich čo najvernejší obsah. Pracovala som s fotokópiami listov, ktorých originály sú uložené v knižnici zámku Topoľčianky. Pre listy bavorského princa Georga bola vyčlenená samostatná obálka, ktorá slúži na ich uloženie a ochranu pred poškodením. Aj z toho dôvodu som pre ne v práci použila súborné označenie, ktoré uvádzam pod názvom *Georg von Bayern*.

Georg Bavorský sa vo svojich listoch nevenoval len opisu vojenských presunov a miest, na ktorých pôsobil, ale aj hodnoteniu vojenských operácií bojujúcich štátov. Jeho pozornosť sa sústredila aj na nepokojnú situáciu v zázemí, ktorá súvisela s narastajúcou nespokojnosťou obyvateľstva trpiaceho hladom, nedostatkom zásob a potravín. Georg Bavorský v listoch neopisoval len vojnové udalosti, ktoré zasiahli do jeho života. Svoj záujem sústredil aj na bojiská, kde pôsobil jeho švagor, arcivojvoda Jozef August von Habsburg, manžel jeho sestry Augusty. Aj z tohto dôvodu sa v predložennom príspevku okrajovo venujem vojnovým udalostiam, ktoré súvisia s osobou arcivojvodu Jozefa Augusta von Habsburga.

Témou listov, ktoré v priebehu rokov 1915 – 1918 Georg Bavorský adresoval sestre Auguste, boli rodinné záležitosti ako aj opis súkromného života bavorského

princa. Georg Bavorský v listoch pre Augustu písal nielen o svojich vojenských veliteľoch a priateľoch, s ktorými sa počas vojny zoznámil, ale aj o pracovných a voľnočasových aktivitách. Príspevok poskytuje zaujímavý pohľad na udalosti prvej svetovej vojny očami bavorského princa Georga.

Bavorský princ Georg

Georg Franz Joseph Luitpold Maria princ Bavorský sa narodil 2. apríla 1880 v Mníchove ako tretie dieťa arcivojvodkyne Gizely Habsburskej a jej manžela princa Leopolda Bavorského. Georg Bavorský prežil detstvo v rodinnom dome v Mníchove, kde vyrastal spolu so súrodencami Alžbetou, Augustou a Konrádom. Podľa otcovho vzoru Georg vstúpil do bavorskej armády a od roku 1897 si začal budovať vojenskú kariéru.¹

V novembri 1911 sa zasnúbil s rakúskou arcivojvodkyňou Izabelou, dcérou arcivojvodu Fridricha Tešínskeho a jeho manželky princeznej Izabely z Croy-Dülmenu. Veľkolepá dvorská svadba bavorského princa Georga a rakúskej arcivojvodkyne Izabely (*1888, †1973) sa uskutočnila vo februári 1912 v kaplnke zámku Schönbrunn vo Viedni. Bavorský princ mal už v tom čase hodnosť plukovníka.²

Mladomanželia následne odcestovali na svadobnú cestu do Welsu, Paríža a Alžírsku. Ich manželské šťastie však netrvalo dlho. Už počas svadobnej cesty sa manželia odcudzili, čo viedlo k podaniu žiadosti o anulovanie manželstva.³ Príčinou rozchodu bol hlboký nesúlad dvojice, ktorý pramenil z rozdielnych charakterových vlastností. K rýchlemu zrušeniu manželského zväzku bavorského princa a rakúskej arcivojvodkyne prispel tiež fakt, že toto manželstvo nebolo nikdy naplnené, vďaka čomu bolo začiatkom roku 1913 anulované.⁴

V roku 1914 do života bavorského princa zasiahla prvá svetová vojna. Po tom ako bola v Nemecku vyhlásená všeobecná mobilizácia, bavorský princ Georg opustil Mníchov v prvom oddieli vrchného veliteľstva šiestej armády ako veliteľ motorizovaného zboru.⁵

Prvá svetová vojna

Prvá svetová vojna bola vyvrcholením predvojnovnej atmosféry vtedajšieho sveta, ktorý mal svoje centrum v Európe. Sarajevský atentát, spáchaný na následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda v júni 1914, spustil lavínu uda-

lostí, ktoré zmenili tvár celého sveta. Presne mesiac po atentáte, 28. júla 1914, vyhlásila Rakúsko-Uhorská monarchia vojnu Srbsku. Do vojnového konfliktu sa v jeho začiatkoch zapojilo len päť mocností, pretože Taliansko vyhlásilo neutralitu. Rakúsko-Uhorsko a Nemecko⁶ vyhlásili mobilizáciu a spoločne sa postavili proti dohodovým spojencom, ku ktorým patrila Veľká Británia, Francúzsko a cárské Rusko.⁷ Bojujúce krajiny predpokladali, že vojna sa skončí pomerne rýchlo, ale zmýlili sa. Po neúspešnom nemeckom pláne Bleskovej vojny na západnom fronte sa vojna na tomto bojisku premenila na dlhú statickú zákopovú vojnu. Na východnom fronte sa nádej na skoré ukončenie vojny spájala s ruskou ofenzívou v Karpatoch, ale už v máji 1915 sa nemeckej armáde podarilo tento ruský front prelomiť. Približne v tom čase sa neutrálne Taliansko rozhodlo vstúpiť do vojny na strane dohodových spojencov.⁸

V roku 1916, po smrti cisára Františka Jozefa I., nastúpil na rakúsko-uhorský trón Karol I., ktorý sa pod tlakom zhoršujúcej hospodárskej a vnútropolitckej situácie v monarchii bezvýsledne snažil o zabezpečenie mieru. Ďalším zlomom vo vojne bol rok 1917, keď sa v Rusku uskutočnila revolúcia a do vojny vstúpili Spojené štáty americké. Rok 1918 priniesol zánik východného frontu, čo umožnilo Nemecku a Rakúsko-Uhorsku uskutočniť pripravovanú jarnú ofenzívu na západnom fronte, ktorá však nepriniesla očakávané úspechy. Definitívny zlom vo vojne nastal na jeseň 1918, keď sa armádam Dohody podarilo donútiť Nemcov k ústupu, čím sa prehra ústredných mocností stala len otázkou času. Posledným významným činom, vtedy už iba formálne existujúcej rakúsko-uhorskej monarchie, bolo podpísanie prímeria s dohodovými spojencami 3. novembra 1918. Dňa 11. novembra 1918 podpísalo prímerie aj vojnou zničené Nemecko, čím boje na frontoch ustali. K formálnemu ukončeniu vojny prišlo až na Parížskej mierovej konferencii, ktorá so sebou priniesla sériu mierových zmlúv upravujúcich dovtedajšie usporiadanie Európy i sveta.⁹

Prvá svetová vojna vošla do dejín ako prvý skutočne globálny konflikt, v ktorom bojovali nielen armády znepriatelených blokov, ale v značnej miere krvácalo aj civilné obyvateľstvo. Za obeť prvej svetovej vojny padlo približne 6,6 milióna civilistov. Dohodoví spojenci ako aj ústredné mocnosti zdokonaľovali bojovú techniku. Veľká Británia po prvýkrát masovo použila tanky a siahla aj po otravnom plyne, ktorý bol využívaný nielen Nemeckom, ale aj Francúzskom. Vojna prebiehala na

¹ SCHADOVÁ, Marth. Císařovna Alžběta a její dcery. Ze života císařské rodiny. Praha : Euromedia Group – Ikar v Prahe, 2006, s. 37-48.

² SCHADOVÁ, ref. 1, s. 46.

³ SCHADOVÁ, ref. 1, s. 46.

⁴ Archduchess Isabella of Austria [online]. Dostupné na internete http://www.sparta.ekoregion.biz.pl/?define=Archduchess_Isabella_of_Austria (12. 12. 2013)

⁵ SCHADOVÁ, ref. 1, s. 54.

⁶ Nemecko a Rakúsko-Uhorsko patrili k ústredným (centrálnym) mocnostiam, resp. boli členmi Trojspolku, ku ktorému sa v priebehu vojny pripojila Osmanská ríša a Bulharsko. Pozri bližšie: PAULÍČEK, Igor – VALENT, Jaroslav. Zomrela monarchia, nech žije republika! In Historická revue, 2008, ročník 19, č. 10, s. 6-9.

⁷ K trom zakladajúcim členom Dohody sa počas vojny pripojilo Japonsko, Taliansko, Rumunsko a Spojené štáty americké. Pozri bližšie: PAULÍČEK – VALENT, ref. 6, s. 6-9.

⁸ PAULÍČEK – VALENT, ref. 6, s. 6-9.

⁹ PAULÍČEK – VALENT, ref. 6, s. 6-9.

viacerých frontoch, na súši aj na mori. Do tohto dlhého, krutého a ničivého konfliktu bolo zapojených okolo 65 miliónov vojakov, z toho približne 22 miliónov vojakov bojovalo na strane centrálnych mocností. Miliónové čísla dosahovali aj počty padlých a ranených. Na frontoch prvej svetovej vojny padlo približne 12 miliónov vojakov, mnohí sa dostali do zajatia alebo boli ťažko ranení.¹⁰

Rok 1914

Po vypuknutí prvej svetovej vojny zavládla medzi mužmi v Nemecku neopísateľná eufória, pretože každý jeden chcel bojovať za svoj národ a za svoju vlasť. Dňa 1. augusta 1914 bola v Nemecku vyhlásená všeobecná mobilizácia,¹¹ na základe ktorej bol na front prvej svetovej vojny odvelený nielen bavorský princ Georg, ale aj jeho brat Konrád.¹² Leopold Bavorský sa ako hrdý otec zúčastnil lúčenia so svojimi synmi, ktorí odchádzali na vojnové bojiská ako členovia bavorskej armády. Najmladší syn Konrád odišiel na front prvej svetovej vojny ako člen jazdeckého pluku a hoci mal hodnosť dôstojníka, do pluku nastúpil ako seržant.¹³ Leopoldov najstarší syn Georg opustil Mníchov v prvom oddieli vrchného veliteľstva šiestej armády ako veliteľ motorizovaného zboru.¹⁴

Nemecko už dlhší čas počítalo s vypuknutím vojenského konfliktu v Európe, a preto malo pre vzniknutú situáciu vypracovaný podrobný strategický plán, ktorý počítal s mohutným a rýchlym zásahom proti Francúzsku na západnom fronte. Po bleskovej prehre Francúzska sa mala značná časť nemeckých jednotiek presunúť na východný front a tým posilniť rakúsko-uhorskú armádu, ktorá tam mala dovtedy zohrávať hlavnú úlohu útočníka proti cárskemu Rusku. Základná predstava nemeckého a rakúsko-uhorského útoku proti nepriateľovi však nekorešpondovala so skutočnými udalosťami na bojiskách.¹⁵ Po vyhlásení všeobecnej mobilizácie v Nemecku stálo na nemeckej strane pozdĺž francúzskych a belgických hraníc sedem armád.¹⁶ Šiesta armáda, v ktorej pôsobil princ Georg Bavorský a ktorá pod-

¹⁰ LIPTÁK, Lubomír. Slovensko v 20. storočí. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 49-50.

¹¹ MÜLLER, Helmut – KRIEGER, Karl-Friedrich – VOLRATH, Hanna. Dejiny statů. Dějiny Německa. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 214.

¹² Bavorské kráľovstvo, v ktorom v čase vypuknutia prvej svetovej vojny vládol Ľudovít III. Bavorský, patrilo k nemeckým štátom, v dôsledku čoho sa nemecká mobilizácia vzťahovala aj na Georga Bavorského a jeho brata Konráda. Pozri bližšie: SCHADOVÁ, ref. 1, s. 54.

¹³ Práve v tomto jazdeckom pluku ukončil pred vypuknutím prvej svetovej vojny svoju vojenskú kariéru Leopold Bavorský. Ale už v apríli 1915 ho nemecký cisár Wilhelm II. určil za vrchného veliteľa 9. armády. V auguste 1915 sa mu podarilo dobyť Varšavu a v roku 1916 sa stal vrchným veliteľom východného frontu ako Hindenburgov nástupca. Pozri bližšie: SCHADOVÁ, ref. 1, s. 55.

¹⁴ SCHADOVÁ, ref. 1, s. 54.

¹⁵ MÜLLER – KRIEGER – VOLRATH, ref. 11, s. 208-209.

¹⁶ WESTWELL, Ian. Úplne ilustrované dejiny. Prvá svetová vojna. Stručný, ale smerodajný výklad priebehu, Veľkej vojny“ s analýzou rozhodujúcich udalostí a významných bitiek.

liehala vrchnému veleniu princa Ruprechta Bavorského, bola spolu so siedmou armádou generála von Heeringena rozmiestnená v Alsasku-Lotrinsku pozdĺž hranice s Francúzskom. Hlavná úloha oboch armád bola pomerne zložitá. Šiesta a siedma nemecká armáda mala kryť južný bok obchvatného krídla smerujúceho do Belgicka a zároveň mala čeliť francúzskej armáde v prípade, ak by sa pokúsila preniknúť do Alsaska a Lotrinska. Pre ľahšiu koordináciu vojenských operácií boli obe tieto armády podriadené princovi Ruprechtovi Bavorskému.¹⁷

Začiatkom augusta 1914 začali francúzske armády s pochodom do Alsaska a Lotrinska. Prvej francúzskej armáde generála Dubaila a druhej francúzskej armáde generála de Castelnau sa na odpor postavila šiesta a siedma nemecká armáda, ktorá 18. augusta Francúzom zámerne uvoľnila časť nemeckého územia v Lotrinsku. O dva dni prišlo k obratu. Nemecké armády na nepriateľa prudko zaútočili a 21. augusta ho prinútili k ústupu.¹⁸ V priebehu nasledujúceho mesiaca sa však situácia začala vyvíjať v prospech dohodových spojencov. Prvá a druhá francúzska armáda rozmiestnená pozdĺž alsaskej hranice v okolí Nancy odrazila útok šiestej a siedmej nemeckej armády korunného princa Ruprechta a generála von Heeringena. Približne v tom čase dostali nemecké armády rozkaz k stiahnutiu sa za riekou Marna a k ústupu od Paríža, a tak Schlieffenov plán zlyhal na celej čiare. Neúspech na Marne donútil nemeckú armádu k ústupu na sever, čím sa začali tzv. preteky k moru, ktorých cieľom bolo obchvatnými manévrami zaútočiť na protivníkov nekruté krídlo. Týmto snahám napokon zabránilo pobrežie Severného mora. Posledný pokus Nemecka o prelomenie spojeneckej línie skončil v novembri 1914, keď Nemecko prehralo bitku pri Ypres a na západnom fronte sa začala pozíčná zákopová vojna.¹⁹

Nemecké strategické plány skomplikoval aj vývoj udalostí na východnom fronte. Centrálné mocnosti síce počítali s urýchlením ruskej mobilizácie, ale ruský vpád do Východného Pruska a na poľsko-haličské územie v polovici augusta 1914 ich veľmi prekvapil, a preto Nemecko vyslalo na východný front niekoľko svojich jednotiek zo západu. Nemeckej armáde vo Východnom Prusku sa síce podarilo poraziť dve ruské armády, ale táto ruská prehra nemala pre vývoj ďalších udalostí žiadny rozhodujúci význam. Z ruského vpádu na poľsko-haličské územie sa Rakúsko-Uhorsko spamätávalo ešte dlhú dobu. Rusi obklúčili pevnosť Przemysl, obsadili haličské naftové polia, ovládli karpatské priesmyky otvárajúce im cestu do Uhorska a ohrozovali sliezsku priemyselnú oblasť. Ruský postup sa zastavil

Bratislava : Fortuna Libri, 2009, s. 22.

¹⁷ HEŘTOVÁ, Yvette. Zákopová válka. Praha : Mladá fronta, 1983, s. 20-25.

¹⁸ Útok nemeckej armády bol taký silný, že spôsobil nielen ústup prvej francúzskej armády, ale aj zničenie pravého krídla druhej francúzskej armády generála de Castelnau. Nemecké armády pokračovali vo svojich útokoch aj po skončení bitky, k čomu prišlo 22. augusta 1914. Pozri bližšie: WESTWELL, ref. 16, s. 28-29.

¹⁹ MÜLLER – KRIEGER – VOLRATH, ref. 11, s. 216.

v dôsledku značných strát, kvôli chýbajúcim zálohám a zásobám. Ruský vpád na poľsko-haličské územie a porážka Rakúsko-Uhorska spôsobili nielen demoralizáciu v rakúsko-uhorskej armáde, ale otriasli aj dôverou Nemecka ako rakúsko-uhorského spojenca. Nemecko sa preto rozhodlo posilniť rakúsko-uhorský front niekoľkými vlastnými vojenskými útvarmi, pričom sa rakúsko-uhorská armáda mala podrobiť nemeckému vrchnému veleniu.²⁰

Napriek vývoju udalostí na západnom a východnom fronte každý z bojujúcich štátov veril v dosiahnutie rýchleho víťazstva, hoci vojaci už prestali dúfať, že sa do Vianoc vrátia domov, a tak začali s budovaním zákopov, v ktorých prežili svoje prvé frontové Vianoce.²¹ Na rozdiel od obyčajných vojakov mal bavorský princ to šťastie, že mohol blížiac sa vianočné sviatky stráviť v kruhu svojich najbližších v Bruseli. Neskrývané prekvapenie a radosť, ktorú Georg Bavorský prežil pri stretnutí so svojimi rodičmi v Bruseli opísal aj v liste, ktorý začiatkom januára 1915 poslal svojej sestre Auguste: „*Dráhá Augusta! Srdečne Ti dakujem za včerajšiu milú kartu. Bolo mi veľkým potešením vidieť rodičov v Bruseli, bohužiaľ sme spolu boli len veľmi krátko, pretože som dostal len jeden deň dovolenky. V L. sme viedli takmer pokojný život, sme skutočne dobre ubytovaní a spozorovali sme z vojny relatívne málo. Samozrejme je počuť deň a noc rachot z kanónov, sme blízko frontu, ale ja som si už v priebehu mesiacov na tento hluk tak zvykol, že som to v tento deň v Bruseli nevnímal. Nedávno kráľ oslavoval narodeniny so slávnostnou bohoslužbou, vojenskou prehliadkou a hostinou. Nabudúce chce prísť kráľ k nám, aby videl vojenské oddiely.*“²² Po úspechoch Georgovej armády v Lotrinsku začali z bojísk prichádzať čoraz väčšie transporty ranených vojakov. To značne znepokojilo arcivojvodkyňu Gizelu a jej švagrinú, Teréziu Bavorskú, ktoré chceli navštíviť svojich synov. To bol však problém, pretože príchod dám na obsadené územie nebol povolený. Nakoniec sa Leopoldovi Bavorskému podarilo získať zvláštne povolenie a na obdobie medzi Vianocami a Novým rokom mohol s oboma ženami odcestovať do Bruselu, kde sa v tom čase nachádzali Georg, Konrád a Henrich, syn Terézie Bavorskej. Arcivojvodkyňa Gizela sa v Bruseli dokonca podarilo usporiadať menšiu vianočnú oslavu.²³

Rok 1915

Začiatkom roku 1915 sa bavorský princ ešte stále nachádzal v blízkosti západného frontu, na ktorom zatiaľ panovala pokojná situácia, ktorá umožnila kráľovi uskutočniť ohlásenú návštevu. Krátko po návšteve kráľa sa Georg Bavorský do-

²⁰ JINDRA, Zdeněk. První světová válka. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 82-87.

²¹ WESTWELL, ref. 16, s. 43.

²² GEORG VON BAYERN, nepublikované listy, ktoré v priebehu rokov 1915 – 1918 posielal svojej sestre arcivojvodkyňi Auguste Habsburskej. Súkromná korešpondencia Georga Bavorského je uložená v zámočkej knižnici v Topolčiankach.

²³ SCHADOVÁ, ref. 1, s. 54-55.

zvedel o svojom prevelení na iný front. Aj napriek tomu, že bavorský princ nemal o svojom novom pôsobisku žiadne vedomosti, domnieval sa, že miesto jeho nového pobytu bude dosť ďaleko od západného frontu. O blížiacich sa zmenách informoval aj milovanú sestru Augustu, a to prostredníctvom listu z 10. februára 1915: „*Dráhá Augusta! Dostávame tu prirodzene iba skromné správy z Rakúska, ktoré sú väčšinou zastarané.*“²⁴ *Nakrátko sme tu mali na návšteve kráľa, ktorý prišiel, aby videl bavorské vojenské oddiely. Bolo dobré, že aspoň v prvé dni návštevy bolo počasie priam nádherné, neskôr však niekoľkokrát pršalo, ale to je už raz tak v tunajšej klíme. Mój pobyt tu sa chyli ku koncu. Bol som premiestnený do novovytvoreného zboru a opustím L., len čo mój zbor príde na bojisko, čo môže byť každým dňom. Kam idem, o tom nemám ani tušenia, ale pravdepodobne to bude dosť ďaleko odtiaľto. Na západnom bojisku sa situácia upokojila. S veľkým záujmom sledujeme udalosti na východe²⁵ a potom na mori, či bude mať ohlásená anglická blokáda očakávaný úspech?*²⁶

Boje prvej svetovej vojny prebiehali nielen na súši, ale aj na mori. Už v prvých mesiacoch vojny sa britské a nemecké loďstvo zapojilo do menších vojenských výpadov v Severnom mori. Jednou z najdôležitejších úloh britského Kráľovského námorníctva v južnej časti Severného mora bolo dohliadať na bezpečnú plavbu lodí prevážajúcich vojakov britského expedičného zboru cez Lamanšský prieliv do Francúzska, čomu sa Nemecko snažilo zabrániť, a preto vydalo nariadenie, podľa ktorého sa v obmedzenom rozsahu povoľovali ofenzívne plavby nemeckých ponoriek a torpédových člnov. Veľká Británia zápasiaca s hrozbou nemeckých ponoriek začala s budovaním podmorských pletivových bariér²⁷, ktoré mali okrem iného zabrániť nemeckým ponorkám v plavbe do ich operačných zón vo východnej časti Atlantiku. Veľká Británia začala s budovaním protiponorkového obranného systému už v auguste 1914, pričom tento systém neustále vylepšovala. Napriek britskej

²⁴ Na základe listov, ktoré som v rámci práce analyzovala jasne vyplýva, že Georg Bavorský bol podrobne informovaný o rodinných udalostiach, ktoré sa počas jeho neprítomnosti odohrali v rodinnom sídle v Mníchove, ale aj v uhorskom sídle jeho sestry Augusty. Tieto správy sa k nemu dostali prostredníctvom pravidelnej súkromnej korešpondencie, ktorú udržiaval so staršou sestrou Augustou. Preto sa domnievam, že „zastarané správy“, o ktorých sa bavorský princ zmienil vo svojom liste sa môžu týkať vnútro politickej situácii v rakúsko-uhorskej monarchii, prípadne mohli súvisieť aj s vojenskými operáciami rakúsko-uhorských jednotiek na východnom a balkánskom fronte.

²⁵ Zimné boje nemeckých a rakúsko-uhorských armád proti Rusku, ktorému sa podarilo na čas prevziať kontrolu nad východným frontom. Pozri bližšie: JINDRA, ref. 20, s. 90-91.

²⁶ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

²⁷ Pletivové prekážky, resp. baráže donútili ponorku, aby sa vynorila na hladinu, kde ju mohla zničiť palba lodných diel a vojnové plavidlá ju mohli taranovať. Baráže vydávali ponorky na milosť a nemilosť aj mánam, ktoré k nim boli pripútané. Najúspešnejšie boli britské baráže v Severnom mori. Okrem toho mali Briti rozmiestnené baráže medzi Orknejami a nórskeym pobrežím, ako aj v Stredozemnom mori od Otrantského prielivu po prístav Valona v Albánsku. Pozri bližšie: WESTWELL, ref. 16, s. 62-63.

blokáde Lamanšského prielivu Nemecko nehodlalo prestať s využívaním svojich ponoriek, čo sa plne ukázalo pri vyhlásení neobmedzenej ponorkovej vojny vo februári 1915. Vojna proti obchodu nemala príliš dlhé trvanie, pretože už v auguste 1915 ju Nemecko ukončilo. K opätovnému obnoveniu ponorkovej vojny prišlo vo februári 1917.²⁸

Strategické plány bojujúcich štátov v prvej svetovej vojne sa každý rok prispôbovali výsledkom predchádzajúcich vojenských operácií, v dôsledku čoho sa nemecký záujem začiatkom roku 1915 presunul na východný front,²⁹ na ktorý bol vo februári 1915 prevelený so svojim oddielom aj bavorský princ Georg. Jeho cesta na východ viedla cez Mníchov a Budapešť smerom do Karpát, kde sa pripojil ku generálnemu štábu južnej armády grófa Bothmera, ktorá podliehala vrchnému veleniu generála Linsingena³⁰. Georg Bavorský sa o svojom prevelení na nový front zmienil aj v liste pre Augustu z 10. februára 1915. V tom čase ešte nevedel, že práve východný front bude v najbližších dvoch rokoch jeho ďalším pôsobiskom. Blížšie informácie o ceste na východný front ako aj o mieste svojho nového pobytu poskytol Georg Bavorský milovanej sestre Auguste v liste z 18. februára 1915: „*Drahá Augusta! Teraz sa teda šťastlivo nachádzam v Karpatoch. Bolo to pre mňa veľké prekvapenie sem prísť, všeobecne sa očakávalo, že štáb, ku ktorému patrí sa uplatní na západnom bojisku. Rozdiel medzi tunajškom a Francúzskom je obrovský, zvlášť čo sa týka klimatických podmienok. Tam bolo už v posledných týždňoch môjho pobytu celkom jarné počasie, tu bola pri našom príchode hlboká zima. V najbližších dňoch sa musíme presťahovať do jednej malej horskej dediny, ktorá veľmi trpela počas invázie Rusov. Na zničených domoch sa muselo najskôr urobiť množstvo núdzových prístreškov, aby bola ako tak obývateľná. Napriek tomu je ale veľmi útulná. Predovšetkým mi nie je jasné, čo budeme robiť s našimi koňmi, ako to vôbec bude možné, aby sme im zabezpečili nutný pohyb. Pri mojej ceste cez Mníchov som sa zdržal 12 hodín. Mama vtedy nevedela kadiaľ vedie cesta. Ty si bola vtedy v Topolčiankach, nemohol som skôr zatelegrafovať. Len hodinu pred prechodom cez Budapešť som sa to dozvedel. Veľmi by ma potešilo stretnúť raz. Jozefa, teraz, keď nie sme od seba tak ďaleko vzdialení, nevidím, žiaľbohu, žiadnu cestu, ako by som to mohol urobiť.*“³¹

V roku 1915 sa nemecké a rakúsko-uhorské armády na východnom fronte pokúšali o vyradenie Ruska z vojny, resp. o jeho oslabenie vo Východnom Prusku,

²⁸ WESTWELL, ref. 16, s. 60-63.

²⁹ JINDRA, ref. 20, s. 77.

³⁰ Generál Alexander von Linsingen bol veliteľom rakúsko-uhorsko-nemeckej armády Juh, ktorá bola v roku 1915 rozmiestnená pozdĺž hrebeňa Karpát. Hlavnou úlohou Linsingenovej armády posilnenej o dve rakúsko-uhorské armády bolo získanie pevnosti Przemysl, ktorú Rusi obliehali od septembra 1914. Armáda Juh v nadchádzajúcej zimnej ofenzíve postúpila len minimálne, pretože jej cestu skrížil zasnežený horský terén. Blížšie pozri: WESTWELL, ref. 16, s. 83.

³¹ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

Sliezska a v oblasti Karpát.³² V tom čase ako veliteľ 7. rakúsko-uhorského zboru na východnom fronte pôsobil arcivojvoda Jozef August von Habsburg, švagor už niekoľkokrát spomínaného bavorského princa Georga. Arcivojvoda Jozef August sa vyznamenal najmä v ťažkých zimných bojoch o Stropkov (december 1914) a Duklu (január 1915).³³ Počas bojov bol ľahko ranený, ale ani to mu nezabránilo v jeho úsilí o vytlačenie Rusov z tohto územia. Zimným bojom na východnom fronte ako aj zdravotnému stavu arcivojvodu Jozefa Augusta sa venoval i bavorský princ Georg vo svojom liste z 10. februára 1915: „*Drahá Augusta! Ďakujem za milú kartu z 24. januára, ktorá ma veľmi potešila. Medzitým som sa cez rodičov dozvedel, že trpíš na zápal očí a Jozef je ľahko ranený. Dúfajme, že oboje, najmä jeho zranenie, nie je zlé, takže nie je nútený opustiť bojisko.*“³⁴

Prvé ofenzívne operácie z januára a februára 1915 však centrálnym mocnostiam neprinesli nijaké väčšie úspechy, a preto v máji 1915 začali s novou ofenzívou, ktorá patrila medzi najúspešnejšie akcie celej vojny. V priebehu piatich mesiacov musela ruská armáda ustúpiť stovky kilometrov na východ a stratila viac ako dva milióny mužov. V priebehu tejto ofenzívy sa Rakúsko-Uhorsku podarilo získať haličskú pevnosť Przemysl i celé územie Haliče,³⁵ na ktorom pôsobil Georg Bavorský. Bavorský princ ani na chvíľu nezaváhal a hneď potom, ako sa na haličskom fronte opäť upokojila situácia, poslal ďalší list svojej najdrahšej sestre Auguste, ktorý napísal 20. októbra 1915: „*Drahá Augusta! Už celú večnosť som Ti dlžný podakovanie za Tvoj milý list z 27. septembra, ktorý ma veľmi potešil. Medzitým si sa určite dozvedela, že som neprišiel do Srbska, ale nachádzam sa už niekoľko mesiacov vo východnej Galícii. Novými udalosťami v Srbsku³⁶ na našom fronte nastal pokoj, ktorý bude trvať údajne ešte dlhší čas. Naše nádeje, že sa v krátkom čase zastavíme v Rusku, sa asi nevyplnia tak skoro. Tiež neexistuje nádej, že prideme opäť na západné bojisko ako sme to očakávali na zimu. Tak si musíme zvyknúť na myšlienku, že strávime zimu v tunajšej málo pôvabnej krajine. Nie je vylúčené, že na začiatku alebo v polovici novembra odcestujem na krátky čas na štátne zasadnutia rady do Mníchova. V poslednom čase sme mali veľa dažďa a studeného vetra, jeseň nastúpila veľmi skoro. Cez voľno sa vždy mohlo jazdiť. Napokon je tu celkom nová jazdecká škola, čo je pre zimu veľká výhoda. Polia sú pre množstvo dažďa veľmi hlboké, okrem toho sa tu nachádza málo rovných ciest.*“³⁷

Problémom pre bojujúcu armádu nebolo len blížiac sa zimné počasie, ale aj zlé hygienické podmienky, ktoré so sebou priniesli rôzne choroby. Najmä počas leta

³² JINDRA, ref. 20, s. 90-91.

³³ HOLEC, Roman. Poslední Habsburgovci a Slovensko. Bratislava : Ikar, 2001, s. 154.

³⁴ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

³⁵ JINDRA, ref. 20, s. 90-91.

³⁶ Nemecko, Rakúsko-Uhorsko a Bulharsko uskutočnili úspešné vojenské ťaženie proti Srbsku. Blížšie pozri: VEBER, Václav et al. Dejiny statů. Dějiny Rakouska. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 464-465.

³⁷ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

1915 sa vo východnej Galícii rozšírila cholera a týfus, ktoré sužovali nielen vojakov, ale aj civilné obyvateľstvo. K určitému zlepšeniu prišlo až začiatkom jesene, keď cholera celkom ustúpila a rozsah týfového ochorenia sa zmenšil. Radosť zo zlepšenia zdravotného stavu chorých na haličskom fronte vyjadril bavorský princ Georg aj v liste pre Augustu z 20. októbra 1915: „Zdravotné podmienky, ktoré počas teplého ročného obdobia neboli dobré sa veľmi zlepšili. Zriadili sa tu verejné kúpele a robí sa všetko možné, aby sa zlepšili hygienické pomery. Najhoršia je strašná nečistota obyvateľstva a tu sa, žiaľ, nedá nič robiť.“³⁸

Rok 1916

Krutú realitu vojny si vojaci uvedomovali najmä počas vianočných sviatkov. O tom, že vojenské operácie nebrali ohľad na sviatky mieru a pokoja, svedčí tiež úryvok z listu, ktorý bavorský princ napísal sestre Auguste 8. januára 1916: „*Drabá Augusta! Tvoja cesta na Isonzofront musela byť nesmierne zaujímavá, a potom vidieť radosť z celej rodiny pri vianočnom stromčeku! Tieto Vianoce boli primerane pokojne oslávené. Pri našej južnej armáde*³⁹ *sa už niekoľko dní bojuje, čím sme aj my vtiiahnutí do tohto utrpenia. Napriek obrovským stratám útočí Rusko stále ďalej, zjavne chcú za každú cenu presadiť prelomenie hraníc Bukoviny. My ale neveríme, že sa im to podarí. Dokonca aj cez Vianoce pokračovali boje.*“⁴⁰

Nasledujúci rok so sebou priniesol niekoľko ofenzívnych akcií dohodových spojencov na európskych bojiskách západného, východného a talianskeho frontu, ako aj najdlhšiu bitku celej vojny, ktorú vo februári 1916 iniciovalo Nemecko. Nemecký útok na opevnenú francúzsku pevnosť Verdun na rieke Mása vychádzal z predpokladu, že Francúzi budú brániť svoje postavenie bez ohľadu na straty, len aby získali späť územie, ktoré predtým stratili. Cieľom nemeckej operácie bolo spôsobiť Francúzsku totálne „vykrvácanie“, ktoré by ho donútilo k podpísaniu mieru. Bitka o francúzsku pevnosť Verdun v prvých mesiacoch jej trvania takmer vyústila do vytúženej nemeckej porážky Francúzska, ale po spustení Brusilovej ofenzívy na východnom fronte a britsko-francúzskeho útoku na rieke Somme v júni 1916, sa začala situácia meniť v prospech Francúzov. Ofenzívne akcie dohodových krajín na východnom a západnom fronte odlákali nemecké zálohy od Verdunu, čo využili Francúzi počas záverečných bojov, keď sa im podarilo od Nemecka vydobýť väčšinu najdôležitejších pevností (napr. Douaumont a Vaux), pričom v decembri 1916 v nemeckých rukách zostala iba nevelká časť francúzskeho územia, ktoré Nemecko získalo v počiatočných fázach bojov.⁴¹

Jedna z najkrvavejších bitiek prvej svetovej vojny priniesla značné straty na

³⁸ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

³⁹ Siedma rakúsko-uhorská armáda pod velením generála Pflanzer-Baltina, ktorá bránila najjužnejšiu časť východného frontu. Pozri bližšie: WESTWELL, ref. 16, s. 82-83.

⁴⁰ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁴¹ JINDRA, ref. 20, s. 96-99.

životoch oboch bojujúcich strán, ale aj sklamanie bavorského princa Georga, ktorý ešte začiatkom apríla 1916 veril v úspech nemeckej operácie pri Verdune. Nádeje, ktoré bavorský princ spájal s nemeckým víťazstvom pri Verdune, opísal tiež v liste pre Augustu z 2. apríla 1916: „*Drabá Augusta! Nedávno som bol s grófom Bothmerom*⁴² *na trojdňovej návšteve armády Pflanzer-Baltin a v Černovicich. Počasie bolo veľmi priaznivé a výlet sa veľmi vydaril. Černovice, ktoré vytvárajú celkom nemecký dojem, sa mi veľmi páčili. Správca gróf Meran*⁴³ *bol mimoriadne láskavý a pozval nás na obed a večeru, hoci svoje sídlo nemá tu, ale v Dornawatre. Po päťtyždňovom hmlistom období, počas ktorého sme nevideli slnko ani jeden deň, nastala konečne aj tu, v severnej Galícii, jar. Aj u nás sa samozrejme sústreďuje všetok záujem na Verdun. Myslím si, že to ide pomaly, je to upokojujúce a vyvoláva to pocit istoty, premyslenosti.*“⁴⁴

Aby Rusi zmiernili tlak na Francúzov pri Verdune, rozhodli sa odpútať nemeckú pozornosť na západe činnosťami na východnom fronte, preto v marci 1916 pripravili ofenzívu pri jazere Naroč. Nanešťastie pre Francúzsko sa ruský odpútačujúci manéver skončil neúspechom už v apríli 1916. Po neúspešnom ruskom útoku sa situácia na východnom fronte na istý čas opäť upokojila.⁴⁵ Túto skutočnosť vo svojom liste z 21. apríla 1916 potvrdil aj bavorský princ Georg: „*Drabá Augusta! Je to nešťastie, že mama si práve teraz musela zlomiť ruku. Chvála Bohu znejú správy priaznivo, takže sa nemusím báť. Tu je síce celkom teplo, ale denne prší. Kvôli mnohým dažďom je pôda mimo cesty tak rozmočená, že sa dá len ťažko jazdiť. Teraz prišiel veľmi sympatický podplukovník generálneho štábu, ktorý pred rokom patrila k nášmu štábu, k armádnemu komandu pri Adelsbergu. Možno bude Jozefa zaujímať, že som o ňom počul od južnej armády. V poslednej dobe vyzerajú boje tam dolu opäť silnejšie. Bezpochyby si tiež čítala fejtóny, ktoré sú občas v Nových slobodných novinách. Poznám autorku, slečnu Schalek, osobne z jednej cesty a píšem si s ňou. Máva často prednášky o Indii a juhovýchodných ostrovoch vo Viedni, je to zaujímavá dáma, s ktorou sa dá veľmi zaujímavo rozprávať. Na našom fronte je vo všeobecnosti pokoj. Samozrejme stále sa trochu bojuje, ale väčšie boje sa už dlhšiu dobu veľmi neuskutočňujú. Napriek tomu si nemyslím, že je vo výhlade iný front, ako by sme si to veľmi želali. Snáď počestujem na začiatku mája na pár dní na návštevu k otcovej armáde.*“⁴⁶ Bohužiaľ, podmienky sú stále nepriaznivé, sa-

⁴² Felix von Bothmer bol generálom južnej armády pozostávajúcej z jednej nemeckej a piatich rakúskych divízií, ktoré pôsobili na haličskom fronte. Armádny zbor grófa Bothmera susedil s armádou generála Pflanzer-Baltina, ktorý vo februári 1915 dobyl Černovice. Pozri bližšie: HEŘTOVÁ, ref. 17, s. 246.

⁴³ Gróf Rudolf von Meran bol v tom čase správcom Bukoviny, ktorá patrila ku korunným krajinám habsburskej monarchie. Pozri bližšie: Graf Meran, der zweite Statthalter in Oberösterreich im Weltkrieg [online]. Dostupné na internete http://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/AC01054587/104/LOG_0107/ (12. 12. 2013)

⁴⁴ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁴⁵ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁴⁶ Leopold Bavorský v tom čase pôsobil v severozápadnej časti východného frontu ako veliteľ 9. nemeckej armády posilnenej o armádny zbor generála Woyrscha. Pozri bližšie:

motná cesta vyžaduje množstvo času. Samozrejme by som rád využil príležitosť vidieť Varšavu a časť Poľska.⁴⁷ Pokojnú situáciu na východnom fronte narušil začiatkom júna 1916 ďalší ruský útok, ktorý súvisel s udalosťami na západnom fronte a v poslednom rade aj s náporom rakúsko-uhorskej armády v Taliansku, čo donútilo taliansku armádu, aby požiadala o rýchlu pomoc.⁴⁸

Dianiu na talianskom fronte vo veľkej miere dominovalo niekoľko bitiek v okolí rieky Isonzo (Soča), ktorá tvorila hranicu medzi Rakúsko-Uhorskom a Talianskom, ktoré sa v roku 1915 rozhodlo vstúpiť do vojny na strane dohodových spojencov. Územie v okolí rieky Isonzo sa tak stalo dejiskom niekoľkých talianskych a rakúsko-uhorských ofenzívnych akcií.⁴⁹ Situáciu na talianskom bojiisku vo svojom liste z 2. apríla 1916 zachytil aj bavorský princ Georg: „V Isonzo to vyzerá v súčasnosti pokojne. Vojenské oddiely, ktoré tu znášali obrovské útrapy, si určite doprajú oddych.⁵⁰ Aj tak nebude trvať dlho, pokiaľ sa to znova začne s novou silou kdesi na talianskom fronte.“⁵¹ Slová bavorského princa sa vyplnili v máji 1916, keď sa na talianskom fronte opäť rozpútali boje, ktoré iniciovalo Rakúsko-Uhorsko. Útok rakúsko-uhorskej armády bol sústredený na hornatý terén Tridentska, časti južného Tirolska, ktoré Taliani okupovali od roku 1915. V prvých fázach ofenzívy bola rakúsko-uhorská armáda úspešná, ale už koncom mája 1916 musela čeliť viacerým problémom. Ťažký horský terén, silnejúci tlak talianskej armády a výbuch na ruskom fronte, prinútili rakúsko-uhorské velenie k stiahnutiu jednotiek z Tridentska, ktoré mali zachrániť situáciu na východnom bojiisku,⁵² kde sa relatívne pokojný stav z apríla 1916 zmenil na hotovú katastrofu.⁵³

Georg Bavorský mal doposiaľ veľké šťastie, pretože vo väčšine prípadov panovala na miestach jeho pôsobenia pokojná situácia. Rok 1916 však priniesol zmenu. Hoci bavorský princ predpokladal ďalší ruský útok na východnom fronte, vypuknutie Brusilovej ofenzívy centrálnu mocnosť prekvapil. O svojej teórii pravdepodobného ruského útoku sa Gerog Bavorský zmienil aj v liste pre Augustu⁵⁴: „*Dráhá Augusta! Na našom fronte panuje vo všeobecnosti celkovo pokojný stav.*

HERTOVÁ, ref. 17, s. 246-252.

⁴⁷ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁴⁸ WESTWELL, ref. 16, s. 136.

⁴⁹ WESTWELL, ref. 16, s. 90.

⁵⁰ Talianska armáda sa po svojich prvých neúspechoch z roku 1915 rozhodla pre uskutočnenie ďalšej ofenzívy, ktorú si naplánovala na leto 1916, ale vývoj udalostí pri Verdune prinútil Talianov k útoku už v marci 1916. Piata bitka na rieke Isonzo sa však pre nepriaznivé počasie skončila bez východiska. Pozri bližšie: WESTWELL, ref. 16, s. 90-143.

⁵¹ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁵² WESTWELL, ref. 16, s. 142-143.

⁵³ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁵⁴ Pri spomínanom liste nebol uvedený presný dátum jeho napísania. Obsah listu však zachytával udalosti, ktoré sa odohrali v Európe počas prvej polovice roka 1916. Na základe toho sa domnievam, že list mohol byť napísaný v čase pred vypuknutím Brusilovej ofenzívy

Či to však príde zakrátko alebo za dlhší čas k celkovému ruskému útoku to sa ešte nevie. V každom prípade sa Spojenci všetkými prostriedkami snažia presvedčiť Rusov, aby sa pohl k útoku.“⁵⁵ Pod tlakom naliehania dohodových spojencov sa Rusko odhodlalo k ďalšiemu útoku na východný front. Ofenzíva ruského generála Alexeja Brusilova sa začala 4. júna 1916. Hlavný ruský nápor bol sústredený na oblasť medzi pripiatskymi močariskami a rumunskou hranicou. Týmto rozsiahlym útokom sa Rusku podarilo pomôcť svojim spojencom na západe, pričom dosiahli aj odvolanie rakúsko-uhorskej ofenzívy na talianskom fronte. Ruskej armáde sa podarilo zatlačiť nepriateľské jednotky o niekoľko desiatok kilometrov na celej línii frontu a spôsobiť im vysoké ľudské a materiálne straty. Najväčšie úspechy dosiahla ruská armáda na juhu, kde Rusi zatlačili 7. rakúsko-uhorskú armádu až na úpätie Karpát. V dôsledku zhoršujúcej sa situácie boli centrálnu mocnosť nútené presunúť na východ niekoľko svojich jednotiek zo západného, talianskeho a balkánskeho frontu. Úspešná Brusilova ofenzíva sa skončila koncom augusta 1916 a priniesla so sebou nielen najväčšiu prehru centrálnych mocností od vypuknutia vojny, ale v značnej miere prispela aj k úpadku morálky rakúsko-uhorských vojakov.⁵⁶

Rok 1917

Osud rakúsko-uhorskej monarchie ovplyvnil nielen prebiehajúci svetový vojenský ošial, ale aj smrť jedného z najväčších monarchov habsburskej ríše i Európy. Cisár František Jozef I., starý otec bavorského princa Georga, zomrel v novembri 1916. Smrť 86-ročného habsburského monarchu nebola v tej dobe pre nikoho prekvapením, keďže sa pre panovníkove zdravotné problémy už niekoľko rokov rátalo s touto možnosťou. Novým, a zároveň posledným rakúskym cisárom z habsbursko-lotrinského rodu, sa stal Karol I., ktorý bol okrem iného aj posledným uhorským a českým kráľom. Slávnostná korunovácia za rakúskeho cisára vo Viedni bola rovnako veľkolepá a honosná ako jeho korunovácia za uhorského kráľa Karola IV. v Budapešti, ktorej sa 30. decembra 1916⁵⁷ zúčastnila aj arcivojvodkyňa Augusta Habsburská. Priebeh korunovácie nového rakúsko-uhorského panovníka s veľkým záujmom sledoval aj Georg Bavorský, ktorý sa k tejto slávnostnej udalosti vyjadril i v liste pre Augustu zo 17. januára 1917: „*Dráhá Augusta! Srdečne Ti dakujem za Tvoj milý list zo 6. januára, ktorý ma veľmi potešil a zaujal. So živým záujmom som sledoval správy o korunovácií, mal som tiež príležitosť hovoriť s generálom, ktorý tam bol. Opakovane ma uistil, ako veľmi si bola vítaná Pešťanmi, a že doručenie korunovačných šiat mladej kráľovnej urobilo veľmi dobrý dojem.*“⁵⁸

vy na východnom fronte.

⁵⁵ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁵⁶ WESTWELL, ref. 16, s. 136-137.

⁵⁷ SEGEŠ, Vladimír et al. Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2010, s. 278-290.

⁵⁸ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

Obe slávnosti ako aj krátka vláda posledného rakúskeho cisára boli poznačené vojnovými udalosťami, s ktorými si pokojný Karol I. nevedel poradiť.⁵⁹ Obyvatelia mnohonárodnostnej habsburskej monarchie od svojho nového panovníka očakávali aj novú vojnovú politiku, ktorá mala viesť k ukončeniu krutého a ničivého konfliktu. Jednou z hlavných príčin nastávajúcich nepokojov v monarchii bola zvyšujúca sa úroveň hladu. Nespokojné obyvateľstvo začalo prejavovať svoju protivojnovú náladu prostredníctvom štrajkov, ktoré sa rozšírili po celej krajine. Tým, že si centrálna mocnosť zo svojich krajín brali potrebné suroviny, zásoby a potraviny pre vojakov na bojiskách, obyčajným ľuďom takmer nič neostalo, v dôsledku čoho museli obyvatelia čeliť hroziacemu hladomoru. S touto situáciou museli bojovať nielen v tábore centrálnych mocností, ale aj na strane dohodových štátov, ktorého najslabším článkom bolo Rusko, zatiaľ čo na strane centrálnych mocností to bolo Rakúsko-Uhorsko.⁶⁰

O nepokojnú situáciu v habsburskej monarchii prejavil záujem aj bavorský princ Georg, ktorý ju ešte začiatkom januára 1917 nepovažoval za veľmi kritickú, o čom svedčí tiež úryvok z jeho listu pre Augustu: „*Na našom fronte nie je nič nové. Viedli sme pokojný, tichý život v našej neútulnej fabrike*⁶¹ *Napriek relatívnemu pokojiu na fronte je v kancelárii množstvo práce, takže vlastne sedím celý deň za písacím stolom. Dokonca sa zdá, akoby papierovanie stálo v nepriamej úmere ku každodennej činnosti na fronte. Nedávno som bol s grófom Bothmerom na krátkej návšteve Lembergu, ktorý nie je ďaleko od našej centrály a železnicou sa dá dobre zvládnuť cesta. Z času na čas to robí dokonca dobre, pohybovať sa po chodníkoch skutočného mesta a vidieť ostatných ľudí, nie len vojakov. Na začiatku februára mám v úmysle cestovať do Mníchova na dovolenku. Nebol som tam viac ako rok. Počujeme také názory o situácii v zázemí, že si človek na fronte o tom nemôže urobiť objektívny obraz. V každom prípade nepochybujem, že mnohokrát počuté náreky o nedostatku potravín sú prebňané.*⁶²

V roku 1917 sa medzi obyvateľstvom všetkých bojujúcich krajín prejavila veľká únava a nechť k vojne. Dohodoví spojenci boli aktívni najmä na západnom fronte, kde sa im podarilo uskutočniť dva mohutné útoky, počas ktorých prišli obe bojujúce strany o značný počet mužov. Zatiaľ čo na západnom bojisku zúril krutý boj, udalostiam na východnom fronte dominovala revolučná situácia v Rusku, kde sa k moci dostávala skupina bolševikov vedená V. I. Leninom.⁶³ Približne v tom čase sa Georg Bavorský dozvedel o svojom prevelení na západný front. Bavorský princ už nejaký čas túžil zmeniť pôsobisko, v dôsledku čoho ho táto správa potešila. Svoju radosť z blížiacej sa zmeny, ako aj nádej na skoré ukončenie vojny na východnom fronte, ktorú spájal s nepokojnou situáciou v Rusku, vyjadril tiež v liste pre

⁵⁹ SEGEŠ, ref. 57, s. 285-290.

⁶⁰ KRÍŽEK, Jaroslav et al. První světová válka. Praha : Naše vojsko, 1968, s. 145-147.

⁶¹ Blížšie informácie o spomínanej fabrike sa mi nepodarilo nájsť.

⁶² GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁶³ WESTWELL, ref. 16, s. 165.

Augustu z 30. marca 1917: „*Drahá Augusta! Srdečná vďaka za milý pozdrav z 25. februára s blahoželaním k mojim narodeninám, ktorý ma veľmi potešil. Pravdepodobne budem aj ja čoskoro odvelený na krátky čas na západný front, na čo sa, samozrejme, veľmi teším. Po viac ako dvojročnom pobyte vo východnej Galícii je potrebné vidieť už aj niečo iné. Práve teraz som bol odvelený na tri týždne do Lembergu kvôli zastupovaniu dôstojníka na dovolenke. Využil som príležitosť ísť viackrát do pravej dobrej opery. Žiaľ, hráva sa výlučne v poľštine, takže drámy a komédie pre mňa neprichádzajú do úvahy. Aký vývin bude mať asi ruská revolúcia? Pevne verím, že povedie k skráteniu vojny a možno prinesie nečakane vzrušujúci koniec.*⁶⁴

Februárová revolúcia v Rusku predstavovala vyvrcholenie dlhoročných hospodárskych, politických a sociálnych pomerov nedemokratického štátu.⁶⁵ Neúspešné vojenské velenie ruského cára Mikuláša II., stúpajúce vojnové napätie, narastajúce zoznamy mŕtvych a ranených ruských vojakov, prepychový život cárskej rodiny a aristokracie a na druhej strane stúpajúca bieda väčšiny ruského obyvateľstva, viedli v marci 1917 k spontánnemu výbuchu. Bezprostredným podnetom k vypuknutiu revolúcie boli masové štrajky organizované socialistami a robotníckymi organizáciami od januára 1917, ku ktorým sa veľmi rýchlo pripojilo aj hladujúce obyvateľstvo podnecujúce revolučné výzvy. Výsledkom februárovej revolúcie v Rusku bola abdikácia cára Mikuláša II., ktorý bol s celou svojou rodinou prevezený do Jekaterinburgu na Sibíri.⁶⁶ Moc v krajine prevzala Dočasná vláda, proti ktorej už v apríli 1917 ostro vystúpil vodca ruskej bolševickej strany Vladimír Iljič Lenin, ktorý preferoval podpísanie mieru s centrálnymi mocnosťami. Neustále napádanie Dočasnej vlády zo strany bolševikov viedlo v júli 1917 k ďalším vzburám, počas ktorých sa bolševici snažili o získanie protivojnovu naladenej verejnosti. Nestabilné postavenie Dočasnej vlády a napätú situáciu v Rusku využili bolševici v októbri 1917 na rozpútanie prevratu, ktorý im umožnil získať absolútnu moc v krajine.⁶⁷

Zatiaľ čo sa Rusko zmiatlo v neustálych nepokojoch, bavorský princ Georg bol prevelený z Východnej Galície (z okolia Lembergu) do blízkosti poľskej hranice s Litvou a Bieloruskom. Na tomto úseku východného frontu pôsobil približne od augusta do novembra 1917, keď bol prevelený do Palestíny. Georg Bavorský sa

⁶⁴ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁶⁵ V Rusku platil juliánsky kalendár podľa, ktorého sa revolúcia začala vo februári. Podľa gregoriánskeho kalendára sa februárová revolúcia v Rusku odohrala v marci. Podobný problém nastal aj pri určení dátumu októbrového prevratu v Rusku, ktorý sa podľa ruského kalendára odohral v októbri 1917, ale podľa gregoriánskeho kalendára to bol november 1917. Pozri bližšie: WESTWELL, ref. 16, s. 186-189.

⁶⁶ Osud cárskej rodiny žijúcej v prísnom domácom väzení bol spečatený v júli 1918, keď boli jej členovia zavraždení svojimi bolševickými strážcami. Pozri bližšie: RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. K dejinám Ruska a ZSSR v prvej polovici 20. storočia – udalosti, pojmy, fakty, osobnosti. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2010, s. 15.

⁶⁷ RUMAN, ref. 66, s. 38-287.

o svojom prevelení na nový front dozvedel už v marci 1917, pričom sa uvažovalo o jeho presune na západný front. O tom, prečo bol namiesto západného frontu prevelený na iný úsek východného frontu sa vo svojom liste z 26. septembra 1917, žiaľ, nezmienil. Napriek tomu sa na zmenu svojho pôsobiska nesmierne tešil. Avšak počiatočnú eufóriu vystriedalo sklamanie prameniace z málo zaujímavej pracovnej činnosti, ako aj túžba po ďalšej zmene, ktorú bavorský princ opísal i v liste pre Augustu z 26. septembra 1917: „*Drabá Augusta! Srdečne ďakujem za Tvoj milý list z 20. septembra a za chutnú tortu, ktorú som predvčerom spoločne s listom dostal. Na mieste východného frontu, na ktorom sa teraz už šesť týždňov nachádzam, panuje úplný pokoj. Preto vítam skutočnosť, že pravdepodobne čoskoro zmením miesto. V tomto čase je to tu málo podnetné, jednako je tu veľa práce. V poslednom čase sme mali mierne, slnečné počasie, samozrejme nie také teplé ako v Budapešti, na tunajšie pomery ale veľmi príjemné. Dúfal som, že budem môcť v pralese Bialowiesh uloviť jedného alebo dvoch jeleňov, z toho ale nič nebude.*“⁶⁸

Rok 1918

Po októbrovom prevrate v Rusku prevzala moc v krajine Rada ľudových komisárov na čele s Leninom. Nová vláda sa usilovala upevniť svoju zatiaľ chabú kontrolu nad celým Ruskom, ale nezabúdala ani na svoj sľub o ukončení ruskej účasti vo vojne. Rokovania o prímerí začali v Brestlitovsku už začiatkom decembra 1917. Brestlitovské rokovania o prímerí nadobudli konečnú podobu až 3. marca 1918 podpísaním Brestlitovskej mierovej zmluvy.⁶⁹ Aj napriek tomu, že sa v tom čase bavorský princ Georg už niekoľko týždňov nachádzal v Palestíne, nestrácal záujem o udalosti v Európe. Svoju spokojnosť s vývojom udalostí na východnom fronte opísal tiež v liste pre Augustu zo 17. februára 1918: „*Drabá Augusta! Veľmi Ti ďakujem za pekný list z 9. januára, ktorý ma veľmi potešil a zaujal. Medzitým sme sa na rokovaníach v Brest – Litovsku pohli o veľký kus dopredu, vojnový stav s Ruskom je ukončený, uzatvorený mier s Ukrajinou. Teraz už len chýba rozhodujúce víťazstvo na západe, aby tiež Angličania a Francúzi prišli k rozumu. Taliani budú tiež teda musieť prestať. Pohľad do budúcnosti sa zdá byť uspokojivý, ak ľudia v pozadí nestratia nervy. Štrajkové hnutie⁷⁰ ma v posledných týždňoch veľmi znepokojilo. Je pozoruhodné, že v Anglicku, Rakúsku a Nemecku sa štrajkuje takmer súčasne. Bolo by úžasné, keby nás problémy vo vnútrozemí doviedli k temer istému koncu vojny.*“⁷¹

⁶⁸ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁶⁹ RUMAN, ref. 66, s. 13-14.

⁷⁰ Bezprostredným ohlasom októbrového prevratu v Rusku bola lavína štrajkového hnutia, ktorá zasiahla Európu. Štrajky podporujúce mierové úsilie, robotnícke a národnooslobodzovacie hnutia nabrali na intenzite najmä v Nemecku a v Rakúsko-Uhorsku, ktoré sa v dôsledku hospodárskeho, vojenského a sociálneho vyčerpania stali živnou pôdou pre ich rozvoj. Okrem centrálnych mocností zasiahla štrajková lavína aj dohodových spojencov. Pozri bližšie: KRÍŽEK, ref. 60, s. 209-211.

⁷¹ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

Ukončenie vojny na východnom fronte využilo Nemecko na stiahnutie svojich vojenských jednotiek z tohto územia s cieľom ich presunutia na západný front, na ktorom Nemci pripravovali riskantnú jarnú ofenzívu namierenú proti dohodovým spojenským vojskám, ktoré boli posilnené o americké vojenské sily. Prvá jarná nemecká ofenzíva v roku 1918 však nepriniesla očakávaný úspech. Nemcom sa síce podarilo získať časť francúzskeho územia, ale konečné víťazstvo nedosiahli. V priebehu nasledujúcich mesiacov podniklo Nemecko ešte niekoľko útokov proti spojenským vojskám na celom západnom fronte. Ťažké a nenahraditeľné straty nemeckých úderných síl, upadajúca morálka nemeckej armády, porušovanie vojenskej disciplíny a rozsiahly protiútok zo strany dohodových štátov v júli 1918 viedli k prevzatiu dominantného postavenia spojenských vojsk na západnom fronte. V septembri 1918 prešli spojenské vojská do rozsiahleho útoku po celej šírke západného frontu, ktorému už oslabené Nemecko nedokázalo čeliť. Dohodoví spojenci sa bez váhania chopili príležitosti a prinútili ku kapitulácii Rakúsko-Uhorsko, Bulharsko a Turecko, s ktorými uzatvorili dohody o prímerí. Náhle zrútenie sa centrálnych mocností prinútilo ku kapitulácii aj samotné Nemecko, ktoré so Spojencami podpísalo dohodu o prímerí s platnosťou od 11. novembra 1918.⁷²

Zrútenie sa ruského frontu v roku 1917 umožnilo Nemecku a Rakúsko-Uhorsku stiahnuť väčšinu svojich jednotiek z východu, pričom Nemecko stiahlo kvôli jarnej ofenzíve na západe svoje jednotky aj z talianskeho frontu.⁷³ Rakúsko-Uhorsko tak malo podľa nemeckých plánov svojimi vlastnými silami Taliansko poraziť. Rakúsko-uhorské armádne velenie vypracovalo stratégiu, podľa ktorej sa mali uskutočniť dva útoky súčasne, jeden v severnej časti talianskeho frontu v Tridentsku a druhý na severovýchodnom úseku frontu v povodí rieky Piava.⁷⁴ V roku 1918 pôsobil na talianskom fronte arcivojvoda Jozef August von Habsburg, ktorý od júla do októbra 1918 zastával funkciu vrchného veliteľa rakúsko-uhorskej 10. a 11. armádnej skupiny v Tirolsku, kde ho zároveň zastihlo povýšenie do hodnosti poľného maršala.⁷⁵

Posledné bojové akcie armádnych skupín arcivojvodu Jozefa Augusta von Habsburga na talianskom fronte s napätím sledoval aj bavorský princ Georg, ktorý

⁷² WESTWELL, ref. 16, s. 202-227.

⁷³ Nemecko vyslalo do Talianska svoje vojenské oddiely počas leta 1918, aby pomohlo oslabenej rakúsko-uhorskej armáde po neúspešnej jedenastej bitke pri rieke Isonzo (Soča). Rakúsko-Uhorsko za účasti nemeckých vojsk prispelo na jeseň 1918 k takmer úplnému kolapsu talianskej armády, ktorej rozvratu zabránilo urýchlenie posilnenie vojenských síl zo strany Francúzska a Veľkej Británie. Pozri bližšie: STEVENSON, John. Dejiny Európy. Od najstarších civilizácií po začiatok tretieho tisícročia. Praha : Ottovo nakladateľství, 2003, s. 386-397.

⁷⁴ STEVENSON, ref. 73, s. 386-397.

⁷⁵ HAMANNOVÁ, Brigitte. Habsburkové. První české vydání. Životopisná encyklopedie. Praha : Nakladatelství BRÁNA, 2001, s. 189.

bol v tom čase opäť v Európe. V liste z 26. septembra 1918 vyjadril nielen radosť a prekvapenie zo zasnub svojho päťdesiatročného bratranca, princa Ruprechta Bavorského, s mladým dvadsaťročným dievčaťom, ale aj nádej v úspešné ukončenie vojenských operácií v Taliansku: „*Drabá Augusta! Pišeš, že Jozefa poslali na taliansky front. Vďaka Bohu, že sa Jozefovi s jeho dyzentériou polepšilo. Nádherná klíma Bolzana mu isto urobí dobre. Dúfajme, že bude mať vojenské úspechy ako predtým.*“⁷⁶

Rok 1917 dostal taliansku armádu na pokraj katastrofy. Len vďaka spojenecským silám z Francúzska a Veľkej Británie sa Taliansku podarilo na jeseň 1918 ušetriť rakúsko-uhorskej armáde zničujúcu porážku. Talianska armáda vytlačila rakúsko-uhorské jednotky z celej severnej a severovýchodnej časti Talianska, pričom získala aj prístav Terst, o ktorý sa Taliani pokúšali už od roku 1915. Následne na to začali medzi dohodovými spojencami a Rakúsko-Uhorskom rokovania o prímerí, ktoré nadobudli platnosť 4. novembra 1918.⁷⁷

Zatiaľ čo Nemecko pripravovalo svoju jarnú ofenzívu na západnom fronte, bavorský princ Georg sa už niekoľko týždňov nachádzal v mestečku Nabulus, niekoľko desiatok kilometrov na sever od Jeruzalemu. Svoj prvý list z mimoeurópskeho bojiska poslal milovanej sestre Auguste 17. februára 1918: „*Drabá Augusta! Veľmi Ti ďakujem za pekný list z 9. januára, ktorý ma veľmi potešil a zaujal. Tu v Palestíne, kde v posledných týždňoch, vlastne od konca decembra, panuje úplný pokoj, začínú asi čoskoro veľké boje. Angličania sú už dlhší čas za ich frontom veľmi aktívni, vedú bližšie nové sily, budujú železnice a cesty a vo vzduchu sú nepríjemne spozorovateľní. Pretože disponujú trojnásobnou prevahou, nemôže byť spochybnený výsledok boja. Ja sa vždy držím toho, že to nie je naša krajina, ktorá prehrá. Jar je tu v plnom rozkvetu. Začiatkom mesiaca sme mali silný dažď, odvtedy to tak už zostalo. Samozrejme bude ešte pršať, veď obdobie dažďov trvá asi do polovice marca. Z vojenského hľadiska je skutočne žiaduce, keď veľa prší, pretože tým budú Angličania vo svojich operáciách chybnejší.*“⁷⁸

Pre vojnové úsilie Veľkej Británie bola kontrola Blízkeho východu, osobitne Egypta, veľmi dôležitá, pretože Suezským prielavom⁷⁹ viedla hlavná zásobovacia trasa do Indie, ktorá bola útokmi tureckých základní v Palestíne veľmi zraniteľná.⁸⁰ Britská aktivita v Palestíne bola v prvých dvoch rokoch vojny poznačená niekoľkými neúspechmi. Obrátenie situácie v prospech Veľkej Británie prišlo až v priebehu roka 1917, keď britské jednotky začali s vytláčaním tureckých vojsk

⁷⁶ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁷⁷ STEVENSON, ref. 73, s. 386-397.

⁷⁸ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁷⁹ Veľká Británie v decembri 1914 vyhlásila protektorát nad Egyptom, v ktorom umiestnila svoje vojenské jednotky. Tie mali ochraňovať Suezský prielav pred Turkami, ktorí sa neúspešne pokúsili o jeho získanie začiatkom roka 1915 a vo svojich neúspešných snahách pokračovali aj počas leta 1916 za spolupráce nemeckých síl. Pozri bližšie: WESTWELL, ref. 16, s. 102-103.

⁸⁰ WESTWELL, ref. 16, s. 102-103.

zo Sinajského polostrova, podarilo sa im preraziť turecké obranné línie a svojho protivníka prinútili k ústupu severným smerom pozdĺž pobrežia Stredozemného mora. Následne na to sa Briti pokúšali o dobytie Jeruzalemu, pričom museli čeliť novému nepriateľskému veliteľovi, bývalému náčelníkovi nemeckého generálneho štábu generálovi Erichovi von Falkenhaynovi. Nemecká armáda posilnená o turecké jednotky vybudovala novú obrannú líniu v Judských vrchoch južne od Jeruzalemu, ktorý Briti dobyli 11. decembra 1917 a víťazne vtiahli do mesta.⁸¹ Podľa slov bavorského princa Georga panovala v Palestíne začiatkom roku 1918 pokojná situácia, ku ktorej prispel odsun značnej časti britských jednotiek na európsky západný front, kde v tom čase Nemci pripravovali Ludendorffovu ofenzívu. Britský generál Edmund Allenby napriek výraznému odsunu svojich jednotiek z Palestíny plánoval na rok 1918 jednu z najvýznamnejších britských ofenzív na Blízkom východe. Na realizáciu svojho plánu využil niekoľko dôležitých opatrení. Prostredníctvom britských stíhačov začal likvidovať zvyšok nemeckých lietadiel, čím sa malo zabrániť nemeckým prieskumným letom, okrem iného začal s budovaním falošných táborov na východ od Jeruzalemu a navyše začal so šírením falošného dátumu britského útoku. Britská ofenzíva, známa ako bitka pri Megide, sa začala 19. septembra 1918 a v priebehu dvoch dní vyústila do bezhlavého útoku nepriateľa, čo britské jednotky využili nielen na svoj postup do Sýrie, ale aj na ukončenie vojnového stavu na Blízkom východe, k čomu prišlo koncom októbra 1918.⁸²

Bavorský princ Georg bol svedkom priprav britskej ofenzívy v Palestíne, ale počas jej realizácie sa opäť nachádzal v Európe. Presné miesto jeho pobytu v Európe sa na základe jeho posledného listu z 26. septembra 1918 nedalo s istotou určiť. „*Drabá Augusta! Na nové podmienky som si tu dávno zvykol. Je to skutočne zaujímavé, vidieť to tu a počuť. Keby len klíma bola lepšia, ale neustále zrážky a nedostatočné slnko a teplo sa znášajú ťažko. Pôvodne som chcel ísť s otcom v polovici augusta na dovolenku, týždeň v Hinterstein horách stráviť, a potom na krátko odskočiť do Ischlu. Naposledy som mal obzvlášť radosť, najmä keď nás pozvala teta Valéria a bývali sme u nej v stajni. Teraz, žiaľ, situácia nedovoľuje, aby sme sa odtiaľto vzdialili, takže musím odložiť dovolenku na neskôr. Škoda, videl by som po dlhšej dobe Konráda a navštívil by som rôzne výstavy, atď. Teraz musí byť v Topolčiankach veľmi pekne, hoci pravdepodobne chladnejšie, než po iné roky v auguste. Tu sa voda ochladila tak, že sa už nedá kúpať v rieke. Po dlhom čakaní som konečne dostal dva jazdecké kone, ktoré boli predtým vo vlastníctve poľských dôstojníkov. Bohužiaľ sú dôsledkom zlej výživy veľmi zoslabnuté, takže nemôžem jazdiť každý deň, ale niekoľkokrát týždenne ich nechávam v stajni. Stále dúfam, že sa v priebehu času a pozornej starostlivosti zlepšia. Postupu rakúskych oddielov v Albánsku Pflanzler-Baltin sa veľmi teším. Mala by sa nakoniec dobyt' Valona? Maj sa dobre, objímam Ťa zo srdca, Tvoj oddaný brat Georg.*“⁸³

⁸¹ WESTWELL, ref. 16, s. 194-195.

⁸² WESTWELL, ref. 16, s. 236-237.

⁸³ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

Odvolanie nemeckých jednotiek z územia Balkánu začiatkom roku 1918 kvôli ich zapojeniu na západnom fronte, využili dohodoví spojenci na to, aby začali s realizáciou svojho plánu na oslobodenie Balkánu. Dohodové spojenecké vojská posilnené o grécke jednotky začali 15. septembra 1918 rozsiahlu ofenzívu, ktorej výsledkom bolo podpísanie prímeria s Bulharskom 30. septembra 1918, oslobodenie Srbska, Albánska a Čiernej Hory.⁸⁴ Od júla 1918 pôsobil ako vrchný veliteľ rakúsko-uhorských jednotiek v Albánsku generál Pflanzler-Baltin, ktorému sa podarilo na istý čas zastaviť postup francúzsko-talianskych síl, ktoré zatlačil na juh a východ krajiny. Po zrútení Bulharska však jeho jednotky nemali žiadnu šancu na udržanie svojich pozícií,⁸⁵ čo využila talianska armáda v južnom Albánsku k tomu, aby z rúk rozpadávajúcej sa rakúsko-uhorskej armády prevzala sever krajiny. Definitívny záver vojny na Balkáne nastal až 10. novembra 1918, keď Rumunsko opätovne⁸⁶ vyhlásilo vojnu Nemecku, iba deň pred tým, čo sa celý svetový konflikt skončil uzatvorením prímeria.⁸⁷

Boje prvej svetovej vojny utíchli 11. novembra 1918, keď Nemecko podpísalo zmluvu o prímerí a zároveň uznalo svoju definitívnu porážku na zemi, na mori a vo vzduchu. Pred víťaznými krajinami sa však objavila ďalšia ťažká skúška, ktorá súvisela s vyriešením problémov vojnou poznačeného sveta. Prvá svetová vojna so sebou priniesla miliónové straty na životoch, ale aj rozvrat v poľnohospodárstve, stúpajúci hladomor a rôzne typy chorôb, ktoré prispeli k zvýšeniu počtu mŕtvych. Vypracovaním životaschopného systému mierových zmlúv a stabilizáciou rozkolísanej medzinárodnej situácie sa začala zaoberať už od januára 1919 mierová konferencia v Paríži. Prvé reakcie verejnosti na ukončenie vojny boli rozdielne. Porazené krajiny boli výsledkami vojny zmätené a nespokojné, zatiaľ čo víťazi tvrdili, že vojna bola spravodlivá a bojovať v nej sa oplátilo. Prevažná väčšina účastníkov vojny, ako aj obyčajní ľudia, sa z jej konca jednoducho tešili a s nadšením vítali nadchádzajúce obdobie pokoja.⁸⁸

Bavorský princ Georg ako kňaz vo Vatikáne

Od roku 1918 stúpali revolučné nálady bavorského obyvateľstva, ktoré čoraz otvorenejšie vyjadrovalo svoj nesúhlas s vojnou, ktorá v značnej miere prispela k rýchlo sa šíriacemu hladu v krajine. Aj z týchto príčin bol bavorský kráľ Ludo-

⁸⁴ WESTWELL, ref. 16, s. 234-235.

⁸⁵ TURIK, Radoslav. Generálplukovník Karl Freiherr von Pflanzler – Baltin [online]. Dostupné na internete http://www.valka.cz/clanek_13741.html (12. 12. 2013)

⁸⁶ Rumunsko a Nemecko boli vo vojnovom stave od augusta 1916. V roku 1917 väčšinu rumunského územia obsadili vojská centrálnych mocností. Začiatkom mája 1918 Rumunsko a centrálné mocnosti uzavreli tzv. Bukureštský mier. Rumunsko však 10. novembra 1918 znovu vyhlásilo vojnu Nemecku. Pozri bližšie: WESTWELL, ref. 16, s. 8-9.

⁸⁷ WESTWELL, ref. 16, s. 234-235.

⁸⁸ WARNER, Philip. První světová válka. Ostrava : Nakladatelství OLDAG, 1997, s. 271-279.

vít III. nútený utiecť z Mníchova. Spolu so svojou manželkou Máriou Teréziou sa uchýlili na zámku Wildenwart pri Chiemskom jazere. Pod podmienkou, že sa kráľov brat, Leopold Bavorský, nebude angažovať na politickej scéne, mohol aj s rodinou naďalej ostať v mníchovskom sídle, do ktorého sa v januári 1919 vrátil aj jeho syn, princ Georg Bavorský. Krátko po ňom do Mníchova prišiel aj Leopoldov mladší syn, Konrád.⁸⁹

Výsledkami prvej svetovej vojny bol sklamaný najmä bavorský princ Georg, ktorý až do poslednej chvíle veril, že to nebude jeho krajina, ktorá vojnu prehrá.⁹⁰ S povojnovou situáciou sa ťažko vyrovnávala aj Georgova matka, rakúska arcivojvodkyňa a bavorská princezná Gizela, ktorá sa nevedela zmieriť s tým, že jej rodina už nepatrí medzi oficiálne uznávané osobnosti. K tomu všetkému sa Leopoldov palác v Mníchove dostal pod prísny dozor novej socialistickej vlády, a tak mala rodina súkromie len v záhrade, kde sa jej členovia mohli venovať jazde na koni. Nová vláda okrem iného zastavila aj apanáž, ktorú dostával Georgov otec. Leopold Bavorský prišiel aj o svoj plat vrchného veliteľa, čím rodine ostal len osobný majetok. Pre neustále nepokoje v krajine bol bavorský princ Georg nútený aj so svojimi blízkymi opustiť hlavné mesto. Štalo sa tak v polovici februára 1919. Ich dočasným domovom sa stal hotel v Tutzingu pri Starnberskom jazere. Tu, 24. februára 1919, dostala rodina bavorského princa telefonickú radu z Mníchova, aby čo najrýchlejšie opustila krajinu. Georgovi rodičia túto radu poslúchli a utiekli do Rakúska. Cesta tam však nebola jednoduchá. Utečencov sledovala polícia a problematický bol aj prechod cez hranice na falošné doklady. Nakoniec sa im podarilo prísť do Tirolska, kde sa zdržali tri mesiace. Po upokojení revolučnej situácie v Bavorsku sa opäť vrátili do Mníchova, kde sa ich život znormalizoval.⁹¹

V roku 1919 sa bavorský princ Georg rozhodol ukončiť svoju vojenskú kariéru a po revolúcii v Bavorsku začal študovať cirkevné právo a teológiu na univerzitách v Mníchove a v Innsbrucku. O dva roky na to, bol vysvätený za kňaza. Neskôr ako promován právnik odišiel do Ríma, kde pokračoval vo svojom ďalšom štúdiu teológie.⁹² Bavorský princ sa stal knihovníkom vo Vatikáne, správcom⁹³ a kanonikom v chráme sv. Petra v Ríme a nakoniec bol menovaný do funkcie pápežského protonotára. Ako kňaz často navštevoval chudobných v nemocniciach a pri jednej z takýchto návštev sa nakazil tuberkulózou. Spomínanej chorobe nečakane podľahol a 1. júna 1943 zomrel. Pochovaný bol na nemeckom cintoríne u sv. Petra v Ríme. Jeho nezabudnuteľným odkazom sa stal známy portál Manzu v chráme sv. Petra v Ríme.⁹⁴

⁸⁹ SCHADOVÁ, ref. 1, s. 54-64.

⁹⁰ GEORG VON BAYERN, ref. 22.

⁹¹ SHADOVÁ, ref. 1, s. 54-64.

⁹² SHADOVÁ, ref. 1, s. 54-64.

⁹³ HOLEC, ref. 33, s. 171.

⁹⁴ SCHADOVÁ, ref. 1, s. 46.

Na záver

Prvá svetová vojna výraznou mierou zasiahla nielen do života bavorského princa Geroga a jeho rodiny, ale aj do života mnohých vojakov bojujúcich za záujmy svojich krajín ako aj do života civilného obyvateľstva.

Po vyhlásení všeobecnej mobilizácie v Nemecku bavorský princ Georg odišiel na západný front spolu so šiestou nemeckou armádou, ktorá podliehala veleniu princa Ruprechta Bavorského. V prvých týždňoch vojny sa Georg Bavorský významne zúčastnil v bojoch o oblasť Lotrinska. Začiatkom roku 1915 bol prevelený na východný front na územie Haliče, kde pôsobil vyše dvoch rokov. Počas svojho pobytu na východnom fronte sa stal svedkom úsilia centrálnych mocností o oslabenie Ruska ako aj prekvapujúcej Brusilovej ofenzívy. Koncom roku 1917 bojoval pod velením nemeckého generála Ericha von Falkenhayna v Palestíne, kde podrobne sledoval aj pripravovanú britskú ofenzívu na Blízkom východe. Georg Bavorský až do poslednej chvíle veril vo víťazstvo svojej krajiny, v dôsledku čoho ho výsledok prvej svetovej vojny sklamal a možno aj z toho dôvodu sa rozhodol ukončiť svoju vojenskú kariéru v hodnosti plukovníka a zvyšok svojho života zasvätiť cirkvi, pomoci chudobným a chorým, pričom práve jeho starostlivosť o chorých sa mu stala osudnou.

POĽSKO-SLOVENSKÉ POHRANIČIE NA KYSUCIACH 1938 – 1939

Lenka ŠPILÁKOVÁ

Lenka ŠPILÁKOVÁ. Polish-Slovak Border in Kysuce Region in 1938-1939. After the announcement of the results of Munich conference in September 1938 Poland expressed on territorial demands on the north of Slovakia. Following article deals a territory of Kysuce region, where as a result of Polish demands three villages on the border were divided into two parts for almost a year. Slovakia lost 45 km² with more than 2 500 inhabitants. In detail the article deals with demarcation of new border, occupation of the territory and everyday life, because people had to adapt, but especially they had to reconcile with new relation in village.

Keywords: Kysuce; Poland; Border conflicts; Line of demarcation; Everyday life

Od druhej polovice tridsiatych rokov 20. storočia československo-poľské vzťahy nemožno označiť za priateľské. Príčinou bola otázka Tešínska a hraničné úpravy na Spiši a Orave. Oba štáty sa pokúšali vytvoriť koalíciu stredoeurópskych štátov pod svojou záštitou. Cieľom koalície malo byť vytvorenie efektívneho obranného mechanizmu zabezpečujúceho obidvom krajinám ochranu samostatnosti, ktorú tieto štáty získali po prvej svetovej vojne. Poľsko s ČSR sa rozhodli tento geopolitický projekt realizovať samostatne a vzájomne si konkurovali o post lídra v regióne.¹

Poľské vládne kruhy mali so Slovenskom už jasné plány. Vo Varšave sa črtala koncepcia „tretej Európy“ alebo tzv. Medzimorie, resp. Intermarum.² Okolo Poľska sa mal sformovať blok malých štátov od Baltu až po Čierne more, kde Slovensko so svojou geografickou polohou malo zohrávať úlohu akéhosi mostu medzi Poľskom a stredoeurópskymi a balkánskymi štátmi a začleniť sa do poľskej mocenskej sféry.³ Postupne rástlo presvedčenie, že osud ČSR sa zdá byť spečatený. Józef Beck,

¹ DĄBROWSKI, Dariusz. Rozbitie alebo rozpad? Poľská politika voči Československu a otázka maďarských aktivít s cieľom revízie hraníc na Podkarpatskej Rusi. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal et al. Rozbitie alebo rozpad? Bratislava : Veda, 2010, s. 254. K situácii v Poľsku napr. RUMAN, Ladislav. Poľsko v „tieni“ Pílsudského. Nitra : UKF, 2001.

² DĄBROWSKI, ref. 1, s. 254.

³ DEÁK, Ladislav. Miesto Slovenska v československom štáte v rokoch 1918-1938 z medzinárodného hľadiska. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). Slovensko v Československu (1918-1939). Bratislava : Veda, 2004, s. 33. K vzťahom medzi Československom a Poľskom v dvadsiatych rokoch napr. FERIANCOVÁ, Alena.

poľský minister zahraničných vecí, už v roku 1936 povedal, že neverí v budúcnosť Československa, pretože to je štát bez súdržnosti a s nevypočítavou politikou. Vznikom štátnych organizmov Čechov a Slovákov, ktoré by vznikli namiesto ČSR, by nemalo mať Poľsko už žiadne prekážky na uskutočnenie svojho plánu tretej Európy. Slováci mali byť v úzkom spojení s Poľskom a podľa predstáv Varšavy sa Tešínsko malo stať súčasťou Poľska a Podkarpatská Rus mala byť pripojená k spojeneckému Maďarsku.⁴

V roku 1938 sa situácia vo vzájomných vzťahoch zmenila až po možnosť vojenského konfliktu. Ultimátum, ktoré ČSR dostalo od poľskej vlády na jeseň 1938, bol nielen jedným z úderov, ktoré v tom čase ČSR obdržalo.⁵ Aj keď poľská vláda tvrdila, že voči Slovensku nikdy nevznesú územné požiadavky, Beckova vláda sa rozhodla inak. Dňa 21. septembra 1938 predložil poľský vyslanec v Prahe K. Papeé ministrom zahraničných vecí K. Kroftovi nótu, kde oznámil, že poľská vláda vypovedá platnosť vzájomnej dohody z 23. apríla 1925, ktorou boli upravené všetky hraničné otázky medzi ČSR a Poľskom. Taktiež žiadala aj okamžité vyriešenie tešínskej otázky v ich prospech.⁶

Bolo jasné, že ČSR bude oslabené po všetkých stránkach, preto sa ľudáci usilovali o potrebné kroky, ktorými by zabezpečili Slovensko bez ohľadu na Československo. Preto 29. septembra došlo vo večerných hodinách k návšteve J. Tisu a K. Sidora u poľského vyslanca v Prahe K. Papeého. Predstavitelia HSLŠ odovzdali poľskému diplomatovi deklaráciu, v ktorej navrhovali, vytvoriť samostatný slovenský štát opierajúci sa o Poľsko.⁷

V tom čase sa konala mníchovská konferencia, po ktorej význam Slovenska pre poľskú politiku výrazne vzrástol. Poľsko nebolo spokojné s ich rozhodnutím, pretože neboli zohľadnené ich ambície spolupodieľať sa na určovaní politických pomerov v strednej Európe.⁸ Preto už koncom prvého októbrového týždňa vystúpilo Poľsko s územnými požiadavkami v oblasti Oravy a Spiša, ktoré boli prezentované

Československo-poľské rokovania z apríla 1925 a reakcia Nemecka. In Acta Nitriensia 11. Nitra : UKF, 2009, s. 31-40.

⁴ DĄBROWSKI, ref. 1, s. 257.

⁵ BARTLOVÁ, Alena. Slovensko – poľské vzťahy v rokoch 1919-1938. In Historický časopis, 1972, ročník 20, č. 3, s. 379.

⁶ BENEŠ, Edvard. Mnichovské dny. Praha : Naše vojsko, 2003, s. 303.

⁷ ARPÁŠ, Róbert. Od autonómie k samostatnosti. In ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14.-15. apríla 2005. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 10. Viac o Deklarácii o únií Slovenska s Poľskom pozri: ČARNOGURSKÝ, Paľo. Deklarácia o únií Slovenska s Poľskom z 28. septembra 1938. In Historický časopis, 1968, ročník 16, č. 3, s. 407-423.

⁸ GNIAZDOWSKI, Mateusz. Postoj Poľska k rozpadu Česko-Slovenska a vzniku Slovenského štátu. In BYSTRICKÝ – MICHELA – ŠCHVARC et al., ref. 1, s. 355.

ako menšie korektúry hraníc v záujme lepšej komunikácie.⁹

Pre ľudákov to bolo obrovské prekvapenie a zároveň sklamanie, pretože z poľskej strany neočakávali žiadne požiadavky. Sidor, ktorý im veril, priletel 19. októbra 1938 do Varšavy, kde vyjednával s vysokým úradníkom poľského ministerstva zahraničných vecí Tadeuszem Kobyłańskim a následne o dva dni i so samotným ministrom zahraničia Józefom Beckom, ktorí dali jasne najavo, že sa nevzdajú svojich požiadaviek.¹⁰ Po návrate však Sidor tvrdil, že im ide len o nepatrné hraničné korektúry. Dňa 25. októbra 1938 sa situácia zmenila, pretože J. Beck poslal slovenskej vláde v Bratislave nótu, ktorá rozširovala dovtedajšie požiadavky o územia v okolí Čadce, časti tatranských končiarov, Javoriny a ďalších drobných korektúr hranice v prospech Poľska.¹¹

Beck avizoval, že Poľsko by nemalo voči Slovensku žiadne požiadavky, ale keďže poľská vláda považovala slovenskú autonómnu vládu za súčasť Česko-Slovenska, tak územné požiadavky vzniesl.¹² Bratislava to odmietla a oznámila, že je ochotná rokovať o úpravách hraníc, ale len pod podmienkou úplného rešpektovania etnického princípu. Vo Varšave neboli odmietnutím nadšení, a preto Beck začal vyvíjať nátlak na ústrednú vládu v Prahe, aby prinútila bratislavskú vládu k ústupkom.¹³

Dňa 31. októbra poľský vyslanec K. Papeé odovzdal nótu ministrom zahraničia F. Chvalkovskému,¹⁴ kde sa vyhrážal, že ak nedostane do večera kladnú odpoveď, Poľsko použije najostrejšie prostriedky. Dňa 1. novembra 1938 vystúpila Varšava s oficiálnou nótu voči vláde ČSR s požiadavkami teritoriálneho rozšírenia na území Kysúc, Spiša a Oravy a s požiadavkou ukončenia práce delimitačnej komisie do konca novembra 1938. Poľsko sa v nóte zaviazalo uznať určenú hranicu za definitívnu.¹⁵

Poľsko-slovenské pohraničie na Kysuciach 1938 – 1939

Kysuce sú malebným regiónom na severozápade Slovenska. Pomenovanie dostal od rieky Kysuca, ktorá je prítokom najdlhšej rieky Váh. Medzi jeho typické črty patria polia, lúky, pasienky a rázovité drevené domčeky, ktoré sa zachovali na tých najnedotknuteľnejších miestach Kysúc. Môže sa popýšiť aj krásnymi pohoriami. Na západe sú to Javorníky, na severe Moravsko-sliezske Beskydy, na východe

⁹ GAREK, Martin. Slovensko-poľské vzťahy od Mníchova 1938 po inkorporáciu odstúpených území. In Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniemi. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Univerzum, 2007, s. 368.

¹⁰ RYCHLÍK, Jan. Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1922. Praha : Vyšehrad, 2012, s. 160.

¹¹ GAREK, ref. 9, s. 369.

¹² RYCHLÍK, ref. 10, s. 160.

¹³ GAREK, ref. 9, s. 369.

¹⁴ ARPÁŠ, ref. 7, s. 14.

¹⁵ GAREK, ref. 9, s. 369.

Kysucké Beskydy, ktorých najvyšší vrchol, Veľká Rača, je zároveň aj symbolom Kysúc. Kysucká vrchovina lemuje časť južného územia.¹⁶

Región v súčasnosti hraničí s dvoma štátmi. Na západe s Českou republikou a na severe s Poľskom, ktoré sa začalo v 20. storočí vehementne zaujímať o obyvateľstvo Kysúc. Prispel k tomu aj fakt, že niektorí českí a poľskí jazykovedci pričlenili goralské nárečie horných Kysúc k poľskému jazyku.¹⁷ Alois Vojtech Šembera, český lingvista, v 70. rokoch 19. storočia vypočítal, že na Kysuciach žije viac ako 24 tisíc Poliakov.¹⁸

Na lepšie ozrejmienie danej situácie v pohraničí vyslala poľská akadémia komcom 19. storočia na Kysuce profesora R. Zawilińskiego, aby urobil rozsiahly, najmä etnografický výskum, na základe ktorého tvrdil, že ich reč je poľská. Avšak sčítanie ľudu v Uhorsku v roku 1900 ukázalo úplne iné výsledky. V okrese Čadca, ktorý zahŕňa obce Čadca, Čierne, Horelica, Olešná, Oščadnica, Podvysoká, Raková, Skalité, Staškov, Svrčinovec, Turzovka a Zákopčie, uviedlo slovenský jazyk ako materinský jazyk 31 497 obyvateľov, čo predstavovalo 97,36% z celkového počtu 32 365 obyvateľov. Tieto fakty odporujú výsledkom vyššie uvedených autorov. Len 175 obyvateľov okresu Čadca uviedlo poľský jazyk ako materinský. Kysučania sa necítili byť Poliakmi, ale Slovákami a ich goralské nárečie, ktoré sa nachádzalo v obciach ležiacich priamo na hraniciach a bolo považované ich jazykovedcami za poľské, nehralo v úvahách o svojej národnosti podstatnú úlohu.¹⁹

Avšak neoblomná poľská vláda stále tvrdila, že územie obývajú Poliaci a už po vzniku Československa vyslovili svoje prvé požiadavky. Okrem Tešínska, časti Oravy a Spiša si nárokovali aj na územie okolo Čadce,²⁰ Poliakmi nazývané Czadeckie.²¹ Na pohraničí sa rozvíjala propagandistická činnosť, boli vysielaní agitátori, ktorí lákali obyvateľov na svoju stranu, prideliť im potraviny a pod.²²

Oba štáty sa s problémom hraníc obrátili na Parížsku mierovú konferenciu, ktorá rozhodla, že hranicu medzi nimi určí Najvyššia rada. Na československo-poľských rokovaníach v Krakove v júli 1919 poľská strana navrhla riešenie sporu plebiscitom, ktorý sa však nekonal. O spornom území teda rozhodla medzinárodná arbitráž, ktorú 10. júla 1920 v belgickom Spa odsúhlasili oba štáty. V mene

¹⁶ MATULA, Pavol. Rozdelené Kysuce. Zabratie severných Kysúc Poľskom v rokoch 1938 – 1939. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 3.

¹⁷ ŽILINČÍK, Ivan. Obsadenie častí Kysúc Poľskom v novembri 1938 ako vyvrcholenie poľských územných nárokov v medzivojnovom období 20. storočia. In Zborník Kysuckého múzea, 2008, ročník 11, s. 176.

¹⁸ MATULA, ref. 16, s. 3.

¹⁹ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 176.

²⁰ ŽILINČÍK, Ivan. Zabratie častí Kysúc Poľskom v rokoch 1938-1939. In Vlastivedný zborník Považia, 1996, s. 68.

²¹ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 177.

²² DEÁK, Ladislav. Poľské územné požiadavky na okolie Čadce v rokoch 1938. In Vlastivedný zborník Považia, 2002, ročník 21, s. 195.

Najvyššej rady rozhodla o území Velvyslanecká rada dňa 28. júla 1920, kedy Slovensko prišlo o 25 obcí s asi 25 000 obyvateľmi. Kysuce v tomto prípade nakoniec nefigurovali.²³

Poľsko sa požiadaviek nevzdávalo. V tridsiatych rokoch sa tlak zintenzívil a snažili sa vedecky argumentovať. Hlavnú úlohu zohrala univerzita v Krakove a vydavateľia vedeckého zborníka „*Wierchy*“ – Towarzystwo Tatrańskie.²⁴

Witold Mileski, znalec etnických pomerov na poľsko-slovenskom pohraničí, ktorý bol zástancom tvrdého postupu v otázkach územných požiadaviek voči Slovensku, v článku publikovanom vo *Wierchoch* v roku 1930 poukázal na existenciu 99 000 Poliakov v slovenskom pohraničí.²⁵ Mileski vo svojej činnosti pokračoval a 10. októbra 1938 napísal Ferdinandovi Ďurčanskému list, v ktorom požadoval korektúru hranice.²⁶

Na jeseň 1938, keď bolo ČSR medzinárodne i vojensky oslabené, poľská strana sa chopila príležitosti a opäť vyniesla na povrch svoje požiadavky. K najaktívnejším patrila skupina okolo profesora Jagelovskej univerzity v Krakove Władysława Semkowicza, ktorý vypracoval memorandum a následne ho poslal poľskému ministerstvu zahraničných vecí. Obsahovalo dve verzie požiadaviek. Na Kysuciach v rámci maximálnych požiadaviek sa dožadovali celého okresu Čadca a v minimálnej verzii bolo zahrnuté územie vo východnej časti okresu s výnimkou mesta Čadce.²⁷ Medzi radikálnych zástancov poľských nárokov patrila aj F. Machay, popoľštený oravský Slováč, ktorý po prvej svetovej vojne horlil za pripojenie Kysúc, Oravy a Spiša k Poľsku. V jeho prvom vyhlásení nežiadal pripojiť k Poľsku cudzie územie, ale len prinavrátiť obyvateľov Oravy, Spiša a Čadčianska do poľskej vlasti.²⁸ Propoľskú prácu vykonávali aj Stieber a Gostel z univerzity v Krakove, ktorí tvrdili, že Slováci sú Poliaci. Taktiež, i lingvista Malecki tvrdil, že kysucké nárečie je „*bezwzględnie polskie*“.²⁹ Nepomohlo ani odvolávanie sa na dávne priateľstvo a bratstvo.

²³ MATULA, ref. 16, s. 6.

²⁴ JANAS, Karol. Slovensko-poľské územné spory a spôsoby ich riešenia na severozápadnom Slovensku v rokoch 1938-1939. In Vlastivedný zborník Považia, 2004, ročník 22, s. 93.

²⁵ MATULA, ref. 16, s. 6.

²⁶ Goralskému nárečiu na severe Slovenska, identifikovaného ako poľský jazyk, sa vo svojich štúdiách a príspevkoch venovali aj W. Gotkiewicz, M. K. Kamiński, F. Orlof, T. M. Trajdos, M. Sobczyński, Jan Bednarski, ale aj Wacław Naake- Nakęski. Problematika s politickým podtextom sa objavuje v prácach J. M. Rozskowského, R. Kowalského i P. Luboňského. ŠIMONČIČ, Jozef. Denník Dr. Františka Hrušovského, predsedu Delimitačnej komisie československo-poľskej v roku 1938. In *Studia historica Tyrnaviensia*, 2003, ročník 3, s. 305. JANAS, ref. 24, s. 93.

²⁷ MATULA, ref. 16, s. 8.

²⁸ DEÁK, ref. 22, s. 197.

²⁹ JANAS, ref. 24, s. 94.

Situácia bola stále hrozivejšia.³⁰

Policajná stanica v Skalitom informovala Okresný úrad v Čadci o všetkom, čo sa zdalo byť podozrivé a nebezpečné. Priamo Veliteľstvu policajného oddelenia v Žiline 2. januára 1938 bolo oznámené, že v obciach v pohraničí, ktoré patria do Tešínskeho okresu, majú pripravenú legitimáciu pre obyvateľstvo žijúce v pohraničí do hĺbky 7 km a starších ako 13 rokov.³¹

Začiatkom roka 1938 sa začali na slovensko-poľskom pohraničí na Kysuciach rozširovať rôzne závažné informácie, ktoré medzi obyvateľmi spôsobili neistotu a obavy. Dňa 11. apríla 1938 sa konala púť z Čadce cez Skalité do Kalvárie Zebrzydowskej v Poľsku, na ktorej sa zúčastnilo 789 ľudí. Výprava sa vrátila 15. apríla a z rozprávania jednotlivých pútnikov sa zistilo, že medzi nimi bola poľským obyvateľstvom rozširovaná správa o tom, že už začiatkom mája nebude viac ČSR existovať, a že toto územie bude rozdelené medzi Nemcov, Poliakov a Maďarov.³² Ďalší traja pútnici z Horelice mali problém s obchodníkmi, ktorí im nechceli vziať čs. peniaze. Vraj už nebudú dlho trvať a Slovensko dostane poľské zloté a groše. Pútnici sa už v apríli dozvedeli chýry, že je všetko pripravené na to, aby Slovensko pripadlo Poľsku. Taktiež, počas cestovania vlakom prehlásil neznámy colný úradník: „*azda za nejaký čas, budete všetci pri nás.*“³³

Na Zwardoni pri slovenskej hranici sa údajne konali poľské vojenské lyžiarske kurzy s tematikou pohybu na cudzom území.³⁴ Okresný náčelník v Čadci podával dňa 20. septembra 1938 Prezídiu krajinského úradu v Bratislave správu, že poľská pohraničná stráž posilnila svojich vojakov, ktorí boli ozbrojení puškou, opaskom s nábojnicami, chlebníkom a oblečení boli v blúze, v jazdeckých nohaviciach, s čapicou na hlave a mali obuté vysoké topánky. Takisto, dozorca pohraničnej finančnej stráže z oddelenia Čierne videl 19. septembra asi o 18:45 hod. pri hraničnom kameni č. 6 poľského finančného strážníka, ktorého sprevádzali traja vystrojení vojaci s výzbrojou.³⁵

Úradných správ zo slovensko-poľského pohraničia pribúdalo. Prostredníctvom Okresného úradu v Čadci bolo Prezídiu krajinského úradu v Banskej Bystrici oznámené hlásenie vrchného policajného strážmajstra zo Skalitého, že dňa 1. októbra v ranných hodinách prešlo niekoľko Poliakov československo-poľské hranice a proti budove finančnej stráže v Čiernom, vzdalenej 1 km od hranice, hodili 3 ručné granáty na zákopy. Nikomu sa nič nestalo a ani nedošlo k prestrelke.

³⁰ CHOLUJ, Dominik. Malá vojna na Kysuciach (1938-1939). In Slovenské národné noviny, 1996, ročník 11, č. 40, s. 9.

³¹ Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca (ďalej ŠAP Čadca), fond (ďalej f.) OÚ Čadca, krabica (ďalej kr.) 59, č. j. 10/38.

³² ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 59, č. j. 39/38.

³³ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 59, č. j. 304/38.

³⁴ CHOLUJ, ref. 30, s. 9.

³⁵ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 59, č. j. 1158/38 prez.

Taktiež bolo hlásené, že na hraniciach na Zwardoni hliadkuje poľské vojsko zvané „*Corpus ochrany pograničia*“, ktoré pozostávalo z 1 až 10 mužov. Množstvo okolností nasvedčovalo tomu, že Poliáci už majú so slovenským územím jasné plány.³⁶

Po obsadení Tešínska³⁷ v októbri 1938 sa začala poľská hranica dotýkať Čadce i od západu. Cesta Mosty – Svrčinovec bola 5. októbra obsadená poľskou pohraničnou strážou a na druhý deň niekoľko poľských dôstojníkov fotografovalo cez hranicu slovenské územie. Vo Svrčinovci došlo 7. októbra k náhodnému stretu československých a poľských jednotiek. Prebiehalo celkom pokojne, ale v priebehu nasledujúcej noci sa na naše územie pokúsili preniknúť traja ozbrojení civilisti, ale výstrel ich zahnal späť.³⁸

Vrchol nespokojnosti poľských vládnych kruhov s vývojom politickej situácie na Slovensku sa prejavil po vyhlásení autonómie. Pohrozili, že ak nedôjde k odtrhnutiu Slovenska od republiky, tak budú požadovať maximálne územné požiadavky.³⁹

Dňa 16. októbra sa konala v Čadci manifestácia za prvú slovenskú vládu. Zúčastnilo sa jej i mnoho Skalitanov. V ten deň prišiel do Skalitého Tibor Kemeneš, člen Slovenského národného výboru, aby informoval ľudí o novom štátotvornom postavení Slovenska. Obyvatelia počuli výkrik: „*Poliaci nás berú.*“ O dva dni sa celou skalitskou dolinou rozniesol chýr, že toto územie prípadne Poľsku.⁴⁰ V Čadci sa konala veľká manifestácia proti poľskej okupácii,⁴¹ ktorej sa zúčastnilo podľa odhadov 8 – 10 000 ľudí. Keďže sa tam chystala delimitačná komisia, okolie prišlo demonštrovať a dokázať, že sa tam nenachádza žiadny Poliak. Po spomenutí železničnej trate, ktorá bola poľskou prioritou, sa ozvali výkriky, ktoré sú zaznamenané v Pamätnej knihe obce Skalité takto: „*Ak si poľský 40 miliónový národ, ktorý sa cíti veľmocou, nevie vystavať 14 km železnice, ale berie ju 2 a pol miliónovému Slovensku, my Slovinci im ju vystaviame, hoci sme národom chudobným.*“⁴² Kysučania ukázali svoju odhodlanosť urobiť čokoľvek, len aby zachránili svoju obec.

Udalosti novembra 1938

Varšava sa rozhodla postupovať opatrne. Jej taktika spočívala v nastolení minimálnych územných požiadaviek, do ktorých bolo zahrnuté aj okolie Čadce. Išlo im predovšetkým o železničnú trať, aby získali spojenie medzi Jablunkovom

³⁶ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 59, č. j. 1255/38 prez.

³⁷ K obsadeniu Tešínska došlo krátko po prijatí Mníchovskej dohody a jej dodatku, v ktorom poľská vláda opäť predložila svoje územné požiadavky na túto oblasť. Vláda ČSR 1. októbra 1938 musela s odstúpením územia súhlasiť. ŽILINČÍK, ref. 17, s. 183-185.

³⁸ BORÁK, Mečislav. Československo-poľská, malá válka u Čadce 25. listopadu 1938. In Historie a vojenství, 1998, ročník 47, č. 4, s. 72.

³⁹ DEÁK, ref. 22, s. 197.

⁴⁰ Pamätná kniha obce Skalité, s. 39.

⁴¹ JANAS, ref. 24, s. 94.

⁴² Pamätná kniha obce Skalité, s. 39.

a Zwardoňom. Po sklamaní z vyhlásenia autonómie Slovenska, Poľsko prehodnotilo a rozšírilo pôvodné plány. Na Kysuciach sa to malo dotknúť obcí Skalité, Čierne a Svrčinovec (mapa č. 1).⁴³ Územné požiadavky poľskej vlády boli predložené vláde Česko-Slovenska nôtou dňa 1. novembra 1938, ktorú odovzdal poľský vyslanec K. Pappée.⁴⁴

Akcia vyvolala reakciu, na základe ktorej boli prijaté rôzne ochranné kroky. Opatrením z 2. novembra policajná stanica Skalité evakuovaná do Čadce. Príslušníci tejto stanice vykonávali výkonnú službu v obvode a sídle až do 25. novembra, kedy boli v dôsledku poľského vojenského zákroku nútení odísť do Čadce.⁴⁵

Nóta obsahovala presné vymedzenie novej hranice, ktorá mala počnúc západne od Malého Polomu, kóta 1058, na dovtedajšej hranici a ďalej viesť východným smerom cez Uhorskú, Veľký Polom k Dejovke, kóta 627, a odtiaľ pod križovatku železničných tratí zo Zwardoňa a Bohumína. Ďalej popod Kýčeru, kóta 580, po hrebeni cez Stankov vrch – 795, Tri kopce – 826, Lieskovec – 850 zostupujúc na Švancarský vrch – 847 a vystupujúc na severnom hrebeni na vrch Kykulu, kóta 1057, až ku súčasným hraniciam k bodu, ktorý leží 5,5 km na juh od Zwardoňa po Kykulu na dovtedajšej hranici. Ich hlavným cieľom bolo získať železničnú trať, čím by umožnili plynulú jazdu bez prestupovania zo Zwardoňa po vicinálnej železnici po Čadcu, tam sa pripojiť na košicko-bohumínsku železnicu a po nej ísť smerom na Mosty až do Bohumína.⁴⁶

Na vytýčenie novej hranice medzi ČSR a Poľskom bola vytvorená delimitačná komisia. Slovenská vláda na svojom zasadnutí dňa 8. novembra 1938 určila členov slovenskej delegácie uvedenej komisie.⁴⁷ Predsedom slovenskej časti komisie bol František Hrušovský, riaditeľ gymnázia v Kláštore pod Znievom.

Za členov boli vymenovaní: Pavol Čarnogurský – odborový prednosta Ministerstva školstva a osvetu, Ján Slávik – riaditeľ štátnych železníc v Tatranskej Lomnici, Štefan Jurech – major Generálneho štábu, Ivan Krno – vedúci politického oddelenia MZV v Prahe, Ladislav Hlaváček – hlavný ministerský komisár MZV, Milan Polák – krajský poslanec a starosta Čadce.⁴⁸ Borák však uvádza, že Polák

⁴³ MATULA, ref. 16, s. 10 an.

⁴⁴ ŽILINČÍK, ref. 20, s. 64.

⁴⁵ Po 25. novembri 1938 boli z Čadce denne vysielané z príslušníkov bývalej policajnej stanice Skalité, policajné hliadky do obvodu bývalej policajnej stanice Skalité ku výkonu bezpečnostnej výkonnej služby až do 14. decembra, kedy bola rozkazom veliteľstva policajného oddelenia v Žiline obnovená policajná stanica v Skalitom. ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 752-2/38.

⁴⁶ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 185.; ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 74.588/38 prez.; DEÁK, ref. 22, s. 199.

⁴⁷ Predsedovi a členom komisie to bolo oznámené prípisom č. 535/38 zo dňa 10. novembra 1938. ŽILINČÍK, ref. 20, s. 64.

⁴⁸ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 185

odmietol prijať členstvo v komisii.⁴⁹

Na čele poľskej delimitačnej komisie stál Bogdan Zaborowski, profesor na Univerzite J. Pilsudského vo Varšave. Ďalšími členmi sa stali: Ján Knapik – radca Ministerstva vnútra, Tadeusz Mejer – radca Ministerstva dopravy, Marian Gotkiewicz – inštruktor školského kuratória v Krakove, Olgierd Jakobowski – kartograf z Vojenského zemepisného ústavu, Albert Dijakiewicz – prednosta odboru Ministerstva dopravy, Alexander Kwiatkowski – pracovník Ministerstva zahraničných vecí vo Varšave.⁵⁰

Po ustanovení slovenskej delimitačnej komisie začali Hrušovský s Čarnogurským rokovať s predsedom slovenskej vlády J. Tisom a predstaviteľmi poľského konzulátu v Bratislave. Obaja odišli 12. novembra do Žiliny a na druhý deň v nedeľu 13. novembra do Čadce, kde ich čakali predstavitelia dotknutých obcí. V kultúrnom dome v Skalitom obaja prehovorili k vydesenému obyvateľstvu. Pohľad na zúfalých a uplakaných ľudí v nich zanechal hlbokú stopu, pretože po prvýkrát videli takúto reakciu naživo. Cestou späť sa zastavili na fare v Čiernom, kde zas hovorili s miestnou inteligenciou. Po návrate do Žiliny sa ubytovali v hoteli Remi a s ďalšími členmi komisie Hlaváčkom a Jurechom preštudovali nótu poľskej vlády a mapu s vyznačenou novou hranicou.⁵¹

V pondelok 14. novembra sa slovenská komisia vybrala na Kysuce, aby si pozreli sporný úsek medzi Svrčinovcom a križovatkou železnice a cesty medzi Skalitým a Zwardoňom. O 16. hodine na Okresnom úrade v Čadci sa mali stretnúť obe delegácie, ale Knapik im len oznámil, že ich očakávajú v Zakopanom. Po absolvovaní menšieho výletu sa presunuli do Žiliny, kde v hoteli Remi pokračovali v rokovaní.⁵²

Tu narazili na prekážku spôsobenú zvýšením poľských nárokov. Na mape nebola zobrazená hraničná čiara tak, ako bolo uvedené v nóte z 1. novembra, ale žiadali navyše aj klin medzi Milošovským potokom a železničnou traťou až po stanicu Čadca a na východe po potok Čadčanka.⁵³ Ich zámerom bolo, aby na prevádzku oboch železníc, ktoré im mali pripadnúť, mohli používať časť železničnej stanice v Čadci. Nová hranica však mala viesť asi 1 km južne od rozdvojenia oboch železníc, preto slovenská komisia proti ich plánu protestovala.⁵⁴

Konkrétne vytyčovanie novej hranice v teréne začalo 17. novembra. Obe delegácie sa mali stretnúť na Bielom Kríži. Počas prechádzania cez Turzovku sa ku slovenskej delegácii pripojil policajný oddiel, ktorý ich mal sprevádzať. Vzhľadom na mokré cesty, nebola možná jazda autom, preto museli ísť na Biely Kríž peši. Za-

⁴⁹ BORÁK, ref. 38, s. 70.

⁵⁰ BORÁK, ref. 38, s. 70.

⁵¹ ŠIMONČIČ, ref. 26, s. 312. ŽILINČÍK, ref. 17, s. 186.

⁵² ŽILINČÍK, ref. 20, s. 65.

⁵³ DEÁK, ref. 22, s. 200.

⁵⁴ ŽILINČÍK, ref. 20, s. 65.

stavili sa v hoteli Baron, kde sa zohriali slivovicou a doplnili svoju energiu srňacím gulášom. Po stretnutí s poľskou delegáciou sa vybrali na vrchol Malého Polomu v nadmorskej výške 1058 m, kde určili prvý bod. Postupne ukončili prácu na kóte 951 m, kde sa mali stretnúť aj nasledujúci deň. Na označenie hranice sprevádzajúci četníci zatĺkali do zeme kolíky. Počas štúdia katastrálnych máp sa dohodli, že budú prihliadať na hranice katastrov.⁵⁵

V piatok 18. novembra pokračovala delegácia na kóte 951 s vytyčovaním ďalších bodov hranice, ktoré sa tiahli vo vzdialenosti 400 – 1200 m od starej hranice.⁵⁶ Po ukončení prác zišla delegácia do Rakovskej doliny, kde sa dozvedeli o ohrozovaní Dijakiewitza občanom z Rakovej v hoteli Politzer. Po tomto incidente sa rozhodli vrátiť na svoje územie.⁵⁷

V tento deň v podvečerných hodinách sa v Čadci pripravovala demonštrácia obyvateľstva proti plánovanému zabratiu Kysúc Poľskom.⁵⁸ Pri určení počtu rozhorčených obyvateľov sa fakty výrazne odlišujú. Totiž Žilinčík tvrdí, že demonštrácie sa zúčastnilo 10 000 ľudí.⁵⁹ Podľa Boráka manifestovalo 15 000 Kysučanov⁶⁰ a Dominik Choluj vo svojom článku v Slovenských národných novinách uvádza až 20 000 dav.⁶¹

Rokovania delimitačnej komisie pokračovali až do 20. novembra v Tešíne. Na základe výsledkov rokovania poľskej strany s ministrom J. Beckom, dostala poľská delegácia právo vyhovieť takým slovenským požiadavkám, ktoré sú pre Poľsko výhodné. Slovenská delegácia žiadala v oblasti Kysúc hranicu tvoriacu trať železnice zo Zwardoňa do Čadce. Opäť museli novú situáciu prerokovať, preto sa na poludní rozišli a dohodli sa na ďalší deň.⁶² Napokon ešte o 21. hodine sa dočkali odpovede z Varšavy, kde poľská vláda súhlasila so slovenskými návrhmi vzhľadom na to, že železničná trať ako hranica bola ich hlavným cieľom. Môžem konštatovať, že týmto činom sa zmenšili poľské prvotné nároky, ktoré boli obsiahnuté v nótach, čo sa pre slovenskú stranu dá paradoxne považovať za viac-menej výhodné.⁶³

V pondelok 21. novembra vytyčovali hranicu smerom od Veľkého Polomu k osadám Megoňky a Prívarý. Dolinou okolo Milošovského potoka sa dostali do konfliktu, v ktorom miestni obyvatelia začali nadávať poľskej delegácii. Tá radšej odišla do Mostov, ale urobila si prehliadku železnice z Čadce do Zwardoňa. Určiť najjužnejší bod železnice bolo veľmi dôležité. V Čadci – Podzávoze chcela ko-

⁵⁵ ŠIMONČIČ, ref. 26, s. 316.

⁵⁶ ŽILINČÍK, ref. 20, s. 65.

⁵⁷ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 187.

⁵⁸ ŽILINČÍK, ref. 20, s. 65.

⁵⁹ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 188.

⁶⁰ BORÁK, ref. 38, s. 74.

⁶¹ CHOLUJ, ref. 30, s. 9.

⁶² ŽILINČÍK, ref. 20, s. 66.

⁶³ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 188.

misia podľa mapy a železničných odborníkov určiť miesto na vybudovanie novej železničnej stanice. Avšak medzitým sa tam zhromaždili obyvatelia. Komisia musela utiecť poľským autobusom, na ktorom rozčúlený dav rozbil okno.⁶⁴ O rozbiť okien hovorí aj Pamätná kniha obce Svrčinovec. Údajne na jeseň, keď prišla delimitačná komisia do obce, svrčinovské ženy obklúčili poľské auto, kameňmi porozbýjali okná a pánov splnomocnencov poriadne vymlátili päsťami a kričali: „Vy chcete naše kraťnúť! My vám dáme.“ Avšak, tým statočné ženy svoju dedinu neubránili.⁶⁵

V utorok 22. novembra sa delegácie stretli východne od obce Skalité. Po určení novej hranice v osade Serafinov nasadli na mimoriadny vlak smerujúci do Čadce. Počas zastávok komisia vytyčovala novú hranicu, pričom sa držala zásady, aby viedla medzi železnicou a cestou po koryte rieky Skalítanka a potom Čerňanka. Železničná trať bola od toho momentu vlastníctvom Poľska a hradská cesta smerujúca z Čadce do Skalitého bola slovenská. Na území medzi železnicou a hradskou sa nachádzali rodinné domy, ktoré sa podarilo skoro všetky získať na slovenskú stranu. Nespokojné obyvateľstvo však aj naďalej oprávnené zúrilo.⁶⁶

V stredu 23. novembra sa stretli v Jablunkove, kde chceli čo najskôr doriešiť hranicu medzi Svrčinovcom a Čadcou. Na rokovanie sa dostavili i zástupcovia osady Klin obce Olešná, ktorí žiadali zotrvať v obci Lomná, ktorá už od 1. októbra 1938 patrila do Poľska. Zdôvodnili to tým, že pochádzajú z uvedenej obce a aj deti tam chodia do školy. Slovenská delegácia súhlasila, avšak žiadala kompenzáciu. Viedlo to k tomu, že hranica sa na úseku v katastri obcí Raková a Svrčinovec posunula na pôvodnú slovensko-sliezsku hranicu.⁶⁷

Po vyriešení tohto problému začali obe delimitačné komisie písať záverečný delimitačný protokol. Úlohy boli presne rozdelené. Zaborski s Jurechom určovali podľa mapy novú hraničnú čiaru, Hrušovský písal koncept správy, Hlaváček ho diktoval pracovníkovi Okresného úradu v Čadci Prosokovi, ktorý protokol písal na písacom stroji. Medzitým sa obaja zástupcovia komisií vybrali ešte raz do terénu zistiť hraničnú čiaru v katastri Raková tak, aby aj posledné domy v osade Megoňky zostali na Slovensku. Zároveň zisťovali presný tok rieky Čerňanky na rozhraní Svrčinovca a Čadce. Po ich návrate a napísaní záverečného protokolu o novej slovensko-poľskej hranici na čadčianskom úseku bola oficiálne ukončená činnosť spoločnej delimitačnej komisie na Kysuciach. Ich práca však pokračovala vo vytyčovaní nových hraníc na Orave a Spiši.⁶⁸ Po ukončení 30. novembra 1938 v Zakopanom v hoteli Maraton bola napísaná Delimitačná zápisnica a 1. decem-

⁶⁴ ŽILINČÍK, ref. 20, s. 66.

⁶⁵ Pamätná kniha obce Svrčinovec, s. 124.

⁶⁶ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 189. ŠIMONČIČ, ref. 26, s. 325.

⁶⁷ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 189.

⁶⁸ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 190.

bra ukončila komisia svoju činnosť.⁶⁹

Nová demarkačná čiara v okrese Čadca vyzerala nasledovne: územie od Malého Polomu 1058, v šírke asi 100 m južne železničnej trati Čadca – Jablunkov cez Dejovku, kóta 627, až ku Podzávozu cca 1200 m severne stanice Čadca pri rozchode železničných tratí Čadca – Jablunkov a Čadca – Zwardoň cez Svrčinovec, Čierne a Skalité. Väčšie časti týchto troch obcí zostali aj naďalej súčasťou slovenskej krajiny aj so zastavanou časťou územia medzi železničnou traťou a vicinálnou cestou Čadca – Skalité. Zvyšné časti obcí zostali aj naďalej, až do prípadného ďalšieho rozhodnutia, samostatnými obcami s obvodným notárstvom v Skalitom.⁷⁰ Z okresu Čadca boli v prospech Poľska odstúpené časti obcí Skalité, Čierne, Svrčinovec, Čadca, Raková, Staškov, Olešná a Turzovka.⁷¹ Celkovo bolo odstúpených okolo 45 km² územia a okolo 2535 obyvateľov menovaných obcí. Svrčinovec stratil 945, Čierne 750 a Skalité (obrázok č. 1) 831 obyvateľov z pôvodných 7234 obyvateľov. Ďalej obyvateľov málopočetnej osady Klin v obci Olešná a 2 rodiny z Čadce. (mapa č. 2)⁷²

Dva dni po ukončení činnosti delimitačnej komisie predložila poľská vláda prostredníctvom svojho vyslanca žiadosť vláde Česko-Slovenska, aby poľské vojská obsadili časť okresu Čadca, ktorá im mala pripadnúť.⁷³ Vláda ČSR im vyhovel. Prezídium krajinského úradu v Bratislave to Okresnému úradu v Čadci oznámilo prostredníctvom fonogramu 25. novembra 1938 o 23:40 hod.⁷⁴

Dňa 25. novembra o 2:15 hod. dostal generál Bortnowski, veliteľ Samostatnej operačnej skupiny „*Sliezsko*“, telegram z Hlavného štábu poľskej armády, v ktorom vrchný veliteľ maršal Rydz – Smigly nariadil vojensky obsadiť delimitované územie na Kysuciach. A tak v ranných hodinách prekročilo zoradené poľské vojsko štátnu hranicu.⁷⁵

Velením bol poverený plk. Mikolaj Boltuc, veliteľ 4. divízie pechoty. Do akcie bol nasadený 1. pluk podhalanských strelcov, 7. pluk jazdných strelcov, obrnená švadrona Veľkopoľskej brigády jazdectva, oddiel vyčlenený z 25. divízie pechoty, 31. divízie ľahkého delostrelectva a dve batérie protiletadlového delostrelectva. V zálohe mali 14. peší pluk, 4. divíziu ľahkého delostrelectva nasmerovanú do Jablunkova, dva prápory 15. pešieho pluku. V priebehu akcie bol ešte dodatočne pridelený telegrafický a policajný oddiel.⁷⁶

Poliaci sa domnievali, že oproti nim stojí 41. peší pluk s divíznym delostre-

⁶⁹ ŽILINČÍK, ref. 20, s. 68.

⁷⁰ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 74.588/38 prez.

⁷¹ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 1549 – prez./38.

⁷² ŽILINČÍK, ref. 20, s. 68.

⁷³ ŽILINČÍK, ref. 20, s. 67.

⁷⁴ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 74.567/38 prez.

⁷⁵ BORÁK, ref. 38, s. 78.

⁷⁶ BORÁK, ref. 38, s. 78.

lectvom patriaci k 16. pešej divízii, ktorý bol umiestnený viac na juhu územia. Skutočnosť však bola úplne iná. Obrancov bolo ešte menej, pretože 41. peší pluk, *Dr. Edvarda Beneša*, ktorému velil plk. Emanuel Ambrož, strážil celý rozsiahly obranný úsek Kysuce. Pohraničný úsek Podzávoz – Svrčinovec – Čierne – Skalité strážil len jeden prápor tohto pluku. Išlo o 1. prápor s veliteľom pplk. Richardom L. schnerom, ktorého úlohou bolo uzavrieť údolie potokov Milošov, Čierňanka, Skalitáňka a Čadečka. Taktiež aj komunikácie v uvedených údoliach tak, aby nepriateľ neprenikol k Čadci. V priebehu bojov prápor podporila batéria ľahkého delostrelectva 9/201 a pridelená spojovacia čata.⁷⁷

Poľským jednotkám bolo umožnené využiť nákladné autá transportných oddielov veliteľstva operačnej skupiny „*Sliezsko*“, vďaka ktorým sa veľmi rýchlo presunuli na hraničný úsek. Podarilo sa im prekonať 30 km za približne trištvrte hodiny, čo by im pešo trvalo asi pol dňa, nehovoriac o znížení fyzickej kondície. Na svojich miestach boli ráno asi o 8. hodine a okolo 9. hodiny⁷⁸ začali obsadzovať určené územie z Mostov pri Jablunkove na Svrčinovec, zo Zwardoňa do Skalitého a dolinami z Tešínska na Čierne. Poľské vojsko obsadilo územie o 5 dní skôr, ako bolo plánované. Ešte v ten deň to poľský vyslanec Papée v nóte Ministerstvu zahraničných vecí odôvodnil tým, že „*protestuje energicky proti posledným incidentom, ktoré sa odohrali pri delimitácii poľsko-slovenskej hranice*“. ⁷⁹ Slovenská strana zaujala voči tejto akcii razantný postoj a postavila sa im na odpor.

O 8:15 hod. 25. novembra pribehla spojka od poľnej stráže stojacej pri moste na štátnej hranici medzi Svrčinovcom a Mostami a hlásila veliteľovi 3. roty, že poľské vojsko o sile viac ako 2 roty prekročilo hranice po oboch stranách mosta. Po čase aj spojka od finančnej správy pribehla s rovnakou správou. Veliteľ roty podal hlásenie Löschnerovi, ktorý rozkázal obsadiť úsek po oboch stranách cesty a zároveň vyslal poľskej strane oznam, že obsadenie sa malo uskutočniť až 1. decembra. Veliteľ 3. roty 1. práporu nadporučík Kupský odišiel s ďalším dôstojníkom na štátnu hranicu, avšak pre streľbu sa vrátili späť. Podplukovník Löschner si vyžiadal súhlas veliteľa pešieho pluku č. 41 plukovníka Ambróza a veliteľa divízie z Ružomberka generála Marvana na rokovanie s poľskou stranou, ktoré dopadlo neúspešne. Preto Löschner odišiel v sprievode poľského dôstojníka do Jablunkova ku generálovi Bortnowskému.⁸⁰

Aj napriek rokovaniam oboch strán, začali poľské jednotky okolo 10. hodiny postupovať ďalej na odstupované územia. Slovenské jednotky sa im postavili na odpor. Ani horský terén, ktorý sťažoval postup poľskému vojsku, nezabránil vytlačenie slovenských jednotiek z kopcov v okolí železnice vo Svrčinovci. Pred

⁷⁷ BORÁK, ref. 38, s. 78.

⁷⁸ MATULA, ref. 16, s. 21.

⁷⁹ BORÁK, ref. 38, s. 83.

⁸⁰ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 191.

11. hodinou museli čaty 3. roty ustúpiť,⁸¹ pričom padol jeden vojak a ďalší boli zranení. Rota zaujala výhodné miesto na severnom a západnom svahu Kyčerky, čím Poliakov skomplikovala dobytie celého plánovaného teritória. Poliáci postupovali z južných svahov Starých Šancov a Praženkova. Proti nim bola zahájená palba ťažkých guľometov, ale o 13:30 hod. bol vydaný rozkaz zastaviť boje. Až okolo 14. hodiny situácia ustála a obe strany začali rokovieť. O 15:45 hod. opäť vypukli boje, ktoré trvali do 17. hodiny. Potom nastal pokoj zbraní, ktorý bol počas večera a noci narušený chvíľkovými prestrelkami.⁸² Na oboch stranách bolo počas bojov niekoľko mŕtvych a ranených. Na našej strane padli dvaja vojaci, Čech Stanislav Vozka z Jiříce v okrese Brandýs nad Labem, druhým padlým bol Štefan Holienko, rodák z neďalekej Lysice, ktorý padol na území Čierneho.⁸³

Týmto predčasným zásahom sa ocitlo slovenské územie pod poľskou správou, aj keď oficiálna dohoda bola podpísaná až 30. novembra 1939 v Zakopanom.⁸⁴

Každodenný život na hranici

Novovzniknutá hranica zmenila ľuďom všedný život. Zo dňa na deň sa zo Slovákov stali Poliáci, ktorí sa s tým museli vyrovnáť, prispôbiť sa novej situácii a pomerom, ktoré určovalo Poľsko. Na novozískané územie zavítal 1. decembra sliezsky vojvoda Michał Grażyński, ktorý vykonal inšpekciu colnej stanice vo Svrčinovci. Totiž pripojená oblasť spadala pod Veliteľstvo hraničnej stráže Tešín a Komisariát v Jablunkove. Polícia Sliezskeho vojvodstva zriadila svoje stanice v Skalitom a vo Svrčinovci, ktoré podliehali Okresnému policajnému veliteľstvu.⁸⁵

K zápisnici o delimitácii štátnej hranice medzi Česko-Slovenskou republikou a Poľskom boli podpísané 30. novembra 1938 v Zakopanom dodatkové protokoly. V dodatkovej zápisnici č. 2 Delimitačnej zápisnici týkajúcej sa oblasti Čadca bolo uvedené, že stanica Čadca, ktorá bola vo vlastníctve ČSR, bola výmennou pohraničnou stanicou. Týmto si zabezpečili využitie čadčianskej železničnej stanice, pokiaľ si nevybudujú novú železničnú stanicu v odstúpenom úseku medzi Svrčinovcom a Čadcou. Československé štátne dráhy, ďalej len ČSD, sa zaväzovali poľským železničným, policajným a colno-finančným úradníkom zaistiť potrebné miestnosti a technicky umožniť vykonávanie colno-pasových a revízných formalít. Bola zabezpečená nevyhnutná manipulácia potrebná k zmene smeru vlaku, prijímania a vypravovania vlakov bez akýchkoľvek colných, pasových a finančných

⁸¹ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 191.

⁸² MATULA, ref. 16, s. 22.

⁸³ ŽILINČÍK, ref. 17, s. 191.

⁸⁴ Bližšie o poľskej správe na Kysuciach pozri: MATULA, Pavol. Severné Kysuce pod poľskou správou 1938-1939. In HALLON, Ľudovít – JESENSKÝ, Miloš – SABOL, Miroslav et al. Kysuce v XX. storočí. Čadca: Kysucké múzeum; Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 13-31.

⁸⁵ MATULA, ref. 16, s. 33.

formalít s obmedzením, že cestujúci v danom vlaku nemajú právo vystupovať z vozňov, pokiaľ je vlak v stanici. Ďalej bola zabezpečená manipulácia strojov používaných k posunu. V prípade doplnenia zásob uhlia alebo vody do strojov, bola stanica Čadca povinná to vykonať, pričom náklady mali hradíť poľské železnice. Bol zabezpečený voľný prechod ľudí a prevoz tovaru do novej stanice hradskou vedúcou z Mostov do Čadce na jej úseku od hranice pri Svrčinovci do novej stanice. Posledným bodom Dodatkovej zápisnice č. 2 bolo zabezpečenie voľného prechodu ľudí a tovaru dovedy, kým sa vybuduje cesta k novej stanici, a to po vtedajšej ceste ležiacej čiastočne na území priznanom Poľsku pri Podzávoze a voľný prechod cez železničný prejazd ležiaci asi 100 m na juh od hraničných bodov č. 107 a 108.⁸⁶

Na základe dodatkového protokolu č. 4. bolo dohodnuté právo slobodného pohybovania sa pešo, koňmo, konskými a mechanickými vozmi, avšak bez zastavovania, bez povinnosti mať priepustku alebo zahraničný cestovný pas. Nepodliehali revízii a colnému odbaveniu na pohraničných miestach pri príchode ani odchode. To platilo aj pre cestovanie na úseku hradskej od bodu 32 na juh od vrcholu Veľkého Polomu do bodu 33 na zákrute a križovatke hradskej s hraničným lesným priesekom, ktorý ostal na území ČSR, taktiež pre osoby prechodiace z Poľska a vracajúce sa do Poľska. Bez kontroly prešli aj osoby prichádzajúce z Poľska a vracajúce sa do Poľska na úseku hradskej štátna hranica pod Zwardoňom – štátna hranica pod Svrčinovcom. Tieto ustanovenia sa netýkali vojakov ani vojenských oddielov. Situácia sa zmenila 19. januára 1939, kedy hranicu uzavreli a prechod bol umožnený len na špeciálne priepustky, tzv. hospodárske priepustky (obrázok č. 2), ale aj jednorázové priepustky na návštevu, turistiku a pod.⁸⁷

Pre malý pohraničný styk boli na novej hranici navrhnuté prechody:

1. Skalité – Papíkov most, pri hostinci J. Časnochu, železničná zastávka Kudlov, strážny dom č. 11, pri strednej štátnej ľudovej škole, pod viaduktom.
2. Čierne – Strýčkova rampa, Mariňáková rampa, Prečkova rampa, most pri fare, pri zastávke Čierne – Hřčava, U Fonši.
3. Svrčinovec – U Jurišty, U Cyprichov, cestný most v km 4,4 – 4,5; most U Maťaška, U Janka popod železničný most, U Krišici, U Pajonka, U Blažkov, U Myši.
4. Čadca – cesta cez železničnú trať od cesty do Milošovej, cesta k poliam „Kondek a spol.“ medzi bývalou pílou J. Pricaru a J. Ščuryho, cesta pod podjazd a k svrčinovskému chotáru pri záhrade J. Jedličáka s voľným prejazdom cez rampu nad podjazdom, k roliam J. Privaru a spol. na tzv. „Čupel“, cesta vedľa určenej parcely,⁸⁸ potok pre výhon dobytky na pasienok.⁸⁹

⁸⁶ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 1142/39 prez.

⁸⁷ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 1142/39 prez. MATULA, ref. 49, s. 38.

⁸⁸ Išlo o parcely č. 5710 a 5720/1 a 5720/2. ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, Zoznam navrhnutých prestupov v malom pohraničnom styku, s. 53.

⁸⁹ Pasienok sa nachádzal medzi parcelami č. 5655/2 a 6067/1. ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, Zoznam navrhnutých prestupov v malom pohraničnom styku, s. 53.

5. Raková – východná cesta od horárne pri Hromadovej (Sýkorová).

6. Staškov – východná cesta od rakovskej hranice, ktorá pretína staškovský zabraný les smerom k Hornej Lomnej.

7. Olešná – prechod do „Klína a až u Klína“, prechod „Urbár obce“, prechod „U Škulavských“.

8. Turzovka – prechod do urbárskeho majetku v potoku, kde nová hranica prekračovala jedinou prístupovú cestu a spojovacia cesta k olešňanskému chotáru k tzv. olešňanskému Klinu so spojku na Morávku poprípade Hornú Lomnú.⁹⁰

Rada obce Skalité zistila že uvedené hospodárske prechody do zabraného územia sú nedostačujúce. Nevyhovovali všetkým majiteľom hospodárskych usadlostí, ktoré mali za hranicou. Preto žiadali, aby boli ešte zriadené prechody: rampa U Vransy, železničný most U Laša, železničný most U Fedora a rampa U Jurgaša – Vyšňa.⁹¹ Aj obyvatelia Čierneho zistili, že prechodov je málo, tak žiadali, aby boli ešte zriadené prechody: U Vyšľana popod most, Gelačáková rampa, Franková rampa, popod most Na Najdkovom.⁹² Predstavitelia okresných úradov v Čadci a v Tešíne, ktorí sa stretli v Skalitom 28. februára 1939, sa rozhodli vyhovieť návrhom občanov a rozšírili hraničné prechody ustanovené 16. decembra 1938. Skalitému boli schválené všetky 4 požadované prechody. Čiernemu boli priznané ďalšie 3 nové prechody a to Benkova (Kozova) rampa, Capková rampa a U Vyšľana rampa popod most. Taktiež sa obe strany dohodli, že uvedené pohraničné prechody budú platiť len dovtedy, kým nebude dohodnutá definitívna dohoda o malom pohraničnom styku.⁹³

Z hľadiska ovládnutia územia boli Kysuce problémovjším územím, keďže hranica sa tiahla naprieč obcami. Bolo ťažké zabrániť kontaktom a prechodu obyvateľstva na druhú stranu. Väčšina sa stavala voči tomu odmietavo a svoj nesúhlas vyjadrovala rôznymi spôsobmi.⁹⁴

V noci 25. decembra ukradli poľskú zástavu, ktorá visela na železničnej stanici v Čiernom. Na Nový rok 1939 zničili hraničnú budočku na prechode v Skalitom, kde zanechali aj protipolské letáky. V novopostavenej budočke pred mostom v Čiernom rozbili okná a na dvere po slovensky napísali „aport a poľský záchod“. Objavili sa aj pokusy trafiť strážnikov kameňom do hlavy. Avšak k najčastejším terčom javu nesúhlasu patrila železnica, ktorá sa ocitla na poľskej strane, čím obyvatelia

⁹⁰ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, Zoznam navrhnutých prestupov v malom pohraničnom styku, s. 53.

⁹¹ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, List starostu obce Skalité Okresnému úradu v Čadci, s. 40.

⁹² ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, Žiadosť Okresnému úradu v Čadci od obce Čierne, s. 42.

⁹³ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, Zápisnica napísaná dňa 28. februára 1939 v kancelárii obvodného notárstva v Skalitom.

⁹⁴ MATULA, ref. 16, s. 33.

na Slovensku prišli o spojenie s Čadcou.⁹⁵ Obyvateľstvo si všimlo, že 11. januára jazdil vlak neosvetlený, čo automaticky vyvolávalo komentáre, že Poľsko je až tak chudobné, že už nemá ani na svetlá. Permanentne sa vyskytovali útoky na samotné vlaky, do ktorých počas prechádzania tesne popri hranici hádzali zo slovenskej strany kamene. Málokedy sa podarilo útočníka vypátrať. Väčšinou sa nikomu nič nestalo, ale došlo k poškodeniu vlaku.⁹⁶

Poľské úrady sa snažili získať si na svoju stranu deti a ich rodičov rôznymi stravovacími akciami. Dávali im čokoládu, pečivo, ale i šatstvo. Vozili ich bezplatne do Zwardoňa, čo sa rýchlo rozšírilo medzi obyvateľstvo nezabratých území a vyvolalo to napätie. Preto Okresný úrad v Čadci žiadal Prezídium krajinského úradu v Bratislave, aby im zaslal finančné prostriedky na zakúpenie stravy a šatstva pre deti spomenutých troch obcí. Bolo to chápané ako protiakcia, ktorá bola nutná, aby si ľudia nemysleli, že slovenská strana zostala voči nim ľahostajná a nevníma. Taktiež žiadali, aby boli tunajšiemu obyvateľstvu poskytnuté pracovné príležitosti. Predtým robotníci z tejto doliny v počte asi 1 500 – 2 000 boli zamestnaní v Sliezske, ktoré ale už patrilo Poľsku a ono samotné malo množstvo nezamestnaných ľudí, preto ich nechceli prijať.⁹⁷

Rozdelením stratili slovenské obce poštové, telefonické a dopravné spojenie. Poľská strana si zriadila poštové úrady a telegrafické spojenie vo Svrčinovci a v Skalitom. Okrem železničnej dopravy mohli obyvatelia odstúpeného územia využívať aj novozriadenú autobusovú linku Svrčinovec – Mosty.⁹⁸ Zástupcovia obce Skalité sa 5. decembra zišli u obvodného notára a žiadali znovuzriadenie poštového úradu. Aj po odstúpení územia stále zostalo v obci 65% obyvateľstva, ktoré zostalo izolované od civilizovaného sveta. Apelovali na to, že Skalité potrebuje denný poštový styk s okresným mestom, keďže v obci aj naďalej zostal notársky úrad, finančné úrady pohraničnej stráže i policajná stanica.⁹⁹

Okresný úrad požadoval aj zriadenie autobusovej dopravy na úseku Čadca – Skalité. V prípade zamietnutia chceli, aby túto dopravu mohol prevádzkovať súkromník. Nevyhnutné zriadenie dopravy odôvodnili aj tým, že zo skalitskej doliny bude navštevovať asi 40 – 50 žiakov gymnázium v Čadci. Inak by boli museli cho-

⁹⁵ Poľská železničná vlaková osobná doprava na trati Bohumín – Košice bola zahájená 9. januára 1939 o 6. hod. ráno. Prvý osobný vlak prešiel cez Čadcu o 6. hod. ráno a bol vypravený z Varšavy cez Zwardoň do Čadce a odtiaľ ďalej do Bohumína. Prvý rýchlovlak z Košíc prišiel do Čadce o 14. hod., dirigovalý do Bohumína. Vlak mal 3 vozne, z toho boli 2 maďarské a 1 bol medzinárodný. Policajnú pasovú kontrolu vykonávala dvojčlenná policajná hliadka z policajnej stanice Čadca. ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 67, č. j. 389/39.

⁹⁶ MATULA, ref. 16, s. 33-35.

⁹⁷ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 67, č. j. 1.564/38 prez.

⁹⁸ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 67, č. j. 1.564/38 prez.

⁹⁹ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 67, Zápisnica napísaná dňa 5. decembra 1938 u obvodného notárstva v Skalitom.

dit' peši zo vzdialenosti 15 km.¹⁰⁰ Taktiež sa domáhali zriadenia poštového úradu vo Svrčinovci, Čiernom a Skalitom. Ak nie, tak aby bol zriadený aspoň poštový a telegrafický úrad v Čiernom.¹⁰¹

Od 9. decembra 1938 prestala na zabratých územiach Kysúc platiť česko-slovenská mena, nariadením ministra financií z 30. novembra 1938 o určení termínu ukončenia platnosti česko-slovenskej meny na získaných územiach. Kurz bol stanovený na 100 česko-slovenských korún za 16 zlotých, čo predstavovalo 6,25 Kč za jeden zlotý.¹⁰²

V dôsledku daných okolností sa objavil problém aj v oblasti školstva. Zabratím železničnej trate, sa ocitla na poľskej strane Štátna ľudová škola vo Svrčinovci, kde slovenskí učitelia boli 9. decembra 1938 prepustení. Západotešínsky školský inšpektor Stanisław Kusmierza tvrdil, že nie je dostatok voľných pracovných miest. Občania si vymáhali, aby sa vyučovalo po slovensky, čo im aj slúbili, ale 1-2 hodiny týždenne sa bude vyučovať poľština. Sľub nespĺnili a prvé čo urobili, odstránili nápis Štátna ľudová škola a dali nápis poľský: PUBLICZNA SZKOŁA POWSZECHNA W SWIERCYNOWCU. Otvorená bola 12. decembra a z celkového počtu 235 žiakov, ktoré ju malo navštevovať, v prvý deň prišla len 1/3 a to 75 detí.¹⁰³

Po poľsky sa vyučovalo aj v provizórnych zariadeniach v Skalitom a Čiernom na železničnej stanici, kde vyvesili nový názov: „Czarne Bezkidzkie“.¹⁰⁴ Kto poslal svoje deti do meštianskej školy do Čadce alebo do slovenskej školy za hranicu, bol prenasledovaný, odobrali mu priepustku, vyhrazali sa, že pri konfiškácii majetku bude dotýčny vykázaný z Poľska. Okresný úrad preto vyzýval Krajský úrad v Bratislave, aby prostredníctvom ministerstva zahraničia apelovali na poľskú vládu. Keďže okrem Svrčinovca sa učilo v provizórnych školách, tak sa malo zariadiť, aby: „kým nemajú vlastné školy, nerobili v školskej dochádzke na tunajšiu stranu žiadne prekážky, ináč aby v obsadených častiach jednali s obyvateľstvom čo so Slováckmi a dľa toho aj vyučovací jazyk ponechali slovenský a nie výlučne poľský.“¹⁰⁵

Poľská strana sa veľmi snažila získať si deti a rodičov na svoju stranu. Rozdávali čerstvé pečivo, kakao, cukor, masť, múku. Deti dostávali zadarmo školské potreby i šatstvo.¹⁰⁶ V súvislosti s poľským školstvom sa ľuďom spájali aj stravovacie akcie. Školským úradom pri týchto akciách pomáhali aj poľskí skauti – harceri. Katovická organizácia zriadila pre školopovinnú mládež niekoľko kuchýň vo Svrčinovci. V chudobnom kraji, kde bolo bežné, že ľudia nemali dať čo do úst, podľa poľskej

¹⁰⁰ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 67, č. j. 1.564/38 prez.

¹⁰¹ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 67, č. j. 1.564/38 prez.

¹⁰² MATULA, ref. 16, s. 26.

¹⁰³ Kronika štátnej ľudovej školy vo Svrčinovci. MATULA, ref. 16, s. 48.

¹⁰⁴ Pamätná kniha obce Čierne, s. 200.

¹⁰⁵ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 185/39 prez.

¹⁰⁶ Kronika štátnej ľudovej školy vo Svrčinovci.

tláče údajne tieto možnosti vítali s vďačnosťou. Konali sa aj počas sviatkov. Na Vianoce deti dostávali aj teplé šatstvo i darčeky. Obyvateľom Svrčinovca a Skalitého vyplatili kompetentné poľské orgány aj podporu v hotovosti i v naturáliách. Rodičia nevíkali s radosťou, že ich deti musia navštevovať poľskú školu a boli rozhorčení aj z postupu poľských učiteľov. Na druhej strane, vzhľadom na to, že bola veľká chudoba, všetky výhody a lákadlá im prišli vhod.¹⁰⁷

V cirkevnej správe nastali tiež zmeny. Oficiálne odstúpené časti Kysúc, ktoré patrili dovtedy pod Nitriansku diecézu, Vatikán zveril katovickému biskupovi až 10. januára 1939. Katovického biskupa Stanisława Adamského zaujímalo meno starostu, pretože o menších lokálnych otázkach bude skôr rozhodovať starosta, na základe lepšej znalosti situácie urobí rýchlejšie isté ústupky ako vojvodstvo. Zistil, že na poľskom území zahrňovala farnosť Čierne obec Svrčinovec so 180 domami a 1100 katolíkmami, obec Čierne so 108 domami a 500, farnosť Skalité mala 240 domov a 1400 katolíkov. Na tomto území bolo aj niekoľko židovských rodín. V Poľsku sa ocitla aj osada Klin obce Olešná, ktorá patrila do farnosti Turzovka administratívne patrila k Zaoľžiu k obci Horní Lomná, kde pôsobil kňaz Gwózdź a osada mala 12 domov so 76 katolíkmami.¹⁰⁸

Veľkým problémom pre novú poľskú cirkevnú správu bola absencia kostolov, ktoré zostali na slovenskej strane. Cintorín farnosti Čierne a pole farnosti Skalité zostalo zas na poľskej strane. Keďže bolo katovické biskupstvo v komplikovanej situácii, súhlasilo s pôsobením slovenských kňazov. Štefan Gáher z Čierneho a Peter Černo zo Skalitého, ktorého považovali za priateľa Poľska. Naopak, podľa biskupského úradu mal Gáher nepriaznivý postoj, preto veriacim povolili účasť na cirkevnom živote len v nedeľu a počas sviatkov.¹⁰⁹

V dôsledku chýbajúceho kostola došlo k provizóriu v oblasti sobášov. Poľsko uznávalo ich platnosť, ak ich uzavreli obyvatelia z poľskej časti v kostoloch v Čiernom alebo v Skalitom. Bola uzavretá dohoda, podľa ktorej poľský komisár mal právo na pripojenom území nahliadať do agendy obcí aj do matrík, aby malo Poľsko prehľad o sobášoch, úmrtiach a narodeniach. Úsilím poľskej strany bolo obmedziť slovenský vplyv, čomu malo prispieť i vytvorenie samostatnej farnosti Svrčinovec. Cieľom bolo tiež pripojiť získané územia k Zaoľžianskej cirkevnej správe, ktorá vznikla na území pripojeného českého Tešína.¹¹⁰

Dňa 10. januára 1939 Svätá Stolica rozhodla, že farnosť Čierne s filiálkou Svrčinovec a farnosť Skalité budú podriadené jurisdikcii katovického biskupa, pokiaľ sa nerozhodne inak. Nitriansky biskup Karol Kmeťko napísal Adamskému, kde zdôrazňoval, že je potrebné, aby sa odčlenená časť diecézy Nitra pripojila pod

¹⁰⁷ MATULA, ref. 16, s. 50-52.

¹⁰⁸ MATULA, Pavol. Cirkevná správa na Poľskom zabraných územiach Kysúc v rokoch 1938-1939. In Zborník Kysuckého múzea, 2010, ročník 13, s. 223.

¹⁰⁹ MATULA, ref. 16, s. 55.

¹¹⁰ MATULA, ref. 108, s. 225.

jurisdikciu diecézy Katovice. V odpovedi biskupa Adamského bolo uvedené, že územie pričlenil k regiónu Tešín, ktorý podliehal generálnemu vikárovi Viliamovi Kasperlíkovi.¹¹¹

Pomery na pohraničí sa javili dvojako. Slováci sa postupom času s danou situáciou zmierili, čo sa odzrkadlilo aj v ich správaní. Napokon, v Pamätnej knihe obce Čierne sa uvádza, že Nový rok slávil oba národy spoločne a Čiernani pili dokonca poľskú vodku, lebo bola lacnejšia.¹¹² Naopak, poľský pohľad bol uzavretý a nedôverčivý, pretože boli zaujatí, čo sa dá odôvodniť prítomnosťou nemeckých posádok na slovenskom pohraničí. Kysuce patrili do tzv. ochranného pásma obsadeného nemeckými jednotkami a príslušníkmi nemeckých bezpečnostných, policajných a spravodajských služieb, na základe Zmluvy o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom, podpísanej dňa 19. marca 1939 a umožnila Nemecku na území západného Slovenska zriadiť vojenské objekty.¹¹³

Poliaci odmietali vydávať povolenie k prechodu hraníc na Slovensko. Pri styku s cudzinou poľské pohraničné orgány postupovali veľmi prísne vo veciach pasových predpisov a to nielen proti cudzincom, ale aj proti svojim štátnym občanom, ktorí sa vracali do svojej vlasti. Proti osobám, ktorí bez dovolenia prekročili hranicu, postupovali rigorózne. Takú osobu ihneď zadržali a odovzdali trestnému súdu s cieľom potrestania, zatiaľ čo z našej strany takéto osoby vrátili krátkou cestou za hranice.¹¹⁴

Nepříjemná udalosť utkvela v spomienkach pamätníka, ktorého pri prechode cez hranicu chytili. Vtedajší mladík, žijúci na poľskej strane Svrčinovca, išiel za svojim kamarátom do Cyprichov na slovenskú stranu, kde ho zastavili dvaja Poliaci a „zobrali ma do školy na pľacovku a tam jeden ma udrel pod bradu a tiekla mi krv“. Nevedel, čo sa deje a kým sa umyl, boli tam už jeho rodičia, ktorých „vypytovali sa, aby sa dozvedeli, čo som tam robil, na čo som tam išiel“. Nakoniec po vypočutí ho pustili domov.¹¹⁵

Pred bránami vojny

V máji 1939 asi 70 vojakov obsadilo tunel na trati Mosty – Jablunkov. Varšava prehlásila, že to robia v záujme posilnenia hranice. Avšak v noci na 30. mája mali

¹¹¹ V dôsledku vypuknutia vojny Kmeťko 13. 11. 1939 v liste požiadal apoštolského nuncia, aby sa územie farnosti Skalité a Čierne vrátili do diecézy Nitra. Ku dňu 1. februára 1940 boli farnosti opäť vrátené pod jurisdikciu nitrianskeho diecézneho biskupa. ĎURČO, Marek. Pričlenenie farností Skalité a Čierne na Kysuciach k Poľsku v rokoch 1938 až 1940. In Slovenské národné noviny, 2009, ročník 20, č. 43-44, s. 7.

¹¹² Pamätná kniha obce Čierne, s. 200.

¹¹³ JESENSKÝ, Miloš. Wehrmacht a jednotky SS na Kysuciach. In Zborník Kysuckého múzea, 2010, ročník 13, s. 187.

¹¹⁴ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 459/39 prez.

¹¹⁵ Rozhovor s Adolfom S., narodený v roku 1921. Zvukový záznam rozhovoru z 11. marca 2012 v osobnom archíve autorky

byť do tunela vložené na viacerých miestach výbušné látky. Na oboch stranách boli postavené strážne búdky. Obyvatelia domov v blízkosti tunela sa mali po vydaní rozkazu okamžite vysťahovať. Totiž Poliaci zamýšľali, v prípade núteného ústupu, vyhodit' tunel do vzduchu. Bolo podmínované nádražie v Mostoch a nálože boli údajne vložené pod koľajnice a do stien.¹¹⁶

Napätie medzi Berlínom a Varšavou sa stupňovalo. Oba štáty sa postupne pripravovali na vojnu. Keďže Slovensko sa malo stať nástupným priestorom pre Wehrmacht,¹¹⁷ v médiách sa spustila protipolská kampaň. Zlomom, ktorý rozpútal sériu útokov, bolo uzavretie Paktu Ribbentrop-Molotov. Po rozšírení správy o uzavretí dohody, predstavitelia radikálov na čele s HG a Deutsche partei usporiadali manifestáciu vo večerných hodinách 22. augusta 1939 pred budovou Slovenského národného divadla v Bratislave, na čele ktorej stál A. Mach. Chceli verejne demonštrovať proti poľskej politike a za pripojenie sporných pohraničných území.¹¹⁸

Dňa 25. augusta 1939 Hitler nariadil, aby bol 26. augusta uskutočnený nemecký útok na Poľsko. Avšak do hry mu vstúpilo oficiálne britsko-poľské spojenectvo a odmietnutie Mussoliniho vstúpiť do vojny, čo mu zamiešalo karty. Situácia bola o to viac zaujímavá, pretože sa mal vojnový konflikt začať práve na Kysuciach. Rozkaz o odložení útoku musel byť doručený po celej hranici v dĺžke 1500 km. Na Kysuce dorazila správa neskoro, a preto 25. augusta okolo 16. hodiny vyrazilo z Čadce komando pod velením Hansa Herznera a politického vedúceho Franza Maya. Pred polnocou prekročilo vtedajšie hranice medzi osadami Prívarý a Me-goňky a o tri hodiny zaútočili na železničnú stanicu v Mostoch.¹¹⁹

Diverzná akcia bola napokon prerušená, avšak o pár dní predsa vypukla druhá svetová vojna. V predvečer invázie do Poľska bolo na kysuckej strane pripravených 17700 vojakov, 12 ťažkých a 36 ľahkých húfníc, 75 protitankových diel, dvadsať 75 mm kanónov, šesť 150 mm diel a 138 ťažkých guľometov. Pechotu podporovalo i letectvo. Nemeckí vojaci vyzbrojovali v pohraničných obciach aj príslušníkov HG i civilné obyvateľstvo.¹²⁰

Útok na Poľsko začal 1. septembra 1939 v ranných hodinách. Pamätná kniha obce Skalité uvádza: „Ráno o 4. hodine 1. septembra bolo počuť tupé dunenie kanónov spoza Lieskovej. Okolo 5. hodiny zase zaštekali guľomety v priestore Skalanky a Vreštovského Bezkydu, ale nik ešte nevedel, čo sa robí. Asi okolo 6. hodiny ráno začali Nemci postupovať dolinou od Oščadnice vedľa Rajskeho potoka. Jedna časť Nemcov pokračovala od Triciatku cez Polanu cez Migasa u Pazderov. Druhá časť po hradskej

¹¹⁶ ŠAP Čadca, f. OÚ Čadca, kr. 66, č. j. 4-25-1/39.

¹¹⁷ MATULA, ref. 16, s. 71.

¹¹⁸ BAKA, Igor. Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2006, s. 57.

¹¹⁹ JESENSKÝ, ref. 113, s. 183-185.

¹²⁰ JESENSKÝ, ref. 113, s. 186-188.

na Zwardoň.¹²¹

Vďaka spolupráci Slovenska s Nemeckom na útoku proti Poľsku boli rozdelené obce na Kysuciach opäť prinavrátené. Oficiálne bolo územie získané zmluvou z 21. novembra 1939.¹²²

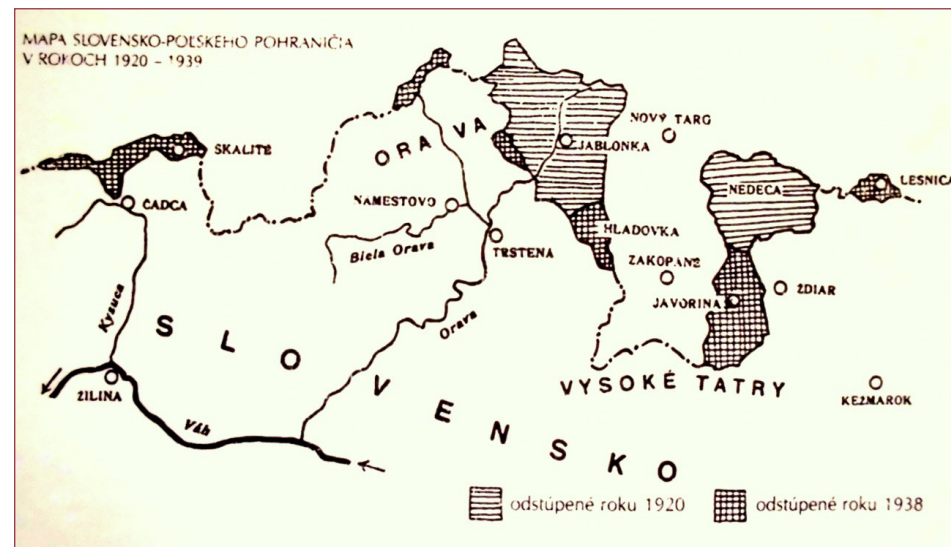
Na záver

V medzivojnovom období sa Československo ocitlo aj v koncepciách zahraničnej politiky Poľska. Popri požiadavkách na územie Oravy, Spiša a Tešínska, sa objavili aj nároky na severnú oblasť Kysúc. Domnievali sa, že tunajšie obyvateľstvo je poľskej národnosti. Strategickým záujmom bola košicko-bohumínska železničná trať. Poľsko chcelo dosiahnuť priame cestovanie zo Zwardoňa po Čadcu, kde by sa pripojila na košicko-bohumínsku železnicu smerom do Bohumína. Umožnili by tak plynulú jazdu bez prestupovania. Táto železnica sa napokon stala hraničnou čiarou, ktorá oddelovala takmer na ročné obdobie tri obce na pohraničí.

Stvárnený obraz každodenného života obyvateľov Skalitého, Čierneho a Svrčinovca od novembra 1938 predstavuje komplikované všedné situácie a pomery, s ktorými sa museli vyrovnávať. Vzájomné vzťahy nemožno označiť za priateľské. Počas terénnych prác pri určovaní novej demarkačnej čiary sa delimitačná komisia stretla so silným odporom obyvateľstva. Ľudia sa nebáli demonštrovať, nahlas prejavovali svoj nesúhlas so zabratím obcí, čo sa jasne odzrkadlilo aj v ich priamych skutkoch. Demolovali hraničné stanoviská, rozbíjali okná, ničili poľské nápisy a nebáli sa i slovne napádať svojich momentálnych nepriateľov. Aj napriek postupnej upokojenej situácii však nemožno povedať, že sa ľudia s vtedajšími udalosťami zmierili. Vypuknutím druhej svetovej vojny bola poľská prítomnosť na Kysuciach ukončená a rozdelené územia obcí sa opäť spojili.

¹²¹ Pamätná kniha obce Skalité, s. 42.

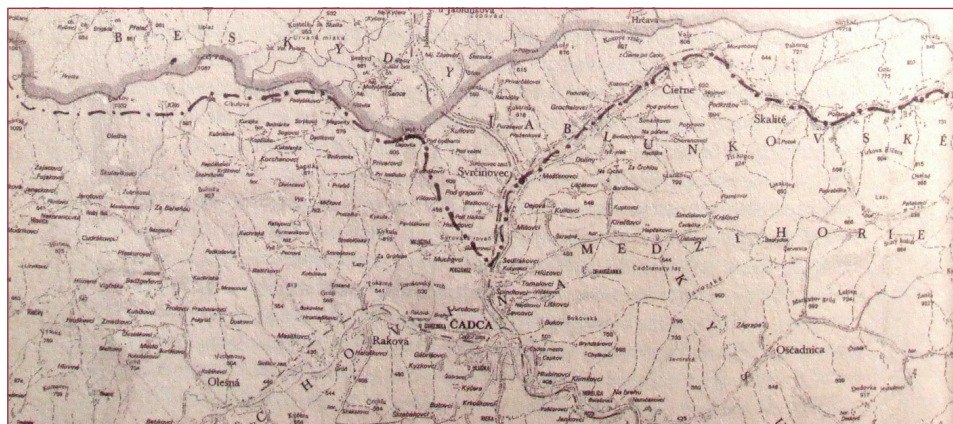
¹²² BAKA, Igor. Vlastná iniciatíva alebo vynútený spolupodieľ? Účasť Slovenska vo vojne proti Poľsku. In *História revue*, 2009, ročník 9, č. 5-6, s. 50.

Mapa 1 – Mapa slovensko-poľského pohraničia v rokoch 1920-1939. Zdroj: BAKA, Igor. Vlastná iniciatíva alebo vynútený spolupodieľ? Účasť Slovenska vo vojne proti Poľsku. In *História revue*, 2009, ročník 9, č. 5-6, s. 45-50.

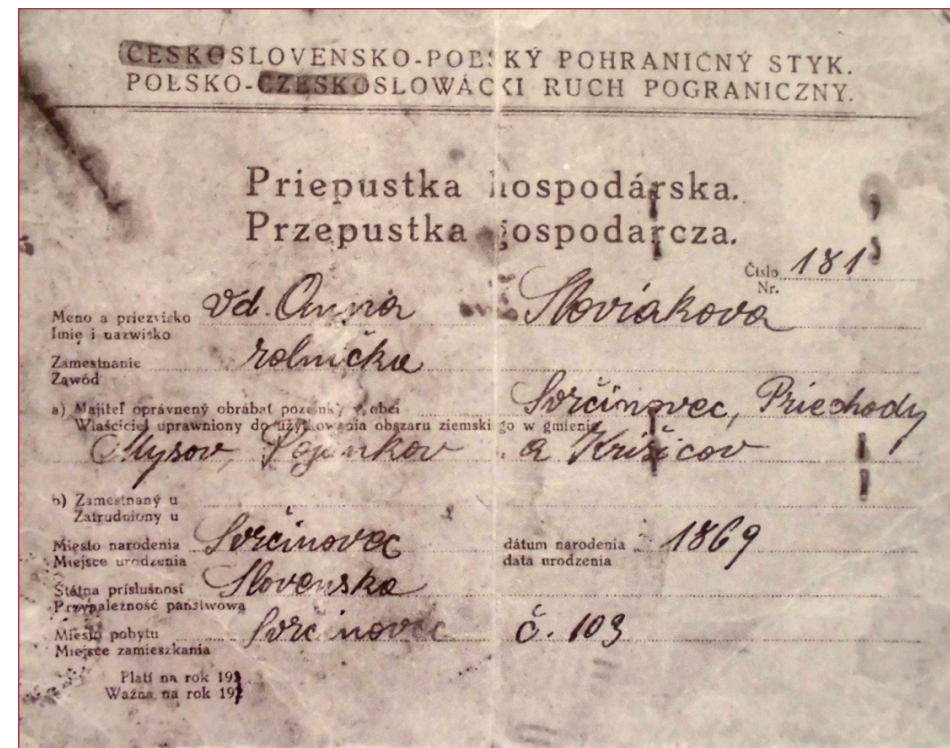

Obr. 1 – Náčrt obce Skalité a jej územie zabraté Poľskom
Zdroj: Pamätná kniha obce Skalité, uložená na obecnom úrade v Skalitom

Mapa 2 – Mapa odstúpeného územia Kysúc

Zdroj: ŽILINČÍK, Ivan. Obsadenie časti Kysúc Poľskom v novembri 1938 ako vyvrcholenie poľských územných nárokov v medzivojnovom období 20. storočia. In PARÁČOVÁ, Andrea (ed.). Zborník Kysuckého múzea, 2008, ročník 11, s. 194.

Obr. 2 – Hospodárska priepustka na prechod hraníc cez určené prechody
Zdroj: ŽILINČÍK, Ivan. Obsadenie časti Kysúc Poľskom v novembri 1938 ako vyvrcholenie poľských územných nárokov v medzivojnovom období 20. storočia. In Zborník Kysuckého múzea, 2008, ročník 11, s. 184.

OSLAVY 1. MÁJA POČAS SLOVENSKEHO ŠTÁTU (1939 – 1945)

Anna KURKOVÁ

Anna KURKOVÁ. Celebrations of 1st May in the Period of Slovak state (1939 – 1945). Following article deals with tradition of celebration of 1st May during the existence of the Slovak republic 1939 – 1945. Focus is given on development of celebration during these years. Described are changes in celebrations and effort to tie the celebrations with state regime. Followed text uncovers the underpinning of inhabitants through the propaganda. It notes character of celebration in chosen towns and villages. Events are analysed on the basis of contemporary press Slovák and Gardista.

Keywords: 1st May celebrations; Slovak state 1939 – 1945; Propaganda

Slávenie významných dní sa v jednotlivých krajinách uplatňovalo aj v minulých storočiach. Išlo o výnimočné dni z hľadiska historického, spoločenského alebo štátneho. V týchto dňoch bolo charakteristické konanie osláv, ktoré boli určené pre všetkých obyvateľov danej krajiny. Slávnosti bývali veľkolepé, masové a mali zostať dlhší čas v pamäti obyvateľov. V prípade štátov s autoritatívnym zriadením bolo príznačné, že štátnym sviatkom bola venovaná veľká pozornosť. Štátne sviatky nadobudli propagandistický charakter. Cieľom bolo podchytiť všetkých, respektíve veľkú časť obyvateľov. Dejinné udalosti boli vo veľkej miere dávané do popredia.

Výraznú úlohu pri prezentovaní štátnych sviatkov v čase slovenského štátu 1939 – 1945 mala propaganda. Cieľom bolo podchytiť všetky vrstvy obyvateľstva. Bolo potrebné, aby občania podporovali mladú republiku, boli stotožnení s jej vznikom a úlohou v budúcnosti a vyjadrili jej podporu. Propaganda bola zameraná na upozorňovanie blížiacich sa sviatkov, približovanie ich zmyslu, obsahu a významu do budúcnosti. K problematike politických dejín tohto obdobia je venovaných viacero prác, ktoré prezentujú rozličné názory.¹ Pri skúmaní významu, slávenia a priebehu

¹ Por. napr. KAMENEC, Ivan. Slovenský štát v obrazoch. Praha: Ottovo nakladateľství, 2007. KAMENEC, Ivan. Po stopách tragédie. Bratislava: Archa, 1991, NIŽŇANSKY, Eduard. Nacizmus, holokaust, slovenský štát. Bratislava: Kalligram, 2011. KAMENEC, Ivan. Slovenský štát (1939 – 1945). Praha: Anomal, 1992. LETZ, Róbert. Slovenské dejiny V 1938 – 1945. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012. LACKO, Martin. Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava: Prefekt, 2008. LACKO, Martin (ed.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I. Trnava: Katedra histórie filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 2002, LACKO, Martin (ed.). Slovenská repub-

štátnych sviatkov v slovenskom štáte je literatúra chudobnejšia. Jednotliví autori sa zmieňujú o sviatkoch stručne. Vo väčšej miere sa priebehu 1. mája v Slovenskej republike venuje Marína Zavacká.²

Pri koncipovaní textu som vychádzala predovšetkým z dobových novín Slováka a Gardista. Ide o tlač, ktorá bola po celý čas v područí vládnucej politickej strany HSLS. Prinášali oficiálny pohľad HSLS na dianie v slovenskom štáte. Výraznou mierou boli ovplyvnené propagandou, ktorá určovala charakter prinášaných informácií. V štúdiu používam doslovné citácie z dobovej tlače. Pravopis uvádzam v takom znení, aký bol v období slovenského štátu.

Prvý máj pretrval až do dnešných dní, má medzinárodný charakter. Siahla ale oveľa hlbšie do minulosti. Historický 1. máj nadviazal na viacero tradičných jarných sviatkov. Snáď najsilnejšiu spojitosť možno vidieť v cechových tradíciách. Spočiatku išlo o sviatok pohyblivý, určený na prvú májovú nedeľu.³ V súvislosti s bojom za osemhodinový pracovný čas sa udiali aj udalosti v Chicagu v máji roku 1886, výsledkom ktorých bolo niekoľko mŕtvych zo strán demonštrantov a policajtov. Za vinníkov boli vyšetrovaním označení piati členovia demonštrantov, ktorí boli obvinení z vraždy a popravení.⁴ V Európe II. Internacionála v roku 1889 vyhlásila na nasledujúci rok 1. máj za Medzinárodný deň práce.⁵ V Československej republike bol 1. máj od roku 1919 tzv. štátom uznaným sviatkom s dodatkom, že možnosť jeho slávania upravovali kolektívne zmluvy s konkrétnymi zamestnávateľmi.⁶ Na začiatku roku 1925 bol Národnému zhromaždeniu predložený návrh zákona o nedeliach, sviatkoch a pamätných dňoch. Zákon zaviedol aj pamätne dni Československej republiky, konkrétne 5. júl, 28. september, 6. júl, 1. máj a 28. október. Na tieto dni sa vzťahovalo ustanovenie o nedeľnom pokoji, týkajúce sa verejných úradov, ústavov, podnikov a verejných škôl.⁷

lika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Bratislava : Mercury, 2003. HRUBOŇ, Anton et al. Moderné dejiny Slovenska I. Ružomberok: Historia nostra, 2008. SOKOLOVIČ, Peter et al. Život v slovenskej republike (Slovenská republika očami mladých historikov IX). Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010.

² ZAVACKÁ, Marína. Prvé máje v režimovej tlači 1939 – 1945. In *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?*, Prešov: UNIVERSUM, 2006.

³ ZAVACKÁ, ref. 2, s. 130.

⁴ <http://www.pramen.info/c/602/historicke-korene-1maja---vznik--tradicia--odkaz-a-jeho-zneužitie.htm>, stav k 25. 6. 2012.

⁵ ZAVACKÁ, ref. 2, s. 130.

⁶ ZAVACKÁ, ref. 2, s. 131.

⁷ VALES, Václav. Dny pracovního klidu v Československém právním řádu (1918 – 1938). In http://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2008/files/pdf/history/vales_vaclav.pdf, stav k 25. 6. 2012.

Schválenie 1. mája zákonom

Po vzniku samostatného Slovenského štátu sa 24. apríla 1939 konalo zasadanie vlády. Riešila sa otázka postavenia 1. mája v novej republike. Na základe návrhu bolo schválené vyňatie 1. mája zo zoznamu štátnych sviatkov.⁸ Situácia sa v roku 1940 zmenila. 1. máj bol opäť zaradený medzi štátne sviatky.⁹ Prispela k tomu skutočnosť, že v Nemecku bol 1. máj ponechaný v kalendári sviatkov a možnosť propagandisticky využiť prvomájové oslavy v prospech republiky. V tlači sa v apríli roku 1940 objavila informácia o charaktere 1. mája. Predsedníctvo vlády oznámilo verejnosti, že 1. máj sa stal sviatkom v takom rozsahu ako pred rokom 1939.¹⁰ Rozhodnutím zo dňa 14. októbra 1941 bol 1. máj oficiálne ponechaný v zozname štátnych sviatkov slovenského štátu. V roku 1942 nastala zmena a 1. máj bol presunutý na 2. máj.¹¹ Piatok 1. máj 1942 bol pracovným dňom, pričom v sobotu, 2. mája 1942 sa nepracovalo. Sviatok 1. máj nemal v počiatkoch slovenského štátu pevné zakotvenie. Súviselo to s rozpačitým vnímaním členov HSLS strany sviatku práce ako „červeného“ sviatku, ktorý nemá žiadne kresťanské zásady. Vzhľadom na skutočnosť, že nemecká Tretia ríša 1. máj nielenže ponechala v kalendári, ale ho aj náležite propagačne využívala, bol 1. máj prinavrátený aj do slovenského života. Sviatok práce sa tak stal neodmysliteľnou súčasťou oslavy práce obyvateľov samostatného slovenského štátu.

Charakter slávností 1. mája

Po počiatočnom negatívnom prístupe k 1. máju si vládni predstavitelia uvedomili silu sviatku práce. Postupom času získaval čoraz väčší priestor v tlači. Kvôli silnej tradícii sviatku práce pokračoval vo svojom slávení aj počas existencie slovenského štátu. Vláda 1. máj vyhlásila za Sviatok národnej práce. Inšpirovala sa Nemeckom, kde mal tento sviatok rovnaký názov.¹² V tlači sa objavila výzva pre obyvateľov: „Slováci, Slovenky! V deň 1. mája nastúpte všetci do mohutného slávnostného sprievodu! Budeme všetci bez rozdielu stavu a vierovyznania jednotne manifestovať za sociálnu spravodlivosť a za lepší zajtrajšok slovenskej pracujúcej pospolitosti.“¹³

Prvomájové oslavy sa konali, najmä v prvých rokoch, iba vo vybraných mestách. Zvláštnosťou bola skutočnosť, že manifestácie, prípadne slávnosti sa nemohli

⁸ Periodikum Slováka uvádza, že v roku 1939 bol 1. máj vyhlásený za robotný deň výnimočne. Ako dôvod udala návrh Ústredia robotníckej odborovej organizácie, ktorá vláde oznámila, že 1. mája 1939 chcú všetci slovenskí robotníci pracovať a svoj zárobok obetovať v prospech fondu pre vybudovanie Slovenska. ČAVOJSKÝ, Rudo. In *Slovák*, 30. 4. 1939, s. 2, Práca pre štát.

⁹ ZAVACKÁ, ref. 2, s. 131.

¹⁰ *Slovák*, 19. 4. 1940, s. 4, 1. máj sviatkom.

¹¹ *Slovák*, 1. 5. 1942, s. 2, Oslavy sviatku práce v Bratislave.

¹² LETZ, ref. 1, s. 199.

¹³ *Slovák*, 29. 4. 1941, s. 6, Slováci, Slovenky!

organizovať občanmi alebo miestnymi organizáciami. Rovnako v prípade ak by chceli miestne organizácie HSLS usporiadať oslavy aj v iných mestách, v ktorých už boli slávnosti povolené, bolo nutné požiadať o súhlas Generálny sekretariát HSLS.¹⁴ Podobná situácia nastala aj pri určovaní rečníkov. V tlači sa objavil zoznam rečníkov pre jednotlivé mestá, kde sa mali konať manifestačné sprievody. Mestá, ako aj rečníkov vyberali jednotlivé organizácie HSLS.¹⁵

Pri oslavách 1. mája sa nezabúdalo ani na obyvateľov, ktorí museli z nejakého dôvodu pracovať. Podľa informácií v tlači bol v roku 1941 1. máj dňom pracovného pokoja. Zamestnávateľia mali vyplatiť zamestnancom mzdu ako za pracovný deň. V prípade, ak by z prevádzkových dôvodov zamestnanci určitých podnikov predsa museli nastúpiť do práce, zamestnávateľ bol povinný im prideliť k mzde aj päťdesiatpercentný príplatok.¹⁶

Program osláv 1. mája bol poväčšine totožný. Tradíciou bolo najmä slávenie bohoslužieb. V niektorých prípadoch, najmä v rokoch 1943 a 1944 sa program začal divadelným predstavením deň pred sviatkom práce. Samotné slávnosti sa začínali raným budíčkom. Oslavy spravidla pokračovali slávnostnými bohoslužbami. V niektorých mestách nasledovalo kladenie vencov k významným osobnostiam alebo pomníkom. Slávnosti pokračovali manifestačným sprievodom cez mesto, do ktorého sa zapájali takmer všetci zamestnanci, robotníci, roľníci a obyvatelia. Sprievod sa zastavil na námestí mesta, kde si vypočul príhovor dopredu určeného rečníka. Na úvod alebo záver zhromaždenia sa zaspievala štátna hymna. Po príhovore bola manifestácia ukončená alebo pokračovala ľudovou zábavou, respektíve športovou slávnosťou. Takmer všade sa pri ukončení manifestácie zaspievala pieseň „Kto za pravdu horí.“ Dôležitou súčasťou osláv boli prejavy jednotlivých rečníkov. Najmä od roku 1942 sa príhovorom venovala zvýšená pozornosť. Oslavy tak nadobúdali čoraz viac propagandistický charakter. Najmä v poslednom roku osláv 1. mája. Zvláštnosťou bolo menovanie jedného rečníka do viacerých miest. Z toho dôvodu sa niekde oslavy sviatku práce začali až v popoludňajších hodinách. Vo výnimočných prípadoch boli v rámci slávenia sviatku práce otvorené rôzne výstavy spojené s charakterom 1. mája.

Ideologický význam 1. mája v prejavoch vybratých rečníkov

Príhovory tvorili dôležitú súčasť prvomájových osláv. Ich cieľom bolo podnietiť obyvateľov k sympatiám voči štátu. Rovnako dôležitú úlohu zohrávala ideologická prezentácia úspešnosti a životaschopnosti samostatnosti slovenského štátu.

Prejav Vojtecha Tuku bol v roku 1940 vysielaný prostredníctvom rozhlasu: „Slovenky, Slováci, zajtra budú prázdne továrne, dielne, predajne. Shromáždite sa na

¹⁴ Slovák, 28. 4. 1940, s. 9, Oslavy 1. mája.

¹⁵ Slovák, 29. 4. 1944, s. 3, Rečníci na oslavách Sviatku práce.

¹⁶ Slovák, 27. 4. 1941, s. 3, Prípravy osláv 1. mája v Bratislave. Mzdy za 1. máj sa robotníctvu vypláta.

uliciach, námestiach oslavovať sviatok práce. V predvečer tejto slávnostnej manifestácie hodno uvažovať o vzniku a význame oslavy prvého mája. Vznikla v dobe triednych bojov. Usporadalo ju z prvopočiatku priemyselné robotníctvo. Bol to každoročne opakovaný akýsi všeobecný štrajk, ktorý mal upozorniť kapitalistov na pohotovosť a sily proletárov.“¹⁷ Vojtech Tuka poukazoval na iný, nový priebeh manifestácií, ktoré sa už neniesli v duchu nenávisti a boli spoločné pre všetkých. Vyzdvihoval prácu obyvateľov za prvý rok existencie samostatného štátu. Na základe toho tvrdil, že občania mali právo osláviť plody svojej práce pre budovanie lepšej budúcnosti. Zároveň vyzval, aby sa obyvatelia nezľakli neprajných názorov zo strany cudziny a verili v budúcnosť vlastného štátu.¹⁸

Pri príležitosti 1. mája 1940 sa v tlači objavil článok hodnotiaci predchádzajúce a nadchádzajúce sviatky práce. V príspevku sa kládol dôraz na predchádzajúce „červené“ máje, ktoré autor označil ako plné násillia a neporozumenia k ostatným. Vyzdvihoval zmenu smerovania sviatku práce v samostatnom štáte. Obyvateľstvo oslavovalo robotnícko-kresťansko-sociálne, pričom sviatok mal byť v znamení „Krista-Kráľa, Krista-Robotníka“. Poukazoval na skutočnosť, že aj naďalej sa budú spievať revolučné piesne ale pod slovenskou zástavou, pričom heslom by mala byť veta „Modli sa a pracuj“. Na záver bola vyslovená nádej, že v takomto duchu sa 1. máj oslávil najkrajšie a najdôstojnejšie.¹⁹ V Bratislave v roku 1940 prehovoril Ferdinand Ďurčanský: „Oslavovali sme 1. mája i predtým, ale 1. máj bol sviatkom boja proti tým, ktorí vykorisťovali slovenský národ. 1. máj bol sviatkom boja proti feudálom, ktorým patrila slovenská pôda. boja proti kapitalistom, ktorí vykorisťovali slovenského robotníka. S plným vedomím sa opierame na tieto pracujúce vrstvy nášho národa, o ich sebavedomie a ich lásku k tejto zemi s pevnou vierou, že tak, ako si vedeli svoju zem obhájiť v minulosti, vedeli by si ju obhájiť i v budúcnosti.“²⁰

Pri príležitosti prvomájových osláv v roku 1941 sa hlavným rečníkom stal Gejza Medrický. V úvode svojho prejavu spomenul predchádzajúce roky, kedy sa 1. máj oslavoval pod záštitou rôznych politických strán. V samostatnom slovenskom štáte mali obyvatelia oslavovať sviatok práce jednotne. Kládol dôraz na skutočnosť, že akýkoľvek kapitál bol iba prostriedkom na lepší život všetkých obyvateľov a nie cieľom jednotlivca mať sa lepšie. Poukazoval na dobré hospodárenie slovenskej vlády, ktorá správnym využitím kapitálu umožnila neustále vytvárať nové pracovné príležitosti. Hovoril nielen o hrdinoch vojny, ktorí bojovali sa lepšiu budúcnosť, ale predovšetkým spomenul hrdinov práce, ktorí budovali budúcnosť na Slovensku.²¹ Alexander Mach zhodnotil 1. máj 1941 ako oslavy vo svornosti a pokoji. „Naše manifestácie, náš 1. máj nie je dnes bojom všetkých proti všetkým a nie je dňom veľkých

¹⁷ Slovák, 1. 5. 1940, s. 3, Tohoročný 1. máj bude manifestácia na počesť národnej práce.

¹⁸ Slovák, 1. 5. 1940, s. 3, Tohoročný 1. máj bude manifestácia na počesť národnej práce.

¹⁹ Slovák, 1. 5. 1940, s. 3, Na okraj dňa.

²⁰ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

²¹ Gardista, 3. 5. 1941, s. 3, Sviatok práce bol symbolom slovenskej jednoty.

slubov, ale dôkazom víťaznej jednoty národa a tak i jeho sily. Dnes 1. mája vydáva slovenská pracujúca pospolitosť svedectvo o vyspelosti slovenského národa a o spravodlivom poriadku v slovenskom štáte.²²

Jednotlivé články a prejavy sa niesli v roku 1942 v podobnom duchu ako v predchádzajúcich rokoch. Úvaha, ktorá sa pri príležitosti osláv sviatku práce objavila v tlači opäť niesla stopy odsúdenia predchádzajúcich osláv v Československej republike. Dôraz sa kládol na jednotu národa, ktorý spoločnými silami, prácou a obetovaním kráčal v ústrety lepšej budúcnosti. Autor sa nevyhol poukázaniu na zlé elementy, ktoré sa postupne v samostatnom slovenskom štáte strácajú „odstránením židovského liberalizmu a bolševického internacionalizmu spadli závesy triednej nenávisťi a takto dnešný sviatok práce stáva sa sviatkom celého národa.“²³

So slávnostným prejavom vystúpil minister dopravy a verejných prác Július Stano. Hovoril o 1. máji v roku 1942 ako o sviatku slovenskej práce, ktorá človeka nezotročovala, ale vyzdvihovala. Poukázal na výsledky práce všetkých obyvateľov štátu, ktoré hodnotil veľmi pozitívne. Na záver povedal, že práve práci slovenských obyvateľov patrilo poďakovanie predovšetkým z toho dôvodu, že cudzincom sa slovenský štát javil ako raj.²⁴

V roku 1943 pri príležitosti sviatku práce predniesol príhovor Aladár Kočiš.²⁵ V úvode skonštatoval, že oslavy sviatku práce boli z roka na rok krajšie. Odvolával sa na oslavy 1. mája v spoločnom štáte s Čechmi, ktoré vyvolávali nenávisť, závisť a nespokojnosť. Vyzdvihol prácu slovenského národa a pripomenul, že Slováci viac ako iný národ chápali hodnotu ťažkej a statočnej práce. Na záver vyzdvihol doterajšie úspechy a pracovitost' občanov.²⁶ V rámci osláv 1. mája 1943 slávnostný príhovor povedal v Prešove Ferdinand Čatloš. Upozornil, že v boji, ktorý je len inou formou ťažkej a namáhavej práce, by mali všetci obyvatelia a vojaci zostať jednotní, aby udržali samostatnosť slovenského štátu. „Preto naše vojsko tak udatne a svedomite bojuje a má také skvelé výsledky, lebo vyšlo z tábora dobrých pracovníkov a bolo vychované prácou a statočnosťou i svedomitostou. V tejto práci musíme byť jednotní, už aj preto, aby sme si ňou udržali a ešte viac upevnili postać našej samostatnosti a životaschopnosti, lebo nám nepriateľské zahraničie chce nás práve na tomto poli sústavne škodlivou propagandou rozbádať.“²⁷

Oslavy 1. mája 1944 sa niesli v znamení piatich rokov v slovenskom štáte. Alexander Mach v príhovore zhodnotil politické a hospodárske otázky, pričom sa ve-

²² Gardista, 3. 5. 1941, s. 3, Sviatok práce bol symbolom slovenskej jednoty.

²³ Slovák, 2. 5. 1942, s. 1, Sviatok práce.

²⁴ Gardista, 5. 5. 1942, s. 3, Mohutné oslavy Sviatku práce.

²⁵ Aladár Kočiš (1907 – 1984) vyštudoval gymnázium v Trenčíne, bol slovenským novinárom, publicistom, redaktorom a ministrom slovenského štátu. In <http://www.trencan.ic.cz/0013-ZnamiTrencania.html>, stav k 31. 1. 2013.

²⁶ Slovák, 4. 5. 1943, s. 3, Jednotný pochod miesto triednych rozbrojov.

²⁷ Slovák, 4. 5. 1943, s. 3, Jednotný pochod miesto triednych rozbrojov.

noval aj zahraničnej propagande: „Keby aspoň slubovali, že nášmu národu nechajú to, čo dnes už má alebo že mu dajú viac, vtedy by sa azda našiel niekto, kto by sadol Benešovi na lep.“²⁸ Porovnával jednotlivé prvé máje v Československej republike a Slovenskej republike. Zdôraznil, že 1. máj v Slovenskej republike je oslavou jednoty a spoločnej práce a slovenský štát urobil pre obyčajného pracujúceho človeka ďaleko viac za 5 rokov než za 20 rokov Československá republika.²⁹ V Žiline predniesol príhovor Gejza Medrický. Zdôraznil, že hoci prebiehala vojna, tým úprimnejšie sa na Slovensku oslavovala práca, ktorá zaručila pokoj, poriadok a blahobyť. Vyzdvihoval snahu slovenskej vlády vytvárať neustále nové pracovné pozície. Poukázal na skutočnosť, že slovenská vláda nepotrebovala dávať sluby, aby prilákala svojich voličov. Stačilo sa zamyslieť nad výsledkami päťročnej práce samostatného slovenského štátu.³⁰

Príhovory jednotlivých rečníkov sa stali dôležitou súčasťou osláv 1. mája v samostatnom slovenskom štáte. Počas celého obdobia sa rečníci sústreďovali najmä na porovnávanie osláv sviatku práce v Československej republike a v slovenskom štáte. Československá republika vyšla z tohto súboja s výrazne negatívnym hodnotením. Dôraz sa kládol, pochopiteľne, predovšetkým na prácu bežného človeka. Robotníka, roľníka alebo vojaka. Pripomínali sa úspechy, technické výdobytky a zvyšovanie životnej úrovne obyvateľov v slovenskom štáte. Prejavy sa nevyhýbali ani kritickým hlasom zo zahraničia. Označovali ich za škodlivú propagandu, závisť a snahu o likvidáciu samostatnosti slovenského štátu a národa. Rečníci sa sústreďovali na zachovanie samostatnosti, k čomu mal prispieť každý občan svojou prácou, vierou a odhodlaním.

Spôsob slávania 1. mája vo vybratých mestách

Vzhľadom na skutočnosť, že v roku 1939 bol 1. máj vyhlásený za pracovný deň, žiadne veľké oslavy sa nekonali. Bola uverejnená výzva pre občanov na manifestáciu do Bratislavy, avšak nebola organizovaná vládou. V tlači sa objavili iba pozdravné telegramy slovenských vládnych predstaviteľov k nemeckému národnému sviatku 1. máju. Objavili sa informácie o priebehu manifestácie v Bratislave, ktorej sa zúčastnilo niekoľko tisíc ľudí a námestie bolo úplne zaplnené. „V pondelok o 5 hod. odpoľudnia bola na Primaciálnom námestí v Bratislave veľkolepá manifestácia, ktorú usporiadalo slovenské robotníctvo a štátne, verejné a súkromné úradníctvo.“³¹ Slávnosti boli zakončené piesňou „Kto za pravdu horí.“ Následne sa sprievod rozišiel ulicami

²⁸ Slovák, 3. 5. 1944, s. 1, V duchu jednoty a aktivity vyznel poslovenčený Sviatok práce. Nedáme sa odradiť s pravej cesty.

²⁹ Slovák, 3. 5. 1944, s. 1, V duchu jednoty a aktivity vyznel poslovenčený Sviatok práce. Nedáme sa odradiť s pravej cesty.

³⁰ Slovák, 3. 5. 1944, s. 1, V duchu jednoty a aktivity vyznel poslovenčený Sviatok práce. Naším najväčším kapitálom je práca.

³¹ Slovák, 3. 5. 1939, s. 2, Kapitál patrí národu.

mesta.³² O tom, či sa oslavy konali aj v iných mestách Slovenska sa tlač nezmiňuje.

V roku 1940 sa konali prvé oficiálne oslavy sviatku práce v samostatnom slovenskom štáte. Slávnosti v Bratislave mali charakter inovácií. Oproti minulým rokom nastala výrazná zmena. Bolo povinnosťou každého, kto si váži prácu a podporuje pracujúcich, aby sa zúčastnil na manifestáciách pri príležitosti sviatku práce. Slávenie v hlavnom meste začalo budičkou a bohoslužbami vo všetkých katolíckych a evanjelických kostoloch. Po svätých omšiach boli zriadené veľké zástupy manifestantov na Námestí slobody. Za sprievodu hudby pochodovali pred Slovenské národné divadlo, kde sa uskutočnilo manifestačné zhromaždenie. „Pred divadlom bola postavená dekorovaná tribúna, na ktorej zaujali miesto vedúci jednotlivých nastúpených formácií a umiestnené boli početné zástavy. Manifestanti zaplnili celé námestie, okolo ktorého sa shromáždili ešte i veľké zástupy obecnstva.“³³ Oficiálne pozvané osobnosti mali vyhradené miesto na slávnostne vyzdobenom balkóne. Po zahratí štátnej hymny bola manifestácia oficiálne otvorená. Oslava bola zakončená piesňou „Kto za pravdu horí.“ V Bratislave sa konala aj nemecká oslava 1. mája.³⁴

„Oslava Sviatku práce 1. mája tohto roku (1941 - AK) vyznela v Bratislave v mohutnú manifestáciu. Sprievod pracujúcej pospolitosti, ktorý pochodoval bratislavskými ulicami na čele s viacerými hudbami a spevom, bol najlepším dôkazom toho, že v našom štáte každá vrstva národa na každom poli veľmi dobre si uvedomuje svoje poslanie. Radosť bolo pozorovať pochodujúci sprievod bratislavskými ulicami, ktorý so svojimi veľmi výraznými štandardami, skutočne čo naj dôstojnejšie preukázal význam dnešnej slávnosti.“³⁵ V Bratislave sa konala aj nemecká oslava sviatku práce. Organizovali ju nemecký front a zahraničná organizácia nemeckej národno-socialistickej strany. Manifestácia sa uskutočnila pred Cvernovou továrňou, kde bol postavený máj, ozdobený odznakmi nemeckej strany.³⁶ Manifestácia bola zakončená zaspievaním piesne národa a defilé formácií pred vodcom nemeckej národnej skupiny.³⁷ Takmer identický priebeh mala aj oslava 1. mája v roku 1942.

V roku 1943 „Príslušníci slovenskej pracujúcej pospolitosti hlavného mesta Bratislavy usporiadali veľkolepú manifestáciu Sviatku práce, ktorá bola súčasne manifestom sjednotenia celej slovenskej národnej pospolitosti. Bez akýchkoľvek triednych rozdielov vyznela bratislavská oslava aj ako hold neochvejného slovensko-nemeckého kamarátstva v práci i v zbrani.“³⁸

V Bratislave sa slávnosť v roku 1944 začala predpoludním. Oslavy boli otvo-

rené štátnou hymnou. Išlo o nevšedný začiatok, pretože tlač neinformovala o celebrowaní slávnostných omší. Manifestácia sa konala pred Slovenským národným divadlom. Po vypočutí prejavov bola bratislavská oslava zakončená piesňou „Kto za pravdu horí.“³⁹ Nemecká národnostná skupina oslavovala 1. máj 1944 samostatne s rovnakým priebehom ako po minulé roky.

„Staroslávna Trnava, slovenský Rím, oslávila v druhom roku slovenskej samostatnosti mohutným a manifestačným spôsobom 1. máj, sviatok to národnej práce.“⁴⁰ Ako slávnostný rečník prišiel minister dopravy Július Stano. Po prehliadke nastúpených formácií zástup obyvateľov odišiel na ihrisko, kde sa konali bohoslužby pre katolíkov. Pre evanjelikov sa svätá omša slúžila v evanjelickom kostole. Po návrate z ihriska sa uskutočnila manifestácia, na ktorej boli prítomné „tisícové davы občianstva.“⁴¹ Početne bola zastúpená aj nemecká národná skupina. Po jednotlivých príhovoroch sa oslava 1. mája v Trnave zakončila.⁴² Pri príležitosti osláv 1. mája 1941 sa v Trnave v predvečer sviatku práce uskutočnilo divadelné predstavenie robotníckych hercov.⁴³ V rámci osláv sviatku práce v roku 1943 v Trnave pochodoval mohutný manifestačný sprievod. Zastúpené boli jednotky HG, HM, FS, DJ, hasičstva, zamestnancov závodov a podnikov. Všetkých sprevádzali hudbou dychové skupiny. „Tisíce továrenských robotníkov a robotníčok bolo oblečených do pekných pracovných úborov. Jednotlivé skupiny niesly štandardy a tabule s heslami.“⁴⁴

V Trenčíne sa manifestácia v roku 1940 začala zahratím štátnej hymny. Pozvaný rečník, predseda snemu Martin Sokol, vykonal prehliadku vojenskej čestnej roty. Po príhovore nasledovali spevy a recitácie. Na záver sa uskutočnilo defilé vojaka, HG, HM, FS, iných spolkov a krojovaných skupín.⁴⁵ Zaujímavý priebeh mali v Trenčíne oslavy 1. mája 1941. „Riaditeľstvo spolu s robotníctvom Prvej slovenskej továrne na droždie, lieh a pokrmové masť úč. spol. zúčastnilo sa stavania symbolického mája, ktorý bol postavený na továrenských objektoch.“⁴⁶ Na záver slávností bola vzdaná česť štátnej vlajke a zaspievaná štátna hymna.⁴⁷ V rámci osláv 1. mája 1943 sa v Trenčíne konala v predvečer sviatku práce slávnostná akadémia. Na záver slávností bol telegraficky pozdravený Jozef Tiso a bojujúca armáda na východnom fronte.⁴⁸

³² Slovák, 3. 5. 1939, s. 2, Kapitál patrí národu.

³³ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

³⁴ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

³⁵ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

³⁶ Gardista, 3. 5. 1941, s. 3, Sviatok práce bol symbolom slovenskej jednoty.

³⁷ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

³⁸ Gardista, 4. 5. 1943, s. 3, Dôstojné oslavy 1. mája. Jednotní v boji, jednotní v práci – Prvý smysel slovenského 1. mája.

³⁹ Slovák, 3. 5. 1944, s. V duchu jednoty a aktivity vyznel poslovenčený Sviatok práce

⁴⁰ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁴¹ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁴² Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁴³ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁴⁴ Gardista, 4. 5. 1943, s. 3, Dôstojné oslavy 1. mája. Jednotní v boji, jednotní v práci – Prvý smysel slovenského 1. mája.

⁴⁵ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁴⁶ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁴⁷ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁴⁸ Slovák, 4. 5. 1943, s. 4, Len za slovenský režim.

„Prvý máj (v roku 1940 – AK) oslávila starobylá Nitra nielen ako sviatok národnej práce, ale v tento deň zároveň okázale manifestovala aj za neporušiteľnosť svojej štátnej integrity a svoju národnú slobodu. V slávnostne vyzdobených uliciach tohto historického mesta sa už od včasných ranných hodín tiesnili skupiny obecnstva a gardistov., ktorí prišli s početnými zástavami a kapelami.“⁴⁹ Po bohoslužbách sa tiahol sprievod ulicami Nitry. V sprievode boli zastúpené HG, HM, zbor cyklistov, FS a početné zástupy obecnstva. Slávnostné zhromaždenie sa uskutočnilo na ihrisku. Po zaspievaní piesne „Kto za pravdu horí“ bolo defilé nastúpených formácií.⁵⁰ V roku 1941 sa do manifestačného sprievodu zapojili v Nitre robotníci všetkých odborov a obecnstvo nielen z mesta, ale aj zo širokého okolia. Zaujímavosťou je, že v zástupe boli prítomní aj školopovinní žiaci vyšších ročníkov. Ako rečník bol pozvaný Alexander Mach. Skutočnou výnimočnosťou bola situácia, ktorá sa v Nitre odohrala po príhovore ministra Macha. Na tribúnu bol vyzvaný robotník Bánovský, ktorý verejne vyhlásil, že mu zamestnávateľ nevyplatil mzdu. Toto povedal zhromaždeným občanom na želanie Macha, ktorý sa „hned' na mieste postaral o nápravu“⁵¹ s príslušnými činiteľmi tak, že robotník bol okamžite zamestnaný, aby mohol uživiť svoju početnú rodinu.⁵² V rámci 1. mája 1942 bola v Nitre otvorená výstava prác žiakov Odborných učňovských škôl. V sobotu 2. mája 1942 sa v Nitre konala svätá omša na Starom trhovisku. Následne sa konal manifestačný sprievod mestom pred mestské divadlo.⁵³ Oslavy 1. mája 1943 boli v Nitre spojené so spomienkou na Milana Rastislava Štefánika. Po bohoslužbách sa sprievod zastavil pred pomníkom Milana Rastislava Štefánika. Po zaspievaní štátnej hymny bol k pamätníku položený veniec. Dekoráciu pred pomníkom tvorilo stíhacie lietadlo, ktoré dopravili príslušníci nitrianskej letky. Po piesni „Kto za pravdu horí“ sa sprievod odobral na námestie.⁵⁴ Podobne aj v nasledujúcom roku boli oslavy 1. mája a spomienka na Milana Rastislava Štefánika spojené.

V Žiline⁵⁵ po slávnostnej manifestácii prijal v roku 1940 pozvaný rečník minister Gejza Medrický deputácie žilinských priemyselníkov, živnostníkov, poľnohospodárskych robotníkov z Terchovej a deputáciu robotníctva zo Žiliny a jej okolia.⁵⁶ V popoludňajších hodinách sa minister Gejza Medrický odobral do Turčianskeho svätého Martina, kde sa po manifestačných oslavách zúčastnil prehliadky pokus-

⁴⁹ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁵⁰ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁵¹ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁵² Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁵³ Slovák, 5. 5. 1942, s. 3, Oslavy Sviatku práce v Prešove a Nitre.

⁵⁴ Gardista, 4. 5. 1943, s. 3, Dôstojné oslavy 1. mája. Jednotní v boji, jednotní v práci – Prvý smysel slovenského 1. mája.

⁵⁵ V roku 1940 sa oslavy 1. mája konali ešte vo Zvolene, Poprade a Hnúšti.

⁵⁶ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

nej liahne rýb a Štátneho ústavu pre zvelaďovanie živnosti.⁵⁷ Oslavy sviatku práce v roku 1941 boli hodnotené nasledovne: „Tohtoročné oslavy Sviatku práce v Žiline niesly sa v znamení manifestácie jednoty národa pod slovenskou zástavou.“⁵⁸ Manifestácia bola otvorená zahratím slovenskej a nemeckej štátnej hymny.⁵⁹ Zo slávností v Žiline v roku 1944 bol poslaný telegram Jozefovi Tisovi: „Mnohotisícový zástup shromaždený pri radostnej oslave Sviatku práce v Žiline, pozdravuje Vás so želaním vášho osobného blaha, uistujúc vás o bezhraničnej oddanosti a sľubuje, že čestne vytrvá vo svojej práci na vnútornom fronte až do konečného víťazstva novej, sociálne spravodlivej Európy, v ktorej aj náš mladý slovenský štát dúfa zaujať čestné miesto.“⁶⁰

Z manifestácie v Spišskej Novej Vsi boli v roku 1940 poštovými holubmi zaslané pozdravné telegramy Jozefovi Tisovi, Vojtechovi Tukovi a Alexandrovi Machovi.⁶¹ Na oslavách sviatku práce v roku 1941 sa zúčastnili početné zástupy robotníctva (cca 4000 ľudí) a veľký počet roľníkov. Slávnosť sa uskutočnila aj napriek zlému počasiu. „Priebeh slávností v Spišskej Novej Vsi bol imponujúci, čo jednak dokazuje veľká účasť. Robotníctvo, ako aj roľníctvo jednotne a nadšene súhlasilo s programom prezidenta Republiky Dr. Jozefa Tisu.“⁶² „Už v ranných hodinách poskytovalo mesto Prešov slávnostný pohľad, nakoľko zástavy boli vyvesené takmer na všetkých domoch. O 6 hod. bol budíček a o 8 hodine sálalo obecnstvo vo veľkých masách do kostolov na slávnostné bohoslužby. Hodinu pred otvorením shromaždenia prúdily hlavnou ulicou mesta zástupy mestského i vidieckeho ľudu a shromažďovali sa na priestranstve pred kostolom. Na dekorovanej tribúne zaujali miesta predstavitelia úradov a verejného života.“⁶³ Manifestácia sa v roku 1940 začala zahratím štátnej hymny. Následne Alexander Mach vyznamenal medailou gardistov zaslúžilých v bojoch na obranu slovenského štátu. Po zhromaždení sa uskutočnil slávnostný obed, pričom na námestí koncertovala vojenská hudba.⁶⁴

V roku 1941 sa slávnosti obmedzili iba na nástupy HG, HM a FS na celom východnom Slovensku, vrátane Prešova. Manifestácie v jednotlivých mestách sa nekonali pre mimoriadne nepriaznivé počasie.⁶⁵ V roku 1942 boli oslavy 1. mája v Prešove jediné, ktoré sa konali v šarišsko-zemplínskej župe. Po slávnostných bohoslužbách sa začal mohutný sprievod mestom. Verejná manifestácia bola otvorená štátnou hymnou, ktorú spievalo zhromaždené obecnstvo. Oslava bola zakon-

⁵⁷ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁵⁸ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁵⁹ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁶⁰ Slovák, 3. 5. 1944, s. 1 – 2, Naším najväčším kapitálom je práca.

⁶¹ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁶² Gardista, 4. 5. 1941, s. 8, Oslavy 1. mája na slovenskom vidieku. Slávnosť 1. mája v Spišskej Novej Vsi.

⁶³ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁶⁴ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁶⁵ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

čená hymnickou piesňou „Kto za pravdu horí.“⁶⁶

V prípade slávností v Brezne nad Hronom tlač v roku 1940 vyzdvihovala najmä „manifestačný sprievod s hudbou a s krásnou skupinou krojovaných dievčat na čele.“⁶⁷ Oslavy 1. mája 1941 v Banskej Bystrici „niesli sa v znamení vernosti k samostatnému slovenskému štátu a oddanosti k národnej práci.“⁶⁸ Popoludní Alexander Mach navštívil robotný dom v Banskej Bystrici.⁶⁹ V Banskej Bystrici bola „1. mája t. r. (1944 – A.K.) veľkolepá oslava Sviatku práce, ktorú usporiadala okresná organizácia HSLŠ v znamení hesla „Päť rokov v slovenskom štáte.“ Oslavy začali sa o 7. hodine ráno budičkou leteckej hudby. Po boboslužbách tiahol mohutný sprievod slovenskej pracujúcej pospolitosti, v ktorom boli uniformované jednotky HG, HM, z veľkej stanice na námestie Andreja Hlinku, kde sa zbromaždilo vyše 8000 obyvateľov.“⁷⁰ V roku 1942 bol sviatok práce vyhlásený za Sviatok slovenského napredovania. Oslavy sviatku práce sa konali v sobotu 2. mája 1942 vo všetkých väčších mestách Slovenska.

V Ružomberku sa v roku 1942 konali „oslavy v sobotu predpoludním. Na manifestačnom shromaždení zúčastnilo sa robotníctvo ružomerských textilných závodov v Rybárpoli a robotníctvo ružomerských podnikov. Šéf Úradu propagandy, vyslanec Tido J. Gašpar položil najprv veniec na hrob Andreja Hlinku a odišiel potom v sprievode miestnych vedúcich na námestie Andreja Hlinku, kde bolo manifestačné shromaždenie.“⁷¹ Manifestácia bola otvorená dvojminútovým tichom na pamiatku vojakov, ktorí padli na fronte.⁷² Kladením vencov na hrob Andreja Hlinku sa začalo aj slávenie sviatku práce v roku 1943.⁷³ V roku 1944 sa konala poľná svätá omša a následne boli kladené vence na hrob Andreja Hlinku. Potom sa manifestujúci zhromaždili vo veľkej dvorane Kultúrneho domu.⁷⁴

Sviatok práce sa v roku 1943 opäť oslavoval 2. mája, pripadol na nedeľu.⁷⁵ Oslavy sa konali v Levoči, kde „Okresná organizácia HSLŠ usporiadala v nedeľu, dňa 2. mája t. r. oslavu Sviatku práce, na ktorej manifestovali Slováci z celého okolia Levoče, aby dokumentovali svoju lásku a oddanosť Slovenskému štátu. Po boboslužbách v miest-

⁶⁶ Slovák, 5. 5. 1942, s. 3, Oslavy Sviatku práce v Prešove a Nitre.

⁶⁷ Slovák, 4. 5. 1940, s. 5, Prvý máj na Slovensku v znamení jednoty a národnej svornosti.

⁶⁸ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁶⁹ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁷⁰ Slovák, 4. 5. 1944, s. 3, Splnenie Vodcovej požiadavky: „Chceme mať pracujúcu pospolitosť so všetkou dôstojnosťou.“

⁷¹ Gardista, 5. 5. 1942, s. 3, Mohutné oslavy Sviatku práce.

⁷² Gardista, 5. 5. 1942, s. 3, Mohutné oslavy Sviatku práce.

⁷³ Slovák, 4. 5. 1943, s. 4, Potreba vzájomnej spolupráce.

⁷⁴ Slovák, 3. 5. 1944, s. 2, Práca veľkých synov nášho národa nám je vzorom a cieľom.

⁷⁵ V roku 1943 sa od osláv 1. mája zapojili ešte mestá Prešov, Banská Bystrica, Trnava, Piešťany, Brezno nad Hronom, Hnúšťa, Handlová, Prievidza, Nová Baňa, Nováky, Hlohovec, Zlaté Moravce, Nové Mesto nad Váhom, Tisovec, Malacky, Kremnica, Krompachy, Gelnica, Giraltovec, Ilava, Poprad, Modrý Kameň, Sabinov, Skalica, Spišská Nová Ves, Turčiansky Svätý Martin, Považská Bystrica, Zvolen a Trebišov.

nych kostoloch o 11 hodine odišli manifestanti v sprievode pred budovu Okresného úradu.“⁷⁶

V Michalovciach sa oslavy začali 1. mája 1943 vo večerných hodinách. Boli zahájené divadelným predstavením, ktorý si pripravil miestny divadelný krúžok.⁷⁷ Do sprievodu v Kysuckom Novom Meste sa v roku 1943 pri príležitosti sviatku práce zapojili aj školy a učiteľské zbory, ako aj mestská hudba.⁷⁸

V Banskej Štiavnici „okresná organizácia HSLŠ usporiadala 2. mája (v roku 1943 – A.K.) predpoludním oslavu Sviatku práce, ktorá svojou mohutnosťou stala sa manifestačiou doteraz v tomto meste nevídanou. Ani sychravé počasie neodradilo somknuté masy manifestujúcich, ktorí pod vedením svojich zamestnávateľov, prednostov, riaditeľov. odpochoďovali na ihrisko, kde boli zriadení do jedného mohutného a pestrého sprievodu, ktorý za zvukov pochodov a fanfár vypochoďoval. na Námestie sv. Trojice.“⁷⁹

V Dubnici nad Váhom sa oslava sviatku práce v roku 1944 konala na športovom štadióne. Bola spojená s posviackou zástavy miestneho veliteľstva HG. Ako hlavný rečník sa slávností zúčastnil Alexander Mach, ktorý vykonal prehliadku nastúpených formácií za zvukov závodnej hudby. Nasledovalo zahratie štátnej hymny a vztýčenie štátnej zástavy. Manifestácia bola ukončená piesňou „Kto za pravdu horí“ a zahratím gardistického pochodu.⁸⁰

Tlač po prvýkrát priniesla informácie o priebehu osláv sviatku práce v Baťových závodoch vo Svite. „Slávnostne ozdobené objekty závodov vo Svite boli javiskom mohutného nástupu príslušníkov podnikovej pospolitosti. Pod slovenskými zástavami pochodovali robotníci, úradníci i vedúci závodov na miestne športové ihrisko, kde bola oslava.“⁸¹ Po slávnostnom defilé bol nástup podnikovej pospolitosti a zahratie štátnej hymny. Popoludní sa konala na ihrisku podniková športová slávnosť, ktorou sa oslavy sviatku práce v roku 1944 skončili.⁸²

V Novom Meste nad Váhom „vyznela tohtoročná oslava Sviatku práce (1944 – A.K.) ako impozantná manifestačia nielen mravnej hodnoty statočnej slovenskej pracovitosti, ale čo je hlavné, oslava Sviatku práce stala sa výraznou manifestačiou vernosti a oddanosti ľudu k slovenskej štátnosti, krajšej národnej slovenskej budúcnosti a vrelým holdom hlave štátu, Vodcovi a prezidentovi Republiky Dr. Jozefovi Tisovi.“⁸³

Oslavy 1. mája 1944 sa v Handlovej konali na námestí pri pomníku padlých.⁸⁴

⁷⁶ Slovák, 6. 5. 1943, s. 4, Oslavy Sviatku práce na vidieku.

⁷⁷ Slovák, 6. 5. 1943, s. 4, Oslavy Sviatku práce na vidieku.

⁷⁸ Slovák, 9. 5. 1943, s. 6, Oslavy Sviatku práce na vidieku.

⁷⁹ Slovák, 9. 5. 1943, s. 6, Oslavy Sviatku práce na vidieku.

⁸⁰ Slovák, 3. 5. 1944, s. 1, V duchu jednoty a aktivity vyznel poslovenčený Sviatok práce.

⁸¹ Slovák, 3. 5. 1944, s. 1, Naša budúcnosť je v našej tvorivosti.

⁸² Slovák, 3. 5. 1944, s. 1, Naša budúcnosť je v našej tvorivosti.

⁸³ Slovák, 3. 5. 1944, s. 2, Zábezpeka štátnosti je v celonárodnej aktivite.

⁸⁴ Oslavy 1. mája 1944 sa konali ešte v Liptovskom Svätom Mikuláši, Trenčíne, Trnave, Gelnici, Nitre, Kremnici, Považskej Bystrici, Banskej Štiavnici a Novákoch.

Manifestácia bola otvorená zahratím štátnej hymny, ktorú zahrála banícka hudba. Na záver bola zaspievaná pieseň „Kto za pravdu horí“ a za zvukov hudby uniformované jednotky odpochodovali a ostatní zhromaždení sa rozišli.⁸⁵

Turčiansky svätý Martin zahájil oslavy sviatku práce 30. 4. 1944 divadelným predstavením v Národnom dome. Na druhý deň pokračovali oslavy tradičným programom. Pozostával z budička, bohoslužieb, sprievodu na námestie. Po zaspievaní piesne „Kto za pravdu horí“ sa manifestujúci rozišli.⁸⁶

Spôsob slávania 1. mája na vidieku

Oslavy sviatku práce neboli počas slovenského štátu na vidieku zaužívané. V prvých rokoch samostatnosti sa slávnosti konali v dopredu vybraných mestách. Na slávení sa mali zúčastniť aj obyvatelia z okolitých dedín. Postupom času sa situácia čiastočne uvoľnila a prvomájové manifestácie sa konali aj v menších obciach a dedinách. Organizovali ich miestne organizácie HSLŠ.

V Baťovanoch sa v roku 1941 konala oslava sviatku práce za účasti zamestnancov Baťových závodov, straníkov a gardistov. Slávnosti sa konali v predpoludňajších hodinách. Hlavnou náplňou osláv bol slávnostný manifestačný sprievod.⁸⁷ Oslava sviatku práce sa v Baťovanoch konala aj v roku 1944: „Bola to okázalá manifestácia disciplíny a tvorivej baťovskej práce, ktorej najpeknším dokumentom sú samé Baťovany, ktoré tohto roku oslávia aj 5. výročie svojho založenia.“⁸⁸ Slávnosti sa začali 30. 4. 1944 promenádnym koncertom závodnej hudby a divadelným predstavením ochotníckeho krúžku absolventov Baťovej školy práce. Vlastné oslavy sa začali celebrou svätej omše. Nasledoval „manifestačný sprievod zamestnancov Baťových podnikoch v Baťovanoch, Bošanoch a Šimonovanoch, ktorí prišli v malebných nitrianskych krojoch.“⁸⁹ Popoludní sa konala športová slávnosť.

Z rôznych manifestácií sa počas osláv 1. mája posielali pozdravné telegramy jednotlivým predstaviteľom vlády. „Srdečne pozdravili ministra Macha robotníci z Krompach, kde kedysi mali marxisti svoju baštu. Telegram znie: Krompašské robotníctvo zo svojho manifestačného zhromaždenia posiela Vám pozdrav a prosí Dobrotivého, aby žehnal Vašu prácu za náš drahý, slobodný národ.“⁹⁰

V Podbrezovej zúčastnilo sa na oslavách sviatku práce v roku 1943 „robotníctvo podbrezovských železniarní, robotníctvo z rafinérie z Dubovej so závodnou hudbou a robotníctvo z Čierneho Balogu na čele s hudbou.“⁹¹ Po poľnej svätej omši sa sprievod

⁸⁵ Slovák, 4. 5. 1944, s. 3, Splnenie Vodcovej požiadavky: „Chceme mať pracujúcu pospolitost' so všetkou dôstojnosťou.“

⁸⁶ Slovák, 5. 5. 1944, s. 4, Od hodnoty našej práce závisí stvárnenie slovenskej národnej budúcnosti.

⁸⁷ Slovák, 3. 5. 1941, s. 3, Mohutné oslavy 1. mája na celom Slovensku.

⁸⁸ Slovák, 3. 5. 1944, s. 2, Mravné poslanie práce.

⁸⁹ Slovák, 3. 5. 1944, s. 2, Mravné poslanie práce.

⁹⁰ Gardista, 5. 5. 1942, s. 3, Robotníci pozdravujú ministra Macha.

⁹¹ Slovák, 4. 5. 1943, s. 4, Podbrezová.

zhromaždil na priestranstve železniarní, kde sa konala manifestácia.⁹² Podbrezová slávila 1. mája 1944 slávnostnými bohoslužbami. Na námestí sa zhromaždili robotníci, školská mládež a početné zástupy obyvateľstva. Manifestáciu otvorili zaspievaním štátnej hymny. Na záver zaznela pieseň „Kto za pravdu horí,“ čím sa slávnosť skončila.⁹³

Vo Vrútkach, v roku 1943, „v tomto živom stredisku slovenských železničiarov, vyznely tohtoročné oslavy Sviatku práce, spojené s oslavou 24. výročia tragickej smrti generála Dr. M. R. Štefánika impozantne. I za nepriaznivého počasia shromaždili sa účastníci pred železničnou stanicou. po dakovných službách božích odpochodovali na námestie pred Obecný dom a tam v správnom chápaní významu slovenskej práce, slovenského snaženia v samostatnom štáte, vypočuli rečníkov a spontánne manifestovali, že sú šťastní, že žijú v slobodnom štáte.“⁹⁴

Slávnosti 1. mája 1943 sa konali aj vo Vyšnom Svidníku. Po bohoslužbách sa obyvatelia zhromaždili do meštianskej školy. Zúčastnili sa aj robotníci z Kapišovej a Krajnej Polány. Program vyplnili spevy a recitácie žiakov meštianskej školy. Oslavy boli zakončené štátnou hymnou.⁹⁵ Oslavy 1. mája 1943 sa konali aj v Slavošovciach, Dolných Hámroch, Dobšinej, Bánovciach a Trstenej.

Utekáč oslávil sviatok práce v roku 1944⁹⁶ „dôstojným spôsobom. Predpoludním bola poľná svätá omša za účasti početného obecnstva. O 14. hod. bolo v kinosále za veľkej účasti obecnstva, zástupcov úradov, škôl, korporácií a podnikov manifestačné zhromaždenie.“⁹⁷

Na záver

Prvý máj sa stal počas existencie slovenského štátu neodmysliteľnou súčasťou života republiky. Napriek počiatočnému rozpačitému rozbehu, kedy bolo nariadené, že sa v 1. máj 1939 bude pracovať, aby sa mzda pracujúcich mohla odovzdať pre budovanie štátu, sa postupne slávenie stalo symbolom režimu. 1. máj sa prezentoval ako deň jednotnej manifestácie všetkých vrstiev spoločnosti. V roku 1940 boli oslavy ešte trochu rozpačité, po roku „voľna“ sa opäť organizovali manifestácie, sprievody, vešali sa zástavy a spievala sa hymna. Neustále sa v prejavoch pripomínala skutočnosť, že 1. máj sa zmenil. Už nebol neznášanlivým sviatkom, kedy každý mal svoj vlastný malý sprievod so svojimi vlastnými heslami pod svojimi vlastnými vlajkami. Do popredia sa kládol dôraz na spoločnú manifestáciu všetkých vrstiev obyvateľstva.

⁹² Slovák, 4. 5. 1943, s. 4, Podbrezová.

⁹³ Slovák, 3. 5. 1944, s. Práca je najčestnejšou službou národu.

⁹⁴ Slovák, 4. 5. 1943, s. 4, Vrútky.

⁹⁵ Slovák, 9. 5. 1944, s. 6, Oslavy Sviatku práce na vidieku.

⁹⁶ Sviatok práce v roku 1944 slávili aj Vrútky a Dolné Hámre.

⁹⁷ Slovák, 5. 5. 1944, s. 4, Od hodnoty našej práce závisí stvárnenie slovenskej národnej budúcnosti.

Podobne to bolo aj v nasledujúcich rokoch, kedy už 1. máj dostával premyslenú organizovanú podobu a bol na najlepšej ceste stať sa plnohodnotným sviatkom štátu, ktorý si obyvateľstvo bez problémov zapamätá. Do popredia sa kládol dôraz na prácu, akúkoľvek budovateľskú prácu pre štát. 1. máj bol ideálnym sviatkom na propagandu hodnôt režimu. Prvé máje boli počas slovenského štátu oficiálnymi oslavami, na ktorých sa zúčastňovali predstavitelia štátu, HSLS, HG, DP a FS.⁹⁸ Posledné roky sa hodnotili kroky vlády, najmä technické výdobytky a sociálna politika. Hlasy zo zahraničia boli označované ako „*cudzí elementy z Londýna alebo Moskvy*,“⁹⁹ ktorým sa nemá venovať prílišná pozornosť. Obyvateľstvo sa malo sústrediť na vytrvanie v boji o slovenský štát, ktorý pre slovenského občana zabezpečil lepšiu životnú úroveň.

Sviatok práce bol sviatkom, ktorý bol neustále propagandisticky využitý. Počas Československej republiky za obyvatelia zúčastňovali manifestácií pod vlajkou strany, s programom ktorej súhlasili. Hlinkova slovenská ľudová strana mala zo začiatku negatívny postoj k sviatku práce, až postupom času si uvedomili možnosti využitia manifestácií v prospech vlastných záujmov. Sviatok práce ovenčili kresťanskou rétorikou (aj sv. Jozef sa živil poctivou prácou, bol tesárom). 1. máj sa stal symbolom jednotných manifestácií, kedy sa do popredia dostávali úspechy republiky a vládnucej strany. Obyvateľstvu tak boli účelovo prinášané výdobytky, zlepšenie životnej situácie, pričom v pozadí všetkých úspechov štátu mal stáť obyčajný človek, robotník alebo roľník, ktorý svojou vlastnou prácou, svojimi vlastnými rukami pomáhal budovať slovenský štát. Trádia sviatku práce sa neskončila so zánikom slovenského štátu, práve naopak, nadobudla ešte väčšie rozmery.

Režimná tlač sa venovala opisu slovenského štátu ako idylickej krajiny, ktorá má pred sebou skvelú budúcnosť. Budovanie slovenského štátu ležalo, podľa informácií zo Slováka a Gardistu, na pleciah všetkých obyvateľov. Noviny prinášali články evokujúce pozitívnu atmosféru života v slovenskom štáte. Sviatok práce bol dňom, ktorý sa aj napriek dlhej tradícii, horšie etabloval v prostredí slovenského štátu. Skutočnosť, že HSLS nebola stotožnená s 1. májom ovplyvnil jeho postavenie počas celej existencie Slovenskej republiky. Napriek počiatočným snahám o zatlačenie sviatku práce do úzadia, bol 1. máj propagandisticky využívaný. Cieľom bolo prezentovať hospodárske a sociálne úspechy štátu. Upozorniť na zvyšovanie životnej úrovne obyvateľov. Do centra pozornosti sa dostávalo nové hodnotenie 1. mája ako sviatku, ktorý spája všetkých pracujúcich obyvateľov na spoločných manifestáciách.

⁹⁸ LETZ, ref. 1, s. 199.

⁹⁹ Slováč, 3. 5. 1944, s. 1, V duchu jednoty a aktivity vyznel poslovenčený Sviatok práce.

Vox discipuli historiae IV.

Zostavovatelia:

Mgr. Zuzana Hasarová

Mgr. Alena Mikulášová, PhD.

Mgr. Miroslav Palárik, PhD.

Sadzba, grafická úprava a návrh obálky:

Ing. Dušan Neubauer

Vydavateľ:

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

www.ukf.sk

Náklad: 120 ks

Vydanie: prvé

Rok vydania: 2014

ISBN 978-80-558-0619-8

EAN 9788055806198

ISBN 978-80-558-0619-8
EAN 9788055806198